

ADAM MICKIEWICZ

WYBÓR PISM

WE
DWOCH TOMACH

TOM
1

Zredagował
MAKSYM RYLSKI

Wydawnictwo państwo
LITERATURY PIĘKNEJ
KIJÓW ~ 1955

АДАМ МІШКЕВИЧ

ВИБРАНІ ТВОРИ

В
ДВОХ ТОМАХ
TOM
1

Переклади з польської
за редакцією
МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО

Державне видавництво
художньої літератури

КИЇВ ~ 1955

ВІД ВИДАВНИЦТВА

В цьому томі подаються поезії Адама Міцкевича в перекладах радянських українських поетів. Вміщуюмо також переклади М. Старицького («Мазунятко», «Сон»), М. Куюбинського («Поворот тата») і Ів. Франка («Втеча»).

A. Dickens

АДАМ МІЦКЕВИЧ

(Гротико-біографічний парис)

• Адам Міцкевич увійшов в історію польської і світової літератури як геніальний поет, як мислитель виняткового значення. Виступивши в літературі в той час, коли польський народ вів боротьбу за своє соціальне і національне визволення, він у численних своїх творах оспіував геройче минуле і сучасне своєго народу, закликав його до революційної боротьби, засуджував і викривав реакційну роль аристократії і шляхти в суспільному житті. Поет-революціонер, щирий друг декабристів і Пушкіна, натхнений співець братства народів, Адам Міцкевич був для польського народу світоточем найпередовіших ідей свого часу, совістю нації, гаслом, що піднімало на боротьбу за єдність вітчизні поляків Познані й Кракова, Гданська й Варшави. О. М. Горький ставив ім'я Адама Міцкевича, як письменника, що відтворив думи і праґнення свого народу з найбільшою «красою, силою і повнотою», поряд з іменами Пушкіна і Шевченка.

Свій життєвий і творчий шлях Міцкевич почав у надзвичайно складних суспільно-політичних умовах. Ще 1795 р. шляхетська Польща, яка «трималася пеладом», перестала існувати як самостійна держава і була розділена між трьома сусідніми державами — Австрією, Пруссією та Росією. Польська аристократія, в руках якої зосереджувалася вся економічна і політична влада, налякана розрізкою в країні, незадоволенням дрібної шляхти і міщан, козацькими і

селянськими повстаннями, відкрито пішла на угоди з урядами сусідніх держав, щоб врятуватись від загрози революції та зберегти за собою панівне становище в країні. «Аристократія змушенна була укласти союз з закордоном,— писав з цього приводу Ф. Енгельс,— щоб покінчити з дворянською демократією. Польська аристократія до недавнього часу, частково і до сьогодні, була щирою союзницею поневолювачів Польщі» *.

Внаслідок угоди аристократів з урядами трьох сусідніх держав феодально-кріпосницькі відносини в країні на певний час зміцнилися. За магнатами залишалися всі економічні права. До того ж, союзники давали їм змогу безоглядно експлуатувати селянство на своїх земельних просторах, розвивати промисли, вести торгівлю, не боїчись ні «хлопських бунтів», ні «гайдамацької різанини». «Ми в значній мірі зберегли те, що нам давала вітчизна,— заявляли польські аристократи вустами одного з своїх поетів — Каєтана Козмяна.— Нам не доводиться тепер боятися уманської різанини; хоч і немає Польщі, зате ми живемо в Польщі і ми поляки».

Проте не так сприйняли розподіл Польщі інші класи. Зародження капіталістичних відносин у країні активізувало супільно-політичні сили. Молода народжувана буржуазія в нових умовах відчувала себе обмеженою зміцненими буржуазно-кріпосницькими відносинами; в своїх інтересах вона стикалася з буржуазією країн, між якими була розподілена Польща. Росло незадоволення і серед міщан. Селяни були доведені ще за часів старої Польщі до такого жахливого становища, що, як стверджував просвітитель С. Станіць, мало чим нагадували людей, і вони відповідали на нові утиスキ бунтами і розправою над поміщиками.

Суперечливим було становище дрібної шляхти. Зростання капіталістичних відносин викликало подальше її розшарування. Одна її частина швидко збагачувалась, друга — розорялась. Шляхта «без землі і хлопа», до якої належав і Міцкевич, шукала нових засобів до існування. З одного боку її лякав розвиток капіталізму, і вона у мріях зверталася до минулого, ідеалізувала «шляхетські вільності», з другого — в розвитку промисловості, у відкритті нових фабрик тощо вбачала свій порятунок. Ця шляхта поповнювалася числом службовців і технічної інтелігенції. З її середовища виходили поети, артисти і вчені; звідси поповнювались ряди повстанських загонів. Ф. Енгельс говорить, що внаслідок уже першого розподілу Польщі (1772) «був цілком природний союз різти класів, тобто

* К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. VI, стор. 397.

шляхти, бургерства міст і частково (підкresлення наше.—
Г. В.) селянства, як проти губителів Польщі, так і проти великої
аристократії рідної країни» *.

Позбавлення Польщі політичної незалежності саме в той час,
коли зароджувалися капіталістичні відносини, класова боротьба, яка
в нових умовах де більше загострювалась, соціальний і національ-
ний гіт,— все це було постійним збудником опозиційних настроїв,
ґрунтом, який живив національно-визвольну боротьбу.

Повстання під проводом Тадеуша Костюшка в 1794 році, різні
таємні патріотичні організації, які все частіше виникають, особливо
напередодні польського повстання 1830—31 рр.,— все це було ха-
рактерним для Польщі і Литви того часу.

Під впливом соціально-економічних умов і суспільно-політичних
подій на початку XIX століття в Польщі поживається журна-
лістика, виникають історико-літературні товариства, йде помітний
розвиток гуманітарних наук—мовознавства, історії, літературознав-
ства, фольклористики, етнографії; все частіше з'являються заклики
вивчати сучасне і минуле народу. Нарешті починає змінюватися
функція літератури, яка із засобу кар'єри при дворі магната стає
важливою громадською силою, здатною впливати на життя.

Внаслідок усіх цих важливих економічних, суспільно-політичних
і громадських чинників в польській літературі з'являється нова
течія — прогресивний романтизм,— представники якої скеровують
свої перші виступи проти літератури, що уособлювала інтереси фео-
дельного світу — тобто проти польського класицизму, особливо ж
проти його епігонів 10—20-х років XIX ст., які прославляли ари-
стократію і були байдужими до соціального і національного при-
гноблення народу. Саме в цьому — в гострій боротьбі романтизму,
яку очолив Адам Мідкевич, в літературою занепадаючого феода-
лізму — класицизму — і полягало прогресивне значення нового лі-
тературного напрямку.

Революційні романтики відродзили звернулися до народних мотивів,
протиставили тріскучий, бездушний писанині класицистів поезію,
натхнену вірою у прийдешнє, у народ. Епігони класицизму, жалю-
гідні трубадури реакції були переможені, разом з цим восторже-
ствували нові ідеали в сфері духовного життя. Це робило ім'я Мід-
кевича, основоположника нового напрямку польської літератури
символом всього передового в Польщі. «Він став центром нового
ідейного руху, ідолом, правда, лише для молоді; але в руках мохіді

---

* К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. VI, стор. 383.

знаходилось тоді кермо польської «історії», — підкреслювала Роза Люксембург *.

Романтизм у польській, як і в кожній іншій літературі, не був однорідним явищем. У ньому наявні були два напрямки — революційний і реакційний. Якщо революційні польські романтики — А. Міцкевич, Ю. Словацький, С. Гоцинський та ін. виступали ворогами російського царизму та польської аристократії і шляхти, заликали до боротьби за краще майбутнє, то представники реакційного напрямку польського романтизму, наприклад, З. Красінський, тужили за аристократичним минулим Польщі, виступали глашатаями класового миру, із зневагою писали про народ, що піднімався на боротьбу проти гнобителів.

Творчість Міцкевича тісно пов'язана з національно-визвольною боротьбою польського народу, відображає як сильні, так і слабкі її сторони. За відомим визначенням О. Гердена Міцкевич був «пластичним образом долі Польщі» **.

* * *

Адам Міцкевич народився 24 грудня 1798 року в селі Заосі, недалеко від містечка Новогрудка, яке нині входить до складу Білоруської РСР. Він походив з дрібної обезземленої шляхти. Микола Міцкевич, його батько, працював юристом у Новогрудку, мати — вела скромне господарство і займалась вихованням дітей. Після смерті батька в 1812 році сім'я зазнає матеріальних труднощів, і тому Адам ще змалку готується до самостійного трудового життя. «Мати мені одного разу сказала, — згадував пізніше поет: — пишеш, як курка гребе; якби був великим паном, тоді б за тебе секретар махав би пером, а ти ж убогий шляхтич і мусиш сам собі дати раду».

Майбутній поет виростав серед трудового народу, проникався його світосприйманням, пильно приглядався до його трудових будів, захоплювався народними легендами, піснями і повір'ями. «Коли пізніше, в Парижі, доставлено було йому збірки народних пісень і байок — краківських, білоруських, російських і галицьких, — згадував син поета Владислав, — він сказав: «Дивно, що, за дуже малими винятками, слухав я ці пісні і вивчав у дитинстві, в Новогрудку, в родиннім домі. Наша служниця Гонсевська знала їх і спі-

* Р. Люксембург. «А. Міцкевич», «Красная новь», 1929, № 6, стор. 20.

** А. Герден. «Былое и думы». М., 1939, т. III, стор. 85.

вала з дівчатами, які приходили до нас присти. Можу навіть тепер кожну ноту пригадати і виправити помилки видавців».

В 1815 році як бідного шляхтича А. Міцкевича зараховують казенникомістим студентом Віленського університету, де він навчається до 1819 року — спочатку на математично-природничому, а згодом — на літературному відділі.

Під час перебування Адама Міцкевича в університеті, Вільно було одним з вогнищ не лише літовської але й польської культури. В місті виходив ряд журналів і газет, в університеті читали лекції видатні вчені, такі як І. Лелевель, Л. Боровський, Е. Гродек, професор російської літератури Чернявський тощо.

В 1817 році Адам Міцкевич разом із своїми університетськими друзями — Томашем Заном, Яном Чечотом, Юзефом Єжовським, Францішком Малевським і Онуфрієм Петрашкевичем — організував таємну студентську організацію просвітительського типу — «Товариство філоматів» («друзів науки»), завданням якого було: са-моудосконалення, вивчення наук, поширювання освіти серед народу, поглиблювання національного самоусвідомлення.

Через деякий час, за безпосередньою участю філоматів, виникають законспірована таємна організація — «Товариство філаретів» («любителів чесноти») і «Товариство променистих», в яке входили студенти молодших курсів університету.

Незважаючи на мирний зовні характер усіх цих студентських товариств, у перспективі тут мали вихідуватись майбутні учасники повстання. Матеріали слідства над філоматами і філаретами, а також опублікований незадовго перед першою світовою війною архів цих товариств показують, що Томаш Зан, основний поряд з Адамом Міцкевичем організатор віленських таємних студентських організацій, мав зв'язки з відомим «Польським патріотичним товариством», очолюваним видатним польським революціонером Валерієм Лукасієвським, яке ставило перед собою завдання боротьби проти російського самодержавства за незалежність Польщі. Є всі підстави вважати, що віленські філарети знали про існування таємної політичної організації в Росії — декабристів. Як пише в своїй монографії про Адама Міцкевича його син Владислав, були спроби і в декабристів налагодити тісний контакт з віленськими філаретами, але останні адресували їх до Варшави, тобто до «Польського патріотичного товариства», яке стояло над ними.

В університетські роки Міцкевич глибоко вивчає багату і са-мобутні польську літературу. Твори Я. Кохановського, М. Рея, Ш. Шимоновича, С. Кльоновича стають його улюбленою лекту-

рою. Багато часу він присвячує вивченю сатиричних творів С. Трембецького і особливо І. Красіцького. Водночас майбутній поет цікавиться російською літературою, стежить за сучасним станом літератури в Англії та Німеччині, захоплено студією Байрона і Гете.

Писати вірші Адам почав ще в дитячі роки, але до нас дійшли тільки ті спроби, які з'явилися вже під час перебування його в університеті. Ці спроби характерні використанням настанов польських просвітителів і французьких енциклопедистів. Так, даючи польську переробку одного з творів Вольтера, Адам Міцкевич, як про це пerekонливо пише один із сучасних дослідників поета, перш за все проявляє інтерес до раціоналістичних, волелюбних мотивів творчості великого французького гуманіста і, вдаючись до польської літератури XVIII ст., «черпає звідти передусім матеріалістичні, атеїстичні і революційні ідеї»*.

Вивчаючи минуле, Міцкевич прагнув стати глибоко сучасним. Він виступає революційним поетом ще в ранніх своїх оригінальних, так званих філаретських, віршах, написаних під час діяльної участі в таємних студентських товариствах (1819—1822). В цих творах, до яких звичайно відносять поезії «Вже з погожих небес», «Гей, сяйть радістю очі», «Пісня філаретів», «Ода до молодості», «Чотири тости», послання «Йоахиму Лелевелю» тощо,—Адам Міцкевич іде далі поміркованих ідей своїх товаришів. Відомо, наприклад, що, коли А. Міцкевич з Ковно надіслав своїм друзям «Оду до молодості», полум'яно-революційного спрямування її не зрозумів спочатку навіть Томаш Зан. Не тільки просвітителем, а й революціонером виступає юний поет в «Оді до молодості».

В цьому творі він закликав своє покоління зруйнувати основи старого світу і повести його новими шляхами. Знаменитий лозунг «Пісні філаретів»—«Важ намірами сили, не намір — міццю сил»—об'єктивно тепер означав: не зважай на боягузів, що, засіплені стяжими істинами, застерігають молоде покоління від боротьби. Попуття дружби, зігріті палкою вірою в прийдешнє, все переборють. Боягузам, скелетам «без серця, без духа», які лише думають, а не діють,— не місце в боротьбі. Це було кредо революційно настроєного Міцкевича і тієї літератури, яку він утверджував. Вірш «Йоахиму Лелевелю» закінчувався апофеозом французької буржуазної революції, що була суспільним ідеалом молодого поета в ті роки.

Два томики «Поезій», видані за допомогою віленських друзів-студентів у 1822 і в 1823 рр., ознаменували собою початок нової лі-

* S. Żółkiewski. Spór o Mickiewicza. Wrocław, 1952, стор. 40—42.

літератури в Польщі/ Переважна більшість виданих творів, а серед них деякі балади, поеми «Гражина» і «Помінки», були написані поетом у м. Ковно, де він з перервами працював учителем гімназії з 1819 р. після закінчення університету.

П'єва «Балад і романсів» (перший томик «Поезій») була запреченим напудреної і напомадженої літератури польського класицизму. Замість патетики і сухої риторики Адам Міцкевич увів у літературу народні мотиви і ширі почуття; замість образів богів, королів та аристократів, він показав простий люд, з його віруванням і звичаями, замість виміряних на поетиці Буало мертвих канонів — він проголосив право громадянства живій народній мові, широким потоком вводячи до літератури мову селянства, казки і легенди польського і білоруського народів.]

Перший томик творів відкривався передмовою — «Про романтичну поезію», в якій Міцкевич уперше въсловив свої літературно-естетичні погляди і теоретично обґрутував закономірність появи в Польщі нового літературного напрямку. В цій статті він перш за все засуджує поезію епігонів класицизму як придворну, далеку від суспільних запитів, антинародну писанину. Розглядаючи розвиток літератури від найдавніших часів, поет приходить до висновку, що розквіт її завжди залежав від того, наскільки вона відбивала погляди народу, жила його інтересами.

Одним із засобів оживлення поезії, на думку Адама Міцкевича, є творче використання фольклору, бо в допомогою саме його можна надати літературі загальнонародного звучання. Причому, поета мусить захоплювати не фантастика народних легенд і міфів, а життєвість і правдивість зображенів у них конфліктів. Література перш за все мусить займатись людиною, підносити її духовно, рятувати її від впливів мертвої сколастики епігонів класицизму.

Цими настановами перейняті всі твори поета.

В одній із перших своїх балад — «Романтичність», — яка справедливо вважається маніфестом нового напрямку польської літератури, Адам Міцкевич став на шлях відкритої боротьби з представниками польського класицизму, цих придворних «мудреців», які дивляться на народ через холодні скельця окулярів:

— Дівчина вчула, — докинув я слово, —
А натовп вірить глибоко;
Вірі й чуття сильніша мова,
Ніж мудрого скельце і око *.

* Переклад Г. Коваленко.

До речі, буржуазне польське літературознавство слова балади «почуття і віра» оголошувало за проповідь Міцкевичем іrrационального погляду на світ, твердило, що поет надавав перевагу почуттю над розумом. Проте у первісному варіанті балади, замість слів «почуття і віра більше говорять мені», стояло: «сьози народу більше говорять мені». Звідси ясно, що слова про «почуття і віру» слід розуміти як проголошення поетом незаперечними народної правди і народних уявлень про світ. Цією «правдою люду» пройняті всі балади Міцкевича.

Характерною особливістю більшості його балад, вміщених у першому томику поезій, є їх надзвичайна насиченість гострими соціальними конфліктами. У світовій літературі мало є поетів, які, подібно до Адама Міцкевича, зуміли б у такому жанрі, як балада, підносити важливі питання життя. Так, наприклад, у баладі «Втеча» головним мотивом є мотив соціальної нерівності: бідну дівчину хотіть насильно видати заміж за багатого князя-нелюба. Крізь фантастично-романтичні шати балади «Рибка» прозоро пробивається думка про необхідність помсти над панами за наругу над простою селянською дівчиною і т. д.

Міцкевич звертається до історичного минулого Литви, оспівує героїчну боротьбу народу за честь своєї вітчизни. В поемі «Гражина» (другий томик «Поезій») він змальовує віддану своєму народові і своєму краєві жінку-патріотку Гражину, яка в вирішальний момент, коли вороги загрожують вітчизні, вступає в бій з хрестоносцями і звятає Литву від братобивчої війни.

Поема «Поминки» — подальший крок проникнення поета в світ народних почувань і прагнень, подальший свідомий крок по шляху демократизації літератури. В поемі на фоні давнього, напівзабутого язичеського обряду помінання душ померлих поет показує ненависть простого народу — селянства — до соціального рабства і заперечення ним католицької догми покори і терпіння. «В другій частині «Поминок», — писав про цю частину драматичної поеми молодий Герцен, — дух заперечення ще сильніший» *. В каплиці, при затулених вікнах, збиралася селяни, щоб викликати душі померлих і стравами та напоями полегшити їх страждання. Тричі на заклик чаклуна з'являються покійники, і кожного разу, в дусі народу, поет проголошує своє ставлення до життя. Ось на заклик чаклуна з'являється із чистилища душа поміщиця, яку мордують пугачі, сови

* А. И. Г е р ц е н. «Дневник», Сочинения, СПБ, 1905, т. VI, стор. 52.

і ворони — душі колись закатованих ним кріпаків. Тепер ці месники нагадують панові про всі злущання, яких вони зазнали від нього за життя. Особливо страшну картину відтворює в своїх спогадах селянка, зображенна свою. Коли помер її чоловік, а старшу доньку пан забрав до двору, в люту заметіль вона прийшла з малим дитинчам просити допомоги. Пан наказав гайдукові викинути її на мороз, щоб не заважала бавитись гостям.

Покотилася я у сніг,
А гайдук собі побіг.
Там в снігу я і померла,
Вдвох з дитиною замерзла. —
Так ти, пане, з нами жив,
Так ти ів нас і губив *.

Незважаючи на всю умовність зображеннях подій, по силі зма-
лювання злущань і гноблення польською шляхтою народу, його
ненависті до своїх визискувачів II частина «Поминок» — один із
найвидатніших творів польської літератури першої половини XIX
століття.)

Ця тема на багато десятиліть попередила твори представників
польського критичного реалізму, і не випадково для таких письмен-
ників як Б. Прус, Е. Ожешко, М. Конопницька поема' була зраз-
ком глибокого розуміння антагонізмів в польському суспільстві. Всупереч твердженням реакційних польських романтиків про гармонію
інтересів шляхти і селянства, поет доводив, що така гармонія не-
можлива, і об'єктивно сприяв виробленню тверезого розуміння зав-
дань національно-визвольної боротьби як боротьби не тільки за
незалежність, а й за свободу. У зв'язку з II частиною «Поминок»
можемо говорити про наявність у Міцкевича-романтика нахилу до
реалістичного вображення життєвих явищ.

Елементи реалізму яскраво виступають і в IV частині поеми.
В ній обряд уже не має такого значення, як у другій частині, від-
ходить на другий план.

Зникає жрець, немає селян, відсутній хор. До деякої міри назві
твору («Поминки») відповідає тільки те, що розмова між Густавом і Ксюндзом відбувається в ніч поминання душ померлих. Ха-
рактерно, що день поминання покійників за католицькою релігією
припадає також на 1 листопада, і Адам Міцкевич, передаючи роз-
мову Густава з Ксюндзом, має широку можливість протиставляти
світ народної фантастики, уявлені і народних стремлінь, поборником,

* Переклад В. Александрова.

яких є Густав, католицькому, християнському світові, уособленому в ксьондзі, що, в свою чергу, дає можливість активніше втручатись в конкретне, реальне життя. Незважаючи на невиразну символіку, на певну данину романтичним умовностям (що, зрештою, було віянням часу), перед читачем виступає нещасливий одинак, доведений гіркими соціальними обставинами до самогубства. Густав виступає проти багатих і ситих, проти тих, хто розкошує, хто пригнічує всяку вільну думку, проти переслідувань освіти і науки «чорнильними душами», проти безправ'я жінки.

В працях польських дослідників творчості Адама Міцкевича, починаючи від П. Жмельовського і закінчуочи Ю. Кляйнером, IV частина завжди розглядалася як твір виключно автобіографічний, як поема мук і страждань Густава-Міцкевича, від нещасливого кохання до Марії Верещак. Думається, що такий погляд дуже однобокий. Звичайно, автобіографічні моменти в поемі є, і їх треба враховувати, але хіба можна не бачити того, як історія особистого горя поета переросла в історію жадібних суспільно-політичних шукань польської молоді 20-х років XIX століття в умовах усе більш наступаючої реакції? Густав ще не знайшов себе в суспільстві. Поки що він тільки ненавидить світ, де панує несправедливість. Він ще не знає, як боротися з несправедливістю. Проте, у відчутті того, що в суспільстві, де існують бідні і багаті, де існує гніт і насильство, далі жити неможливо — саме і полягає основна сила твору.

Перші два томи «Поезій» Адама Міцкевича у Вільню і в Варшаві були зустрінуті представниками класицизму з ненавистю. На поета посипались наклепи і доноси. Офіційальна критика відчула серйозну загрозу і заговорила про твори молодого поета як про «маячню варварських часів», як про «дурніці темного народу, який погруз у болоті дикості» і т. д.

Однаке, його вірші з захопленням сприймалися простим читачем: студентською молоддю, дрібними службовцями, ремісниками.

В 20-х рр. посилилась реакція в Росії. Наступ царизму на університети — «осередки вільномисливства» — докочувався і до Литви. 1821 р. ректор Віленського університету оголосив розпуск «романтизму», а на початку наступного року була закрита газета «Wiadomości Brókowe», яку видавала студентська організація просвітительського типу — «товариство шубравців» (голяків). В цій газеті друкував свої перші твори А. Міцкевич. У цей час царська розвідка викрила «Польське патріотичне товариство» і заарештувала В. Лукасінського. До Царства Польського прибув сенатор Новосільцев і, ставши неофіційним намісником краю, розпочав слідство

над філоматами та філаретами. Адам Міцкевич був заарештований а через сім місяців його, як «найбільш дійового в розповсюдженні згубних учень товариства», було вирішено послати вчителем у віддалені від Польщі губернії. В кінці жовтня 1824 р. разом з своїми друзями Єжовським та Малевським Адам Міцкевич вийшов до Петербурга, щоб одержати призначення.

* * *

Як уже говорилося, філарети знали про таємну політичну організацію декабристів. Водночас вони були звязані з «Польським патріотичним товариством», яке продовжувало свою діяльність і після арешту В. Лукасінського. 1824 року в Києві між представниками російської і польської організацій проходили переговори про взаємну підтримку на випадок повстання. Російські революціонери гарантували незалежність Польщі. У своїх показаннях під час слідства над декабристами С. І. Муравйов-Апостол говорив, що одною з вимог, яку ставили представники «Польського патріотичного товариства» перед декабристами, була вимога допомагати полякам (розуміється, політичним діячам), які прибувають до Петербурга.

Ім'я Адама Міцкевича було відоме в Росії ще до його приїзду сюди (1822 р. К. Рилев і В. Туманський перекладали його твори).

Молодий виганець в кінці 1824 р. попадає в товариство К. Рилєва, О. Бестужева-Марлінського та інших декабристів. О. Бестужев, наприклад, записує на порозі нового 1825 року в своєму щоденнику: «31. XII. Середа. Черговий. Ввечері, до 11 годин сиділи у нас Міцкевич, Єжовський і Малевський. Пили за Новий рік».

Польський поет бував на засіданнях російських революціонерів, стає ідеїним спільником декабристів. «Ті таємні товариства,— згадував він пізніше,— складалися в найблагороднішої, з найвідважнішої і найчистішої почуттям російської молоді».

До приїзду в Петербург Адам Міцкевич знати одну Росію — Росію царську, самодержавну, цей, за його висловом, «каскад тиранства»; тепер він зустрівся з Росією прогресивною, революційною, яка в однаковій мірі з ним ненавиділа царський деспотизм і свавілію.

Про духовну близькість Адама Міцкевича з декабристами прекрасно розповідають листи К. Рилєва і О. Бестужева до поета В. Туманського, що жив у Одесі, написані в той час, коли польський поет мав виїхати на південь України. «Рекомендую тобі Міцкевича, Малевського і Єжовського,— писав О. Бестужев.—

Першого ти знаєш по імені, а я ручусь за його душу і талант. Другого Малевського також прекрасний хлопець. Познайом іх і настав; та приголуб їх, бідних...» К. Рилєєв писав від себе: «Полюби Міцкевича і його друзів Малевського і Єжовського: хороші й славні хлопці. А втім, і писати зайве: почуттям і напрямом думок вони вже наші друзі, а Міцкевич до того ще й поет — улюбленець своєї нації».

Перебуваючи в Петербурзі, Адам Міцкевич прагне одержати посаду саме в тих краях, звідки було б легко підтримувати зв'язки з польськими і російськими революціонерами. Таким місцем не випадково обирається південь України, Одеса, де за допомогою декабристів поет і одержав дозвіл зaintяти посаду вчителя в Рішельєвському ліцеї. В кінці січня 1825 р. А. Міцкевич виїхав з Петербурга, а вже на початку лютого був у Києві, де якраз проходили треті переговори між декабристами і польськими революціонерами. Не відомо, чи вдалося там поетові встановити контакт з таємними організаціями, але саме в Києві поет познайомився з родиною Головінських, провів у них у Стеблеві декілька днів, зблишився з сусідами Головінських — Прокурами, які були зв'язані з діячами «Південного Товариства» декабристів.

Польському поетові більше не судилося зустрітися з К. Рилєєвим і О. Бестужевим, але він розділяв їх погляди і, якби не виїзд з Петербурга, то розділив би і їх долю. Цю любов до російських революціонерів А. Міцкевич зберіг назавжди. Перебуваючи вже за кордоном, він проникливо писав у вірші «До друзів-росіян»:

Чи вам я впам'ятку? — Я, тільки-но згадаю,
Як друзі гинули в вигнанні, в кайданах,
Пригадую і вас у цім далекім краї,
Встаєте, як живі, у мене ви в очах.

Де ви? Рилєєв той, що благородну пшию
Я по-братьєрському колись йому стискав,
На шибениці він: велив так цар Росії,
До дерева ганьби пророка прив'язав.

Рука Бестужєва, поета і жовніра,
Тепер одірана від шаблі, від пера,—
До тачки деспотом рука прикута щира
І польська з нею вряд і поруч, як сестра *.

Знайомство і дружба з декабристами мали велике значення для Адама Міцкевича. Зблишившись з ними на ґрунті спільноНі непа-

* Переклад М. Рильського.

висті до російського самодержавства, в них він знайшов прихильників боротьби за свободу його вітчизни і навчився чітко відрізняти народ і прогресивну, революційну Росію від царя та його сатрапів. Його пізніша творчість підтверджує, що саме революційне середовище, і яке потрапив він у Петербурзі, показало йому, що визволення власної вітчизни можна добитися спільними зусиллями обох народів, бо «Хто говорить про свободу тільки одного народу, той ворог свободи», — підкреслював він. Ці ідеї інтернаціоналізму, які лише намічалися в дещо абстрактному і стихійному бунтарстві молодого Міцкевича-філарета, завдяки звязкам з декабристами вирвали і укріпилися, отримавши новий, конкретний зміст.

Прибувши до Одеси, Адам Міцкевич довідався, що в ліцеї Рішельє для нього вакантної посади немає. Цар був занепокоєний перебуванням філаретів на півдні Росії. Почалася довга переписка між царем, міністром освіти і одеським генерал-губернатором про поета. Над ним та його друзями встановлюється таємний поліцейський нагляд.

Поки тягнулась переписка, Адам Міцкевич з головою поринає в творчу діяльність. Протягом серпня і жовтня він здійснює подорож до Криму, захоплюється природою і морем, хоч час від часу веселий настрій його затмрюється роздумами про далеку батьківщину. Внаслідок подорожі були написані «Кримські сонети», які принесли йому світову славу.

Перебуваючи на Україні, поет знайомиться з українською мовою, старанно вивчає народну творчість. На матеріалі з українського життя ним була написана одна з кращих балад — «Чати». Тут же, в Одесі, виник задум написання «Конрада Валленрода».

Через деякий час після повернення з Криму А. Міцкевич одержує дозвіл на посаду чиновника канцелярії московського генерал-губернатора і 12 листопада покидає Одесу. До Москви Міцкевичу не дозволяють їхати через Єлісаветград і Київ, оскільки там уже відчувалося наближення виступу декабристів. З цього приводу він писав до Головінських у Стеблів: «Мої безконечні мандри по різних кінцях держави були б терпімі, якби я міг вибрати дорогу згідно з своїми уподобаннями. Від'їжджаючи з Одеси, мав надію знову відвідати Стеблів і ще раз подихати повітрям України...»

Адаму Міцкевичу вдається побувати в Харкові, і це принесло йому радість: у Харківському університеті він зустрів багато студентів і викладачів з Польщі. З недавно знайдених архівних матеріалів відно, що в Харкові А. Міцкевич знайомиться з відомим українським письменником, знавцем польської літератури

П. Гулаком-Артемовським. Добрі, приятельські взаємини між ними залишилися на довгі роки.

Звістка про розгром декабристів застає поета в Москві. Слідство над ними розкривало і діяльність «Польського патріотичного товариства», головніші діїчі якого були ув'язнені. В грудні того ж року був заарештований Й. Лелевель. В Москві панувала тяжка атмосфера слідства. Уряд жорстоко розправлявся з людьми, що були звязані з декабристами. Кожного дня можна було чекати арешту. До того ж, нещікава чиновницька служба і матеріальні нестачки ще більше гнітили поета.

З цього гнітучого стану вивели його нові знайомства і нові звязки. Вже навесні 1826 року Адам Міцкевич зближається з членами редакції кращого на той час російського журналу «Московський телеграф» і через братів М. і К. Полевих, П. Вяземського, М. Максимовича — з літературною московською громадськістю — з С. Соболевським, братами Киреєвськими, Баратинським та ін. Він уже з літа 1826 року бажаний гость в літературних салонах Волконської і Єлагіної, бере участь у літературних бесідах, відвідує вчені диспути в Московському університеті. Зокрема, в 1827 році Адам Міцкевич був присутній на захисті дисертації М. Максимовича, відомого українського фольклориста і природознавця, в Московському університеті.

Як і в Москві, Адама Міцкевича радо зустрічали в Петербурзі, де він постійно живе з квітня 1828 р. аж до від'їзду за кордон. Тут він близько сходиться з відомими російськими письменниками і культурними діячами — В. Жуковським, І. Кріловим, І. Козловим, М. Щепкіним, Д. Веневітіновим, Ю. Венеліним та ін. Але найзапоміннішою була його дружба з Олександром Пушкіним, з яким він познайомився ще в Москві в жовтні 1826 р. Разом вони відвідують літературні вечори, читають один одному свої твори, обмінюються поглядами на мистецтво. Адам Міцкевич перекладає вірші О. С. Пушкіна. «Пушкін майже одного зі мною віку, — писав поет своєму другові Одинцю... — В розмові надзвичайно дотепний і нахненний; читав багато і добре знає новішу літературу; про поезію у нього чисті, піднесені поняття. Недавно написав «Бориса Годунова»; я знаю декілька сцен історичного характеру; хороше задумані і прекрасні деталі!*. Особливо близькі відносини між ними настутили в 1828 році, коли обидва поети перебували в Петербурзі і часто

* Dzieła wszystkie Adama Mickiewicza, wydane przez Reitera i Pini, Lwów, 1923, t. X, стор. 212—213.

зустрічалися. Під час одній з таких зустрічей вони, стоячи під одним плащем біля пам'ятника Петрові Первому, думали про братерство і дружбу між своїми народами. Обидва поети були провісниками братнього єднання народів.

Їх душі — ніби дві альпійські верховини,
Що хоч роз'єднані потоком темних вод;
Та шум іх ворогів до них і не долине,
І там, в височині, схиляється гора
Одна до одної, як до сестри сестра! *

Любов та глибока пошана прогресивної громадськості Росії до польського поета не ослабли і після його від'їзду за кордон в 1829 році. Російські друзі назавжди зберегли в своїх сердцях світлу пам'ять про палкого глашатая дружби слов'янських народів, про великого Адама Міцкевича. Ці почуття найкраще висловив О. С. Пушкін, причому висловив їх в часи глухої миколаївської реакції, коли навіть ім'я польського поета не можна було згадувати в Росії:

Він поміж нами жив,
Між племені йому чужого, злоби
В душі своїй до нас не мав, і ми
Його любили. Мирний і прихильний,
Він навіщав розмови наші. З ним
Ділилися ми надіями ясними
І співами (він із натхненням віщим
На світ дивився звисока). І часто
Він говорив про ті часи грядущі,
Коли народи чвари одметуть
І зіллються в одну сім'ю велику.
Ми чуйно слухали поста **.

В 1833 р. О. С. Пушкін переклав балади: «Три Будріси» («Будрьси его сыновья») і «Чатій» («Воевода»). Раніше (1827) Пушкін переклав уривки з «Конрада Валленрода».

Не забув про своїх російських друзів і Адама Міцкевича. Переїзнюючи в далекому Парижі, він часто в листах і в художніх творах згадує декабристів і О. С. Пушкіна. Після смерті О. С. Пушкіна польський поет вмістив в одному з французьких журналів некролог, в якому проникливо оцінив російського генія як поета і громадянина.

* А. Міцкевич. Пам'ятник Петру Великому. Переклад М. Рильського.

** Переклад С. Крижанівського.

Роки, проведені в Росії, були надзвичайно сприятливими для творчості Адама Міцкевича. Саме тут, в умовах і під впливом суспільно-політичного і літературно-громадського життя Росії 20-х років, він пише свої знамениті «Кримські сонети», видаючи їх разом з «Любовними» в 1826 р. («Сонети»), поему «Конрад Валленрод» (1827) і вірш «Фарис» (1828), пише свої балади «Чати» і «Три Будриси», створює чимало перекладів та ліричних творів.

Уже вихід «Сонетів» був початком слави польського письменника. З цього часу, тобто з кінця 1826 року і аж до початку 30-х років, не було майже жодного російського журналу і газети, які б не виступали чи то з високою оцінкою, чи то з перекладами та переспівами його творів. Він стає з того часу, за словами Ів. Киреєвського, «найулюбленішим володарем дум» російської молоді, «новим світлом на горизонті всесвітньої словесності» *.

Як справедливо констатував «Московський телеграф», «вірші Міцкевича зробилися предметом загальної уваги всіх російських літераторів, і сарматський поет був набагато вище піднесений в нашій вітчизні, ніж у своїй батьківщині, де красоти юного поета могли б бути скоріше оцінені» **.

Глибока ліричність, правдивість зображення складних людських почуттів, прониклива романтична розповідь про «Схід в мініатюрі» — Крим, про його природу, щира любов до рідної Польщі, до того ж високопоетична форма творів,— ось що захоплювало читача в «Кримських» і «Любовних» сонетах польського поета. А якщо пригадати, що це був час, коли в критиці йшла гостра боротьба проти схиляння перед іноземциною, за народність і самобутність російської літератури, коли журналістика з захопленням підтримувала гасла Я. Коллара про відродження слов'ян і їх взаємно-дружні стосунки, коли, нарешті, російська суспільна думка, у зв'язку з війнами проти Турсчини та загрозою слов'янству з боку агресивного германізму, виявляла велику зацікавленість до життя слов'янських народів і розвитку їх літератур — то дей інтерес до творів Міцкевича взагалі, а до «Сонетів» і «Конрада Валленрод» зокрема, виявиться цілком закономірним.

Поезія Адама Міцкевича знаменувала собою початок нового періоду у зближенні культур російського і польського народів. Про це можна судити хоч би на основі численних перекладів, а також статей і рецензій про них на сторінках «Московського телеграфа», «Ли-

* «Московский телеграф», 1829, ч. XXX, № 23, стор. 349.

** Там же, стор. 336.

тературної «газети», «Русского зрителя», «Галатеи», «Молвы», «Московского наблюдателя», «Денницы», навіть «Вестника Европы» і «Московского вестника».

Правда, в загальному ході похвал російської журналістики на адресу поезії Адама Міцкевича не можна не побачити того, як навколо творчості поета йшла гостра боротьба між прогресивними та реакційними напримками, як прогресивні журнали і насамперед «Московський телеграф», ведучи боротьбу як проти російських, так і польських епігонів класицизму, допомагали утвердженю романтичної, народної літератури в Польщі. Російська прогресивна журналістика викривала і розвінчувала спроби польської реакційної критики применшити значення творчості письменника. Для російських передових людей того часу Міцкевич був поетом, який, «зосередивши в собі дух свого народу, перший дав польській поезії право мати свій голос серед розумових депутатів Європи» *.

В атмосфері цірих і дружніх відносин з прогресивними російськими колами 1827 р. виникає в Адама Міцкевича ідея про видання польською мовою журналу «Ігус», який мав служити поглибленному взаємоознайомленню і взаємозагаченню російської та польської літератур.

Центральним твором А. Міцкевича періоду його перебування в Росії була поема «Конрад Валленрод», задумана ще в Одесі, а написана в Москві протягом 1826—27 рр.

Робота над поемою проходила в той час, коли друзі Адама Міцкевича — декабристи — були страчені, а реакційна політика Миколи I душила, переслідувала всяке волелюбне слово.

Повстання декабристів було переломним моментом в історії визвольного руху. Боротьба проти царизму і кріпосництва залишалася і надалі для прогресивних та революційних сил Росії основною проблемою часу. Однак, щойно розгромлене повстання вказувало на неможливість перемоги над ворогом без широкої участі народу, і тому передова думка Росії наполегливо працювала над виясненням для себе нових шляхів для здійснення основного завдання епохи — повалення самодержавства. «На Сенатській площі невистачало одного — народу», — так усвідомлював причину поразки декабристів революційний демократ О. Герден. Як же її усвідомлював Адам Міцкевич?

На основне питання часу — боротьби з самодержавством — Адам Міцкевич відповідав позитивно як революційний поет.

* «Денница» на 1830 рік.

Потрібно боротися, не скніти, треба діяти всупереч християнській моралі покори і терпіння, всупереч могутності ворога. Якщо Густав, романтичний герой IV частини «Поминок», заперечував суспільний устрій в основному через те, що в ньому неможливе особисте щастя, тобто, якщо він до заперечення прийшов через усвідомлення власного героя, то особисті інтереси Конрада Валленрода стоять на другому плані. Його бунтарство, його протест пов'язаний передусім з тим, що він «щастя в сім'ї не знайшов, не знайшовши в вітчизні». Саме вітчизні він присвячує свою молодість, свої сили, своє серце; уярмлена, пригнічена батьківщина штовхає його на подвиги. Ціною особистого життя Валленрод здобуває її незалежне від хрестоносців існування.

Декабристи, як і польські шляхетські революціонери, виступаючи проти самодержавства, діяли тим самим в інтересах народу, усвідомлювали себе захисниками його прагнень і бажань. Не дивно ж, що, як і твори декабристів, поема Адама Міцкевича проініята глибокою пошаною до народу, сповнена закликів до служіння його інтересам. Звідси звернення поета до фольклорних мотивів, створення постаті співця-вайделота, як уособлення народної мудрості і високих якостей людей простого походження; звідси і розуміння народної пісні як символу невмирущих скарбів народного генія.

В «Конраді Валленроді» Адам Міцкевич звертався до середньовічної історії Литви, до воєн проти хрестоносців, проти пів-рицарів, ставлячи животрептні для його часу питання.

Рабському сучасному він протиставляв героїчне минуле.

В багатьох місцях твору поет закликає своїх сучасників не миристи з рабським, залежним становищем країни. Як революційний романтик, він засуджував пасивне споглядання і кликав до активної дії.

Проте, стоячи за революційну боротьбу, Адам Міцкевич не міг, в силу історичної обмеженості, вказати на справжні методи боротьби. Герой поеми — Конрад, очоливши литовське військо, спочатку прагне розбити хрестоносців у відкритому двобої, але після тяжкої поразки зневіряється в силах народу. Він вирішує розбити ворога один, пробравшись у стан ворога, увійшовши в довір'я, а потім розклавши його зсередини. Цим способом Конрад Валленрод і користується: він покидає рідний край разом з Гальбаном, бере участь у походах хрестоносців, стає гросмейстером ордену, веде його на Литву і тут затяжними облогами міст під час лютих морозів знищує військо хрестоносців.

Польське буржуазне літературознавство, фальсифікуючи ідей-

не спрямування поеми, намагалось довести, що Міцкевич в ній про- повідував зраду і підступ. Звідси виник і «валленродизм» як ме- тод боротьби, яким часто користувалася польська буржуазія в бо- ротьбі з народом.

Читуючи цюему, ми переконуємося, що Конрад не зраджує свого народу. Навпаки, він палко любить свій народ, батьківщину, все своє життя присвячує боротьбі за її свободу і незалежність. Не до зради, а до жертовного патріотизму закликала поема сучасників, і не випадково імено захоплювався О. Пушкін, переклади її популяризу- вала прогресивна російська критика ще в 20-х рр. минулого століття.

Складніше стоять справа з методом боротьби. Справді, Конрад діє не відкрито. Знаємо, що, обираючи цей шлях боротьби, Конрад вагався і мучився. Але став на його під впливом ворогів. І зна- менно, що Міцкевич зрозумів згубність такого шляху як єдиного методу боротьби. Перемігши хрестоносців, Конрад стає немічною, внутрішньо байдужою людиною. Душі Конрадів, каже він свої *коханій Альдоні*, «похожі на великі вулики. Мед іх заповнити не може і їх доповнюють ящірки». Таким чином, Міцкевич не схвалює і методу боротьби Конрада, отже до «валленродизму» поема ця не має ніякого відношення, а є гострим запереченням улюблених ме- тодів боротьби з народом польської шляхти і буржуазії.

Таким чином, солідаризуючись з декабристами, Адам Міцкевич по-революційному відповідав на головне питання часу — боротьби з самодержавством. Правда, відповідав на його саме як шляхетський революціонер, не зрозумівши до кінця головної помилки своїх російських друзів-декабристів. Міцкевич наполегливо шукав справжніх методів і шляхів здобуття вітчизною свободи і незалежності. Важливо те, що в цих шуканнях він був близький до розуміння народу як рушійної сили визвольної боротьби. Не даремно ж саме вайделот, цей улюблений герой Міцкевича, залишається жити, щоб піснею підіймати народ до борі.

«Конрад Валленрод» — найвизначніший твір, написаний Ада- мом Міцкевичем у Росії. В цій поемі, вже після її виходу в світ, реакція відчула заклик до революційної дії. Над поетом знову зби- ралися хмари. З допомогою російських друзів йому вдається в травні 1829 року вийти за кордон, звідки поетові не судилося вже повернутись на батьківщину.

П'ятилітнє перебування Адама Міцкевича в Росії відігравло неабияку роль у справі формування його і як письменника, і як по- літичного діяча. Завдяки звязкам з декабристами остаточно ви- зрівають його революційні прагнення. Прогресивна російська преса,

і в першу чергу «Московський телеграф», допомагають Адаму Міцкевичу здобути блискучу перемогу над феодальним польським класицизмом і утвердити народну літературу.

Під впливом російських прогресивних письменників, і насамперед О. С. Пушкіна, у творчості Адама Міцкевича все більше мідніоть реалістичні тенденції. Доказом цього є «Конрад Валленрод», балади «Чати» і «Гри Будриси». Саме в цих творах, а також у «Кримських сонетах», викристалізувався реалізм Міцкевича, який знайшов свій найповніший вияв уже через кілька років у третій частині «Поминок», у ряді віршів, присвячених подіям 1830—31 рр., і, нарешті, в «Пані Тадеуші».

* * *

29 листопада 1830 року у Варшаві спалахнуло повстання. Воно було скероване проти царизму — поневолювача народів Росії, жандарма Європи, тому мало помітне значення для міжнародного революційного руху. За словами Ф. Енгельса, повстала Польща захистила своїм тілом революцію у Франції 1830 року від небезпеки російсько-прусської інтервенції.

Проте повстання виявилося безсилім розв'язати назрілі питання часу — визволити селянство від феодально-кріпосницького гніту, дати йому землю. І не дивно, що цей найчисленніший клас залишився байдужим до повстання і не взяв участі в ньому. Очолюване верхівкою аристократів, воно вже восени 1831 року потерпіло поразку. За словами Ф. Енгельса, повстання 1830—31 рр. не було «ні національною революцією (воно виключало три чверті Польщі), ні соціальною чи політичною революцією; воно нічого не змінювало у внутрішньому становищі народу; де була консервативна революція»*.

Отже, повстання не перетворилося в буржуазно-демократичну революцію. Але були політичні діячі, які глибоко розуміли, що тільки перетворення війни із національної в соціальну могло б урятувати Польщу. Таким був і видатний революціонер та вчений Йоахим Лелевель. Усвідомлюючи себе борцем за спільну з декабристами справу — борцем проти царського самодержавства, Лелевель виступив проти польської аристократії і шляхти, проголошуючи необхідність докорінних соціальних змін у Польщі. Цю його велику заслугу високо оцінили класики марксизму. «Він запропонував дійсно революційні заходи, сміливість яких злякала аристократів сейму. Закликаючи до

* К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. V, стор. 265.

зброй вісю стару Польщу, обертаючи таким чином війну за незалежність Польщі в європейську війну, надаючи громадянські права євреям і селянам, наділюючи останніх землею, відбудовуючи Польщу на основах демократії і рівності, він хотів перетворити національну боротьбу в боротьбу за свободу, він хотів ототожнення інтересів усіх народів із відданістю польського народу. Чи потрібно назвати ту геніальну людину, яка задумала цей такий широкий і в той же час такий простий план? Це був Лелевель»

Як же поставився до польського повстання 1830—31 рр. Адам Міцкевич і як він вирішував основне питання польської історії тих часів?

Звітка про польське повстання 1830—31 рр. наздогнала поета в Римі. Він одразу покидає Італію і виїздить до Парижа, потім до Дрездена. На серпень місяць 1831 року припадає ряд його спроб перейти прусський кордон і приєднатися до повсталого народу. Після невдачі в здійсненні своєї мети, Адам Міцкевич знову повертається до Дрездена.

До поета доходять тривожні вісті з батьківщини про поразку повстанців, про нелюдську розправу царських сатрапів, з Паскевичем на чолі, над польським народом, про зраду аристократичних верхів національних інтересів Польщі.

Польське повстання придушене. В Європу емігрують розбиті польські війська, все більше даеться взнаки класової боротьби серед емігрантів, винесена, як говорив поет, із Польщі. Адам Міцкевич переїздить у другій половині 1832 року до Франції і постійно живе в Парижі, звідки польські аристократи виживають провідників демократичної частини польської еміграції на чолі з Лелевелем, де в тяжку нужду і горе попадають рядові учасники повстання.

Навколо поета залишається невеличка купка сварливих шляхтичів, далеких від інтересів народу.

Відчуваючи себе духовним воїдем польського народу, Адам Міцкевич наприкінці 1832 р. випускає в світ «Книги народу польського і польського пілігримства».

Провідна думка твору — це палка віра Міцкевича в прогрес людства, в завоювання польським народом в союзі з іншими пригнобленими народами Європи свободи і незалежності. Поет намагається підтримати еміграцію морально, вселити в неї, незважаючи на тиск реакції, надію на відновлення Польщі і повернення на батьківщину. Міцкевич застерігає польський народ не вірити тій частині емігрантів

* К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. V, стор. 265.

(аристократам), яка сіє надію на відновлення батьківщини за допомогою європейських урядів. Поет стоїть на демократичних та інтернаціональних позиціях, коли закликає народ до спільної боротьби. Він проголошує: «Давніше говорилось народам: «Не складайте зброї, поки ворог тримає хоч одну п'ядь землі вашої»; але ви говоріть народам: «Не складайте зброї, поки деспотизм утримує хоч одну п'ядь землі вільної» *.

В «Книгах» гостро викриваються буржуазні свободи Франції та Англії. Поет показує той нелюдський гніт і страждання, який терплять французькі і англійські трудящі. Він картає колоніальний визиськ, жадобу буржуазії до наживи за рахунок крові і сліз як свого, так і інших народів. Адам Міцкевич переконаний, що кінець деспотизму неодмінно приде.

Поряд з цим у «Книгах» відбилися і слабкі сторони світогляду польського мислителя. Виявляючи таке яскраве розуміння антинародної сутності європейських гнобителів, Міцкевич іноді не помічає класових протирів у своїй нації.

Політично інертний Європі, яку поглинула реакція після придушення революції у Франції, він намагається противставити «вибрану богом» польську націю, наскрізь, мовляв, демократичну і миролюбну, якій суджено звільнити не тільки себе, але й інші народи світу від рабства. Ці відсталі, месіаністські погляди «Книг» Адама Міцкевича повторюють в ряді статей, які він друкує протягом 1832—1833 років у журналі «Польський пілігрим». Проте ці помилки здаються незначними в порівнянні з тим прогресивним, передовим, що є в його публіцистиці цих років.

В тому ж «Пілігримі», як і в ряді місць «Книг», крізь християнсько-католицьку мішуру пробивається гнівний голос поета-революціонера. В статті «Про польську партію» він з захопленням пише про Лелевеля, який під час повстання 1830 р. вшануванням пам'яті декабристів підкреслив свою солідарність з поневоленими народами Росії: «Мала в собі польський дух та людина, яка під час революції написала на польських знаменах *за вашу і нашу свободу*, і слово *вашу* поставила перед *нашою*, всупереч фактам давньої дипломатичної логіки» **, бо хто говорить про інтереси тільки одного народу, той ворог свободи. Він розділяє суспільство Європи на привілейованіх і бідних, зараховуючи до перших панівні класи, а до других — широкі маси трудящих.

* Dzieła, т. IV, стор. 91.

** Dzieła, т. IX, стор. 9—10.

У «Відозві до росіян» (1832) Міцкевич викриває класову сутність розпалюваного царятом антагонізму між слов'янськими народами і закликає слов'ян до згоди. Він писав: «Царі знають, що потрібно розпалювати ворожнечу, щоб безпечніше панувати, і тому ширять брехню, що вільгість Польщі означала б згубу для Росії... Народи не мають жодної потреби знищувати один одного. День загибелі деспотів буде першим днем миру і згоди між народами» *.

Разом в «Книгами» і статтями, які друкувалися у «Польському пілгримі», поет пише свої основні художні твори — III частину «Поминок» разом із «Додатком», «Пана Тадеуша» (1832—1834), ряд патріотичних поезій, присвячених подіям 1830—31 рр., як «Редут Ордона», «Смерть полковника», «Пісня солдата», «Нічліг» та ін.

Це був час, коли поет рішуче став на шлях реалізму. В цих художніх творах він виявляє найповніше свої погляди на минуле, сучасне і майбутнє свого народу.

Якщо, наприклад, в «Книгах» А. Міцкевич намагався показати польську націю монополістичним єдиним цілим, то правда життя, до відтворення якої він прийшов, підказувала інші висновки. Він побачив, що є поляки, які діють в інтересах народу, і є поляки-зрадники, прислужники царя. Він побачив нікчемність польських верхів, їх байдужість до долі батьківщини, їх антинародну сутність.

У третьій частині «Поминок» виступають два світи, два смертельно ворогуючі стани: польська молодь, закута в кайдани, яку чекає масове заслання до Сибіру, і її вороги — царські сатрапи разом з поляками-зрадниками, що продають інтереси Польщі. Винуватцями страждань народу є цар та його поплічники, а також польські панівні верстви. І коли в Базиліанському монастирі юні борці дають клятву в майбутньому розправитися з царем, то устами Конрада Адама Міцкевич проголошує помсту взагалі ворогам народу, в тому числі й ворогам «своїм».

В цю ж поему, ніби для підкреслення ворожості до християнської моралі терпіння і покори, поет вводить знамениту «Імпровізацію», натхнену величезним пафосом боротьби з силами земними і небесними в інтересах покривдженіх і закутих в рабство трудящих:

Люблю я весь народ! — В обійми я приймаю
Всі днів минулих, днів прийдешніх покоління,
Усіх до лона пригортано,
Як батько, приятель, як муж і як коханий;
Народу радість хочу дати,

* Dzieła, т. XI, стор. 85.

Ним всесвіт хочу здивувати,—
Йому до щастя тут шукаю шлях віянаній *.

Люблячи «весь народ», Міцкевич разом з тим в III-й частині «Поминок» викриває польських аристократів, цих п'явок на тілі народу, куртизанок із так званого вишого світу, обмежених і звироднілих класицистів, як живе втілення пустого, ганебного і жорстокого світу.

Той же показ виродження аристократичної верхівки бачимо і в «Панові Тадеуші» (образи Графа і Телімені), і в п'єсі «Барські конфедерати» (1836), в яких Адам Міцкевич бачить дві Польщі, з одного боку — борців за волю рідного краю, і його зрадників — з другого.

До III частини «Поминок» входить знаменитий «Додаток» («Ustęp»), який складається із кількох розділів: «Дорога до Росії», «Передмістя столиці», «Петербург», «Пам'ятник Петру Великому», «Огляд війська», «Олешкевич». Тематично до «Додатку» близько примикає також поезія «До приятелів-росіян». Всі ці твори були написані по свіжих слідах невдалого повстання 1830—31 рр., хоч задуми деяких з них, очевидно, виникли ще в Росії. В «Додатку», який, власне, є самостійною поемою, Адам Міцкевич пише про Росію, переважно ж про столицю, і не випадково Іван Франко дав їй поемі назву «Петербург», перекладаючи її на українську мову в 1914 році.

В «Додатку» — одному із найвизначніших зразків революційної сатири польської літератури XIX ст. — знайшли своє найяскравіше виявлення прогресивні революційні сторони світогляду польського поета періоду 30-х років.

Гостра ненависть до царнату і любов до пригнобленого народу Росії, критика феодально-кріпосницької системи, починаючи від «сатани злосливого» — царя і кінчаючи останнім чиновником, а також виняткова художня сила твору забезпечили йому велику популярність серед прогресивних кіл російської і української інтелігенції 30-х і 40-х років минулого століття. Поемою захоплювалися петрашевці і кирило-мефодіївці. Її високо оцінював Тарас Шевченко. Молодий О. Герцен писав у своєму щоденнику: «Багато прекрасного, високохудожнього в цьому плачі поета. Боже мій, яка чудова у нього картина російської дороги зими! Безкрай пустеля, біла, холодна, — море, що не відкриє грудей своїх вітру, — вітру, який мете цей степ від полюса до Чорного моря. Дороги, що перетинають цей степ, викликані не торгівлею, не народною потребою, а проведені з наказу царя і т. ін.

* Переклад Б. Тена.

Прекрасні віцій же поемі рядки про пам'ятник Петра. Міцкевич порівнює його (і вкладає це в уста Пушкіна) з спокійною позою Марка Аврелія в Римі. «Тут скаче кінь, він став на дibi на краю пропалля і зупинився, мов замерзлий каскад: ще крок, і вершник геть роабився б. Зійде сонде волі, повіє вітер західний і розтане каскад»*.

Змалювавши в «Дорозі до Росії» загальне враження від країни, де править тиран, жорстоко гноблячи підлеглих, Міцкевич в розділі «Петербург» дає сатиричний опис усієї бюрократичної царської машини. Скрізь він бачить рабську покору нижчих перед вищими, тупість сановників, огидне підлабузництво чиновної братії, духовне убоство так званого цвіту столиці.

Центральним розділом «Додатку» є, безперечно, «Огляд війська». Тут найповніше розкрито усі типові риси самодержавства, які мають важливе, майже вирішальне значення в державно-бюрократичній машині. Гнів і презирство, ідкий сарказм та іронія відчувається в кожному слові поета. Поєднання нарочито піднесенного тону, до якого вдаються звичайно при передачі військових подій, з убивчим зниженням їх до ступеня звичайних і диких — такий в загальних рисах прийом сатиричного викриття дійсності Адама Міцкевича.

З особливим сарказмом змальовано постать Миколи I, самодура і деспота. Його роль зводилася до того, щоб придушувати революційні заворушення, допомагати в цьому європейській реакції, обкрадати підлеглих, влаштовувати пожежу та різанину в сусідніх краях. В цих жорстокостях цар досягає успіху не тільки тому, що спирається на сановників, дворянство, служхану військову знать, а передусім тому, що народ мовчить, покірно зносячи гніт та наругу.

Однак, ненавидячи самодержавство, Адам Міцкевич з любов'ю ставиться до російського народу. Серед вояків, що з'являються у сніжній пустелі, польський поет помічає бідного селянина, який скалічився на параді. Ця постать викликає в поета біль і співчуття. Він картає солдатську масу за рабське терпіння насильства, за відсутність протесту, але саме в цьому і полягала величезна любов Адама Міцкевича до простого народу. Ненавиджу тебе за те, що ти раб, бо хотів би бачити тебе вільним; — такий характер ненависті поета. Розповівши про слугу, замерзлого на Марсовому полі під час

* «А. И. Г е р ц е н. «Дневник». Полное собрание сочинений. Петербург, 1919, т. III, стор. 94.

раду, де він чекав на свого пана, Адам Міцкевич звертає увагу на те, що слуга той і скончав в тавром раба на обличчі.

Польський поет в болем писав:

О бідний селянине! Чом сумний
Я плачу і роблюся сам не свій,
Коли тебе згадаю, брате мій?
Народе бідний! Жаль твоїї долі;
Одне ти знаєш — героїзм неволі! *

Міцкевич вірив у звільнення народів Росії, у здатність російського народу на переможну боротьбу з царатом. В «Дорозі до Росії» він пише, що російський народ: «повний свіжості, здоров'я та сили».

На початку 30-х років Адам Міцкевич наполегливо працює над великим романом у віршах. Так 1834 р. з'явився «Пан Тадеуш» — найвище досягнення Міцкевича-поета, один із найвеличніших творів не тільки польської, але й світової літератури. За обсягом охоплюваного матеріалу і характером розв'язуваних проблем «Пан Тадеуш» справедливо вважається енциклопедією життя Польщі другої половини XVIII і перших десятиліть XIX століття.

Були спроби трактувати поему Адама Міцкевича як певне намагання втекти від дійсності 30-х років, щоб уникнути розв'язання важливих суспільних проблем. Такий погляд на поему дуже несправедливий. В «Пані Тадеуші», як і в інших творах польського поета, були поставлені настійні питання життя польського народу, першої половини минулого століття.

Дві основні надзвичайно актуальні проблеми цікавили Міцкевича. Перша з них — це оцінка минулого Польщі в світлі завдань боротьби з деспотизмом на початку 30-х років XIX століття. Друга — проблема народу, проблема селянства.

В житті емігрантів Адам Міцкевич бачив дві головні вади: брак критицизму в бінці минулого батьківщини і наявність непотрібних внутрішніх чвар і непорозумінь. На цих вадах наголошує Міцкевич, змальовуючи дріб'язкові сварки шляхтичів і показуючи коло їх інтересів, сутність їхнього життя. Той світ минулого, той поетичний міраж про нього, витканий болісною уявою відірваних від батьківщини людей, виявився не зовсім ідеальним і здоровим. Поет бачить обмеженість шляхти, її дріб'язковість та часто-густо нездатність до великих подвигів. Незначною подією здається сам наїзд на будинок Сопліци з метою добути Горешків замок оружною рукою, дріб'язкові та незначні сварки Асесора і Рената через собак,

* Переклад О. Жолдака.

сварки дрібних шляхтичів між собою за старі герби і почесті, їх бездіяльність. Стара Польща, з її гербами, з її романтикою і буднями, з її Графами і Теліменами повинна була назавжди зникнути разом з останнім шляхетським наїздом. Її мусять замінити нові люди, такі як ксьонда Робак, як Тадеуш Сопліда.

Поетові дорогий той світ минулого, йому близька постать сивої давнини, він безумовно любить своїх героїв, але розуміє, що неможливо повернути історію назад, неможливо досягти успіхів у боротьбі за вітчизну при орієнтації на стару Польщу. Поет вчив своє покоління дивитися в майбутнє.

Одною з передумов здобуття свободи для Польщі в часи Адама Міцкевича було розв'язання селянського питання, наділення селян землею, становлення Польщі на шлях буржуазно-демократичного розвитку. На це основне питання польської історії своєї доби А. Міцкевич саме в «Панові Тадеуші» відповідає позитивно, в дусі польських революційних діячів, зокрема Лелевеля, про що говорить наполегливе рішення Тадеуша дати волю своїм селянам:

Hi! Ліпше зробимо для совіті, для честі,
Коли ми здіймемо неволі з них яromo,
І, не вагаючись, ім землю oddamo,
Що прадею вони кривавою приdbали,
Всіх нас годуючи *.

Є й слабі сторони в поемі, до яких в першу чергу належить некритичне ставлення Адама Міцкевича до Наполеона і його армії. В поемі багато говориться про приїзд військ Наполеона до Літви перед їх загарбницьким походом на Росію. Польська шляхта покладала великі сподівання на французького імператора, не розуміючи, що Наполеон нічого не даст для Польщі, що для нього сини Польщі потрібні були лише для того, щоб здійснювати свої маячливі плани покорення народів Європи. Ці тривожні, довго виношувані сподівання на Наполеона в поемі відтворено до сить повні. Ми не повинні забувати того, що їй Адам Міцкевич часом не був позбавлений цих ілюзій, але, водночас, не можна не помітити, як Міцкевич реаліст, Міцкевич-художник переборює в собі обмеженість шляхтича. Один з позитивних героїв поеми — Матвій Добжинський — не поділяючи захоплення шляхти французьким імператором, говорить про його війська як про загарбницькі, що приносять селянству і країні руйни і розруху, недолю і наругу.

Виступаючи борцем проти царського деспотизму, Адам Міцке

* Переклад М. Рильського.

вич залишається вірним принципам дружби народів, він далекий від національної обмеженості. «Вплітаючи в розмову» далекі новогрудські спогади дитинства, поет в однаковій мірі прославив і героїчну вдачу ксьондза Робака — Яцька Сопліца, і патріотизм еврея Янкеля, і доброзичливість та відвагу капітана Рикова. Останній змальований поетом в винятковою теплою. В образі Рикова, близької людини для польського народу, людини героїчної і доброї, яка розуміє боротьбу польського народу проти царата і співчуває їй, — символізується Адамом Міцкевичем волелюбний російський народ:

Отчизна, знаю я... Отчизна і свобода!
Я знаю, я старий — і співчуваю вам.
Про мене — Польща хай зостанеться ляхам,
А москалям — Москва. Так дар не дозволя нам! *

Незважаючи на те, що дія твору відбувається протягом декількох днів в околицях далекого білоруського містечка Новогрудка, із розмов героїв поеми, із ліричних відступів, які раз у раз робить поет, із описів давніх суспільно-політичних суперечок, з описів побутово-етнографічних деталей, — перед читачем постає діла історія життя Польщі від першого розподілу країни до 1812 року, коли прийшли польські легіони у складі військ Наполеона на Литву.

«Пан Тадеуш» був вершиною реалізму Міцкевича, найкращим і найбільшим його поетичним витвором. Мова поеми прозора і чиста, виклад повільний, художнє плетиво твору — повне неповторної чарівності і краси. А. Міцкевич виступає тут як поет виняткової мальовничості слова, надзвичайної мелодійності. Одною з особливостей стилю «Пана Тадеуша» є його гумор, легкий і добродушний, що ніде не переходить в сарказм. Подаючи образи дрібної шляхти, поет не замовчує її вад, обмеженності, гарячковості при рішенні будь-яких питань і т. д. Але, на його погляд, цей світ, хоч і відійшов назавжди, мав свою специфіку, свою привабливість. У поемі перед читачем постають напівкомічні, напівгероїчні постаті Більбаків, Міцкевичів, Добжинських, Реентів і Асесорів; образ дивака-романтика Графа, «горешківської дитини (хоча й не по мечу, жіночого коліна)» і образ Телімени, охочої до любовних пригод; чарівний і по-своєму сміливий Гервазій, горе-дипломат і відважний воїн, завжди вірний, хоч і незалежний в поглядах і діях, слуга сопліцьків — Протазій. Цей чисто, національний польський гумор у змалюванні героїв та іх нібито геройчних воєнних подвигів (про поему цілком справедливо говорено, що в ній злились «Іліада» Гомера і «Дон

* Переклад М. Рильського.

Кіхот» Сервантеса), — досягається багатьма засобами. Адам Міцкевич, для того щоб підсилити враження милої обмеженості своїх героїв, іноді став на їх точку зору, по-іншому сприймає навколошню дійсність.

Адам Міцкевич любив поєднувати смішне, ѹ геройчне, полюбляв раптово ѵі романтичного польоту пересаджувати своїх героїв у звичайні буденні обставини, тим самим показуючи безплідність їхніх памірів.

«Пан Тадеуш», як, може, ні одна з поем польського поета, багата на звуки і кольори, на чарівні образи. Досить тільки придивитись до відтворення гри Войського на рогу, або гри Янкеля на цимбалах, або до симфонії повільного народження ранку, в якій чути і луні скрики пастухів, і сумне клекотання лелек, і хрумкотіння соковитої трави на зубах вайчат, і довге пророче каркання на дощ зграй вороння, що причаїлась на житніх, оповитих млою, копах, — щоб судити про це!

«Пан Тадеуш» славний незабутніми пейзажами. Перебуваючи далеко від своєї вітчизни, марячи нею у снах, особливо тяжко переживаючи розлуку з рідним краєм і народом, поет оспіував «свій край дитинних літ», згадуючи найдрібніші, милі деталі рідного краєвиду. Сумуючи за природою далекої від «бруків Парижа» Литви, поет відтворював картини оксамитних луків, блакитних вод рідного Німану, золотаві хвилі хлібів, зеленавість лісів білоруських...

Коли ж то дастъ господъ вернутись намъ додому,
Орати рідний ланъ та мову чуть знайому.
Въ кінѣті іздити лишъ на самихъ зайдівъ,
Въ піхої воюватъ лише противъ птахівъ,
Косоюъ і серпомъ змінить списи й багнети,
А розрахунками домашніми — газети!

✓ Мріями про мирне, трудове життя, про справедливий демократичний державний лад передягната вся поема.

Таким чином, у кращих своїх художніх творах і публіцистиці 30-х років, незважаючи на окремі хитання, Міцкевич на основні питання польської тогочасної історії — відновлення Польщі на демократичних основах — відповідав позитивно, в дусі Лелевеля.

Незабаром після написання «Пана Тадеуша», влітку 1834 р., Міцкевич одружився з дочкою знаменитої у свій час, йому знайомої ще в Росії, паністки Шимановської — Целіною. Коли з'явилися діти, необхідно було думати про утримання великої родини. Пером поет заробляти не міг. Після закінчення «Пана Тадеуша» наступила в нього творча криза.

Коло тем і образів із життя батьківщини було вичерпане. Шляхів розвитку польського народу після придушення повстання віш не знав, живучи па чужині, у Франції:

Так настали довгі роки чекання на революційне піднесення в Європі і нужденного життя з постійною біганиною за шматком хліба. Матеріальні нестатки гнали поета в Лозанну, де він читав лекції з римської словесності, змушували писати французькою мовою п'єси, займатись перекладництвою практикою. Нарешті у 1840 р. він починає читати курс слов'янських літератур в Collège de France у Парижі.

Лекції слов'янських літератур Адама Міцкевича були визначною подією літературного й громадського життя слов'янства, оскільки йшлося про широке ознайомлення європейських народів з досягненнями культури слов'ян. з їх літературою, станом освіти, історією суспільної думки, народною творчістю, побутом та звичаями. На лекції поета сходились не тільки поляки. Постійними слухачами їх були також росіяни, українці, чехи, болгари, французи та ін.

Протягом першого року викладання були широко представлені Міцкевичем російська і польська, а також чеська літератури, високо оцінені українська та сербська народна творчість. Доводиться дивуватись глибині знань та феноменальній пам'яті польського поета. На той час слов'янознавство робило свої перші кроки, підручної літератури було дуже мало і, незважаючи на це, Адам Міцкевич зумів накреслити більш-менш послідовну картину розвитку літератури слов'янських народів.

В своїх лекціях А. Міцкевич особливо широко висвітлює російську літературу, починаючи від найдавніших часів і закінчуєчи творчістю Пушкіна. Він детально зупиняється на літописах, на «Слові о полку Ігоревім». В роки, коли реакціонери брали під сумнів автентичність «Слова», він, подібно до Пушкіна, відчув у ньому високий прояв руського генія, захоплювався його високою поетичною силою. «Поки природа землі і характер спорідненості слов'янської не зміниться, доти буде воно (тобто «Слово».— Г. В.) завжди свіжим і сучасним». «Переважає тут,— визначав він головну ідею твору,— прагнення до могутності, передусім до єдності держави... Можна констатувати, що кожний вірш походу Ігоря послужить взірцем для поетів пізніших часів» *. Детально зупиняється Міцкевич на розвитку російської літератури часів Петра I, а також на літературі XVIII ст., зокрема на творчості Сумарокова і Державіна. Високо

* Dzieła, т. V, стор. 137, 138 і далі.

одинює він діяльність декабристів і особливо багато присвячує місця розглядові творчості поетів пушкінської плеяди і Пушкіна, проникливо говорячи про його патхненну волелюбну поезію.

З 1841 і приблизно до 1847 р. наступає темна смуга в житті і творчості Адама Міцкевича. Європейська реакція, яка з роками все більше шалеє, відчуття самотності на чужині, а звідси — відсутність будь-яких реальних надій на звільнення батьківщини і повернення до рідного краю, до свого народу, — все це, як і інші причини, сприяло тому, що Адам Міцкевич у 1841 році попав під згубний вплив темного реакціонера і містника Анджея Товянського. Адам Міцкевич, завдяки випадковому збігові обставин, увірував у посланництво Товянського як польського месія, що мав звільнити Польщу; став одним з провідників його «вчення» покори «божій справедливості», відходу від будь-якої участі в суспільній і політичній боротьбі. В Товянського вірували й інші польські поети — Ю. Словацький, С. Гощинський, Б. Залеський і ін. Було організовано товариство «учнів Товянського» — так зване «Коло», яке проповідувало реакційний релігійний дурман. Як показують нові дослідження, Товянський оточував Адама Міцкевича «своїми» людьми, може навіть агентами російського царства, з метою відрвати як поета, так і інших діячів польської еміграції від політичної діяльності, що було б на руку самодержавству *.

Починаючи з 1841 року, «Курси» Міцкевича перетворюються в проповідь товянізму. Він схильний навіть вважати в ці роки, що порозуміння між слов'янськими народами може наступити внаслідок розповсюдження ідей польського месіанізму, проповідником якого був Товянський.

Саме за проповідь християнського католицизму і польського пансловівізму критикували «Курси» Адама Міцкевича революціонери Росії, зокрема О. І. Герцен **.

На реакційну сутність «діяльності» Товянського розкриває очі Адаму Міцкевичу тільки революція 1848 року у Франції і в інших європейських країнах.

1848 року, в цю пам'ятну «весну народів», на барикадах Парижа виходить пролетаріат, піднімається національно-визвольна боротьба в Італії. Передові революціонери Польщі в особі Йоахима Лелевеля підписують «Комуністичний маніфест» Маркса і Енгельса.

* M. Jastriп. Mickiewicz, W., 1949.

** А. И. Герцен. Полное собр. соч. и писем, СПБ, 1919, т. VI, стор. 112

Під впливом усіх цих подій настає політичне прозрівання Міцкевича. Тепер він пориває з Товянським, незважаючи на про-
клони цього шарлатана, і віддається революційній боротьбі. Він
підтримує повстання у Франції, Угорщині, бере безпосередню участь
у національно-визвольній війні Італії, налагоджує зв'язок з Мадзіні.
Він розуміє, що шлях на вітчизну лежить через звільнення народів
від тиранства. В лютому 1848 року Міцкевич виїздить до Рима,
організовує «Польський Легіон» для боротьби за незалежність Іта-
лії і для розпалювання революційної пожежі на Слов'янщині. Го-
ловною передумовою вільної майбутньої Польщі він вважає тепер
роздрів з урядовими сферами Франції і з костьолом.

В листі до Мадзіні він називає свій легіон «армією республікан-
ською і соціалістичною», покликаною до участі в боротьбі народів
за свою свободу проти старого реакційного світу.

В «Зібраних законів» легіону, буржуазно-демократична сутність
якого не підлягає сумніву, в § I писалося: «Зібрані земляки всту-
пають в польське військо з метою повернення до вітчизни в союзі...
з братніми військами слов'ян» *.

Із двох важливих документів — «Промови до міланців» від
I. V. 1848 р. та звернення «До членів Тимчасового уряду Ломбар-
дії» від 3. V. 1848 р. видно, що Адам Міцкевич ставив питання про
боротьбу легіону спільно з італійськими військами проти дісарської
Австрії, яка поневолювала слов'янські народи,— з тим, щоб після
її розгрому при підтримці революційної Європи підняти боротьбу за
буржуазно-демократичні свободи в південно-слов'янських країнах і
в Польщі.

Для того, щоб задуманий план звільнення слов'янських народів
з-під гніту Австрії мав успіх, Адам Міцкевич пише листи до В. Гаї-
ки, ставить питання про виведення слов'ян із австрійської армії,
зближується з моряками-слов'янами австрійського флоту, і вони
обіцяють підійняти на щоглах прапор легіону з «додатком двана-
дцяти зірок поколінь слов'янських» **.

Організувавши лігіон і включивши його в національно-визвольну
боротьбу італійського народу, Адам Міцкевич повертається до
Парижа для організації поповнення легіону новими доброволь-
цями.

Однаке польська аристократія зробила все можливе, щоб Адама
Міцкевича ізолятувати від польського війська, яке брало участь в

* Dzieła, т. XII, стор. 74.

** З листа до З. Красінського. Там же, стор. 97.

національно-визвольній війні Італії проти Австрії. Аристократи боялися революційних наївників Міцкевича.

Але поет не сіладає зброй. В березні 1849 року він організовує газету «Трибуна народів» (видавалась французькою мовою), яка стає органом прогресивних діячів Польщі, Росії, Чехословаччини, Франції. Співробітниками газети були Герцен і Сазонов.

Редактуючи газету, Адам Міцкевич виступає з низкою статей, в яких заявляє себе прибічником соціалізму. Він гостро виступає проти польської аристократії, проголошує необхідність класової боротьби з старим буржуазним світом.

Коли польські аристократи поставили на чолі польського війська в Італії свого прихильника — генерала Хшановського, він писав з обуренням:

«Ti самі люди, які привели до згуби польське повстання (1830—31 рр.—Г. В.) — Чарторижські, Замойські, Ромаріновські, за допомогою французьких примиренців, що також похоронили революцію липневу і лютневу, — ці самі люди висунули генерала Хшановського,... щоб влучити в серце італійської революції»*.

Питання соціалістичних поглядів Адама Міцкевича — одне з найменш досліджених і вивчених. Як відомо, польське буржуазне літературознавство, бажаючи зробити з Міцкевича співця класового миру і прибічника шляхти, замовчувало цю сторону діяльності поета.

Але численні його статті, надруковані в газеті «Трибуна народів», доводять, що він, все ще до кінця не переборовши в собі релігійність, виступив проповідником ідеї класової боротьби трудящих проти буржуазного світу. Публіцист закликав паризьких робітників до революційної боротьби, застерігав пролетаріат, щоб він не йшов ні на які подачки і угоди з буржуазією. Він доводив перевагу революції для селянства, пророкував загибель буржуазного світу.

Своєю діяльністю в період революції 1848—49 рр. він найбільше наблизився саме до дрібнобуржуазної демократії, що в свій час підкresлював В. Воровський. Спроби трактувати соціалістичні погляди Адама Міцкевича як соціалістично-утопічні, не мають під собою ґрунту, бо саме йому належать надруковані в «Трибуні народів» слова, які наголову розбивали соціалістів-утопістів Франції: «...всяка система,— пише він 15 квітня 1849 р.,— буде лише пустою утопією, поки намагатиметься розв'язати суспільне питання

*. Dzieła, т. IX, стор. 150.

мирним шляхом, нікого не зачіпаючи. Визнаєте, що існують лише невільники і губителі, жертви і кати, а хочете ущасливити людство встановленням гармонії між добром і злом? Хочете, щоб експлуататори поступилися перед логікою наших доказів, коли не вплинули на них посвята і жертви цілих поколінь? Щоб визволити суспільство, пропонуєте гіпотечні банки і общини; так ідіть у Польщу, знайдете там ті банки, засновані тридцять років тому. В Росії зустрінете на кожному кроці общини; але ви не будете вихваляти стан нещасного польського селянина або злідченого підданця Росії як ідеал щастя на землі, блиск якого ви розпалюєте перед очима пригноблених вашої рідної країни!» *

Відзначаючи прогресивність та революційність статей Адама Міцкевича і його діяльності в період пам'ятної «весни народів», ми не можемо забувати і його помилок, основна з яких полягала в тому, що він некритично сприйняв діяльність Наполеона III, навіть покладав на нього певні надії щодо здобуття народами свободи. Переслідуваний урядом Наполеона за революційну діяльність, бачачи, як війська цього деспота розстрілювали робітників, садили до в'язниць сотні і тисячі учасників революції, Адам Міцкевич відчув згодом, як він жорстоко помилявся.

Після революції поет живе в надзвичайно тяжких умовах. Тільки в 1852 році йому вдається зайняти посаду бібліотекаря Бібліотеки Арсеналу в Парижі, посаду, яка йому дає сякий-такий заробіток, щоб утримувати велику родину. В 1855 році А. Міцкевич ще раз намагається включитися в політичну боротьбу і від'їжджає до Константинополя з метою організації там польських військ для боротьби з російським самодержавством. Але тільки на місці він побачив, що ця справа, затіяна аристократами, нічого не обіцяла для польського народу.

Там же, в Константинополі, Адам Міцкевич тяжко захворів і помер 26 листопада 1855 р. Коли останки Адама Міцкевича відвезли з Туреччини до Франції, за труною його до корабля йшов численний натовп з представників слов'янських народів, які проводили великого польського поета в останню дорогу. В січні 1856 року прах Адама Міцкевича було перевезено до Парижа на кладовище Монморансі, а звідти в 1890 році на батьківщину до краківського Вавелю.

---

* Dzieła, т. IX, стор. 160.

Адам Міцкевич був тісно зв'язаний з культурою українського народу. Ще під час перебування на Україні 1825 року він широко подібив Україну, її народ, чудові українські пісні. Читаючи курс лекцій з слов'янських літератур вдалому Парижі, він не раз повертався до характеристики української «дзвінкої та музикальної мови», української культури. Уже в одній з перших своїх паризьких лекцій він звертав увагу на колективний характер творення українських історичних пісень, виявляючи грунтовну обізнаність не лише з епосом, а й з народною українською лірикою. «Між державами монголів і турків, між Росією і Польщею лежить край безмежний, надзвичайно цікавий для історії літератури,— говорив він.— Обширна місцевість та носить назву України... Українські простори є столицею ліричної поезії. Звідси пісні невідомих поетів поширювались часто на цілу Слов'янщину. Козак, сидячи біля своєї землянки, або в курені з очерету, і слухаючи мовчки, як кінь його, пасучись недалеко, жує траву,— кидає погляд на зелені степи і думає, і марить про бої, які тут відбулися, про перемоги і поразки, які тут сталися. Пісня, яка у нього виливається з грудей, стає втіленням народного почуття: всюди сприйнята з запалом, вона переходить із покоління в покоління. Дунай — священна ріка слов'ян, завжди відіграє певне значення в тих піснях.. На тій ниві, за словами давнього поета, кінськими копитами збитій, тілами полеглих уstellenій, кістками їх засіяний, а дрібним дощем теплої крові зрошеній, буйно запанував смуток» *.

Адам Міцкевич був знайомий із збірниками українських народних пісень та їх збирачами і шанувальниками — Максимовичем, Гоголем, Богданом Залеським, Зоріаном Доленко-Ходаковським та ін. В своїй художній творчості, зокрема в ряді балад, він творчо використовував український фольклор.

В свою чергу, українські літератори завжди глибоко вивчали творчість Адама Міцкевича. Ім'я його на Україні стає відомим, уже на початку 20-х рр. минулого століття, коли П. Гулак-Артемовський, викладаючи польську літературу в Харківському університеті, поруч з іншими польськими письменниками, популяризував серед студентів і поезію молодого Міцкевича. Перша спроба перекладу віршів польського поета на українську мову належить також автору «гараськових од»: 1826 р. ним була перекладена, вірніше

---

* Dzieła, т. V, стор. 23—24.

перероблена, балада «Пані Твардовська», що в «українській одежі» була пізвана «Пан Твардовський» і на протязі 1827 року аж тричі передруковувалась у петербурзьких і московських журналах.

В 20-х і 30-х роках слухачі Харківського університету, частково заохочені Гулаком-Артемовським, а головне — під впливом високої оцінки «Сонетів» і «Конрада Валленрода», даної їм російською журналістикою, починають звертатися до творів польського поета, «в яких він зобразив Тавриду», а також і до литовської поеми «Помінки» та інших творів. Так з'являються переклади окремих сонетів О. Шпигольського і Л. Боровиковського, а згодом переклади балад, що належать М. Костомарову. Найбільшим досягненням перекладницького мистецтва тих років необхідно вважати прекрасний, як на ті часи, переклад «Фариса», здійснений Л. Боровиковським.

Цікаво відзначити, що переклади з Адама Міцкевича створюються паралельно з перекладами творів Олександра Пушкіна, що українські поети перекладають Адама Міцкевича як українською, так і російською мовою і що перший повний поетичний переклад російською мовою «Конрада Валленрода» було здійснено О. Шпигольським (1832).

Високо ставив творчість Адама Міцкевича Тарас Шевченко, захоплюючись його революційною, сповненою протесту, поезією. Ще юнаком він зінав його твори, старанно вивчав під час навчання в Академії художеств. 1846 року через одного з членів Кирило-Мефодіївського братства — Савича — Шевченко передав для польського поета в Париж рукопис поеми «Кавказ». Тоді ж, як свідчить один із знайомих Тараса Шевченка, український поет перекладав вірші Адама Міцкевича, але ті переклади до нас, на жаль, не дійшли.

Перебуваючи на засланні, Шевченко близько зійшовся з польськими революціонерами — Бр. Залєським, Желіговським, Хропчинським, Сераковським, Мостовським та іншими, з якими не раз вів розмови про польську літературу, особливо про Адама Міцкевича. Із листів до Бр. Залєського відомо, що Шевченка надзвичайно захоплювали «Помінки», «Конрад Валленрод» і «Фарис».

Багато було схожого в особистому житті обох поетів, а ще більше в іхній творчості. В літературознавстві не раз, наприклад, робилися спроби порівнювати балади, а також політичні поеми обох письменників, особливо «Сон» і «Додаток» до III частини «Поминок». Вульгаризатори-космополіти робили навіть спроби знаходити «запозичення» Тарасом Шевченком окремих фраз і зворотів у польського поета. Але при близькому розгляді цього питання виявляє-

ться вся наївність і безпідставність подібних тверджень: Адам Міцкевич і Тарас Шевченко великі, оригінальні та самобутні генії.

Правда, в творчості обох поетів є і спільні риси, яких не могли помітити критики-компаративісти. Це — революційне бунтарство, палкé заперечення іспуточого ладу, любовне ставлення до народу, уболяння за його майбутнє і т. д. Але ці риси властиві взагалі для великих національних поетів, тим більше вони властиві Тарасові Шевченку і Адамові Міцкевичу, творчість яких живив часом спільний суспільно-політичний ґрунт.

Після виступу Тараса Шевченка, коли процес становлення і формування нової української літератури закінчився і вона стала одною з видатних літератур слов'янського світу, інтерес до Адама Міцкевича не слабнє, а навпаки, розширяється. Якщо раніше українські письменники-перекладачі цікавились Адамом Міцкевичем — автором «Конрада Валленрода», «Сонетів» і балад, то тепер з'являються спроби перекладу «Пана Тадеуша» (К. Волинський), III ч. «Поминок» (О. Навроцький), II ч. «Поминок» (В. Александров) — тобто творів, позначеніх реалістичною манeroю письма. Крім того, за прикладом «Основи», українські журнали роблять спроби творчого осмислення Адама Міцкевича: з'являються статті про його життя і діяльність, рецензії на переклади його творів.

Кращі переклади з Міцкевича 60—80-х рр. належать безперечно М. Старицькому, Ів. Білику і Ол. Навроцькому. Перші два цікавились переважно любовною лірикою польського поета, Навроцький, який за участю у Кирило-Мефодіївському товаристві був висланий з України і проживав на Кавказі, залишив у рукописах переклади численників малих поезій, а також окремих поем Міцкевича, зокрема III ч. «Поминок», «Конрада Валленрода». Його переклад «Фариса» Ів. Франко заразовував до кращих зразків українського перекладницького мистецтва.

Водночас в українських журналах «Зоря Галицька», «Правда», «Зоря», а також в журналах «Світ», «Жите і слово», в «Літературно-науковому віснику» тощо з перекладами виступають досить численні, забуті тепер поети і перекладачі. Характерно, що представники реакційного табору в українській літературі намагаються використовувати творчість Адама Міцкевича для проповіді своїх реакційних поглядів. Так П. Куліш, перекладаючи баладу «Романтичність», використовує її для проповіді зневажливого ставлення до «натовпу», до його вірувань і звичаїв (переклад має назустріч «Химери»); герой балади «Світезянка», скромний мисливець, під його пеплом перетворюється в заможного хуторянина, у якого «худоби ста-

ток», а «світлиця — цареві годиться» і т. д. Якийсь піп Ємельян на- віть з революційної «Оди до молодості» зробив набожну молитву, у якій радив молоді йти і боротися з безвір'ям та силами диявола — тобто з революційним протестом народних мас («Ода к юношам», надрукована в «Зорі Галицькій» 1857 р.).

В 90-х роках з своїми перекладами з Адама Міцкевича висту- пають М. Коцюбинський, Л. Українка, а також Іван Франко.

В своїх «Заметках о новейшей польской литературе» Л. Україн- ка, викриваючи занепадницькі декадентські напрямки у братній польській літературі, протиставляла їм революційну творчість Адама Міцкевича.

Головна ж заслуга в творчому і теоретичному осмисленні по- ета в усій дожовтневій літературі належала Іванові Франку. Його перу належить переклад знаменитого «Додатку» до III ч. «Поминок», багатьох ліричних поезій, уривків з «Пана Тадеуша», а також балад. Ів. Франка цікавили головним чином ті твори Міцкевича, в яких він виступав палким революціонером, поборником дружби народів. Ці твори Ів. Франко використовував для боротьби проти гали- цького ботокудства, проти суспільної та літературної реакції. Вели-кий Каменяр, на основі перекладів з Адама Міцкевича, розробляв теорію і практику перекладу польської силабіки.

Водночас Ів. Франко був першим критиком, який оцінив твор- чість польського поета з революційно-демократичних позицій. Веду- чи боротьбу за реалізм та народність польської літератури, він по- стійно наголошував на революційності творчості польського поета, засуджував відсталі його погляди, якими намагалася спекулювати польська шляхта. Палку любов до автора «Пана Тадеуша» Ів. Фран- ко проніс через усе життя. «Адам Міцкевич — писав він в 1912 р.— без сумніву найбільший поет польської нації і один із найгениальніших людей, яких видало людство... В досить частих хви- лях свого життя він підіймався на таку висоту поетичного натхнен- ня, як мало котрий інший поет. У своїй письменницькій діяльності він виявляв велику різносторонність духовних інтересів, надзвичайну силу вислову та пластику поетичного малювання; при тім як чо- ловік він був людина високо моральна, а його поетичний талант не ставав на перешкоді тверезому розумінню людей та відносин».

Але справжнє та всебічне вивчення і популяризація творчості генія польської літератури стали можливими тільки за радянської влади. Спираючись на кращі досягнення дожовтневої літератури у засвоєнні спадщини Адама Міцкевича, українські радянські поети, передаймаючи досвід російської літератури, дали читачеві високоху-

должні переклади багатьох творів польського письменника. Міцкевич, великий майстер художнього слова, той, «хто любив мільйони» простих людей, і за «мільйони страждав», та боровся, увіходить у наше сьогодні молодим і буревісним, рідним і близьким.

Радянські українські поети широко представили лірику та балади А. Міцкевича, чудово відтворили поетичну красу «Кримських сочітів»; донесли до читача ідейне багатство «Гражини», «Поминок», бунарську спрямованість філаретської поезії, суперечливий, але безперечно протестуючий дух «Конрада Валленрода». Наш читач має повний переклад «Пана Тадеуша».

Це двотомне ювілейне видання, куди увійшли кращі твори генія польської літератури, є наслідком тривалої, копіткої праці українських радянських поетів і перекладачів. Воно є свідченням значних здобутків нашого перекладницького мистецтва, свідченням справжнього розуміння життя і творчості поета, його боротьби, його палкої віри у майбутнє.

Сто років минуло з того часу, як помер Адам Міцкевич, але його поезія завжди кличе нас до себе, як цілюще, невичерпне джерело, чарує як зразок ідеалу, приваблює, як приваблює все величне, створене людським генієм. Для нас близький і зрозумілій його гуманізм, любов до свого та інших народів, бажання вільного і незалежного життя для вітчизни, прославлення людини, праці, природи.

В епілозі до «Пана Тадеуша» поет писав:

Коли б до тої я дожив потіхи,
Щоб заблукали ці пісні під стріхи,
Г щоб селянки тихою порою,
Спиваючи за пряжею тонкою
Про дівчину, що як музик зачула,
То її сірі гуси геть свої забула,
Про те, як гнала селезня сирітка,
Понад водою, гарна, ніби квітка,—
Щоб узяли до рук оде писання
Такé ж немудре, як і їх співання *.

Ці дні настали. З любов'ю бере до рук писання Адама Міцкевича новий, трудящий читач демократичної Польщі, тої Польщі, яка втілила в життя найезавітніші мрії поета. Глибоко шанують великого сина польського народу всі народи Радянського Союзу, які під проводом рідної Партиї будують світле комуністичне прийдешнє.

Григорій Верес

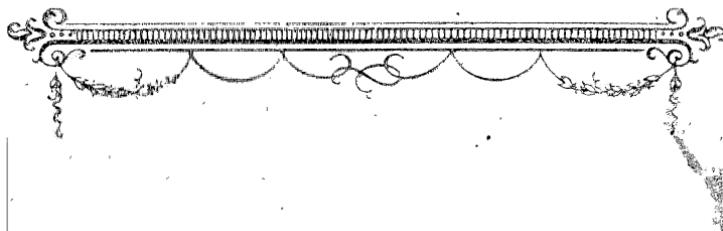
* Переклад М. Рильського.

ЛІРИКА

ПІСНЯ ФІЛАРЕТИВ

осить дум невеселих!
Ми живем тільки раз!
Хай золотий цей келих
Не марно вабить нас!

Пиймо весело, друзі!
Хай ходить келих у кругі!
Бери і пий до dna
Солодкий хміль вина!

Не слухай марну мову!
Нас польський мед п'янить.
За пісню народову,
За братство будем пить.

Історію далеку
Ти вчив у час тяжкий.
Пий, як належить греку,
І як римлянин — бий!

Юристи з нами згодні.
Ум келих також став.

Правиці — нам сьогодні,
А завтра треба — прав.

Не вдійме красномовність
Свободи стяг сама.
Де дружби чари повні,
Там, брате, слів нема.

Метал' ¹ хто гне і палить —
Шкода його зусиль.
Ось тут блищать метали,
А в них — шумує хміль!

Зна хімії основи
Мудрець із мудреців,
Хто первісток любові
Із уст коханих пив.

Всі змірявши дороги
Небесних височин,
Був Архімед ¹ убогий,—
Не мав опори він.

Коли ж тепер захоче
Ньютон ² водити світи,
На нас хай скосить очі,
І скаже: «Hi, браги!»

Для вчених циркуль милий
Вживай до мертвих брил.
Важ намірами сили,
Не намір — міццю сил.

Сердець глибока віра
В майбутнє нас несе.
Добро — єдина міра,
А єдність — над усе.

Досить дум невеселих!
Ми живем тільки раз.
Налиймо повен келих,
Покіль вогонь не згас.

Минуться дні веселі,
Настане вічна ніч,
Закриє очі Феля³...
От Філаретів річ.

1820

ОДА ДО МОЛОДОСТІ

Und die alten Formen stürzen ein¹.
Shiller.

Без серця, без духа — кістяків народи!
Ти, молодість, мені дай крила,
І я злечу над мертвим світом
У рай оманливої вроди,
Де чудо творить пал природи,
Де новизни хитав він квітом
І де надія втілена тебе б позолотила!

Хай той, хто кволий, недолугий,
Чоло схиливші зрите, нелюдимий,
Такі лищ бачить виднокруги,
В які він вп'явсь очицями старими.

О молодість! Тобі ж усе відкрито.
Лети до Людства в час розмаю
І оком сонця перед цілим світом
Проймай його від краю і до краю!

Поглянь униз! Підлоти як багато!
Гнилий туман по всій там простороні:
Земля то!
Поглянь, вода її там мертво хлюпа
І гад злетів — на ньому шкаralупа.
Він сам собі кермо, він у погоні
За гадами дрібнішими, щоб істи —
То вгору винирне, то вглиб, аж смуги білі.
Нашо йому та хвиля, ѿ що він сам тій хвилі?..
І враз розбивсь об скелю, як пузир нечистий...
Та ѿ кому до нього і до його згуби? —
Це самолюби!

О молодість! Життя ж бо нектар всмак іскриться
Лише тоді, як його ѿ іншим влито.

Серця віміхаються небесним світом,
Як нитка зв'яже їх, сама що золотиться.

Тож разом, друзі! нам все дастися!..
Мета у нас — взаємне щастя.
Багато нас! В безумстві ми розумні.
Тож далі, друзі, нам все дастися!..
Щасливий той, хто впав за праве діло.—
Адже ж в нові міста великошумні
Щаблем для інших стало мертвє його тіло.
Тож разом, друзі, нам все дастися!..
Хоча й слизька дорога — все ми зможем!
Хоча при вході і насильство й хворість,—
Насильство силою ми переможем,
А в молодості візьмемо бадьюрість!

Хто Гідрі² голову зірвав іще в дитинстві,
Той в юності задушить і Центавра³,
У пекла жертви вирве на безчинстві,
Він піде в небо по вінок із лавра!

Туди лети, де в мареві країни,
Ламай, чого сам розум не зламає!
О молодість! У тебе лет орлиний,
Як грім твоя рука всіх потрясає!

Гей, до плеча плече! З'єднаєм
Ми землю одностайними рядами,
Ми вогнище одне думки зливаєм —
І душі наші зіллються вогнями!..

О земле! Ти схитнись з основ! Петляєш!
Тебе штовхнем ми на путі нового,
І ти, позбувшись плісні старого,
Літа зелені пригадаєш.

І як в світах безладдя й ночі,
Стихії де ревуть мов з горя,
Одним «Хай буде» опівночі
Весь світ речей установився;
І вихор встав, і одсвітився
В глибинах небосхил у зорях.

В країнах Людства ніч панує,
Бажань стихія ще воює, виє...
І ось любов дихне, вогнем устане,
Світ духа вийде, що усе відчує.
Його на лоні юність одігріє,
А дружба ще міцнішою тут стане.

Лід рушить і спливе, а наостанку
Вся гниль із забобонною юрбою...
Ну здрастуй же, ясний свободи ранку!
Визволення йде сонце за тобою!

1820

ПЛАВЕЦЬ

О море життєве! Яке страшне ти нині!
Коли я відплівав, світилось мрійно ти!
І от — навколо ніч, і ці громади пінні,—
Несила ні вперед, ані назад пливти!
Чи може потонути в цій пучині?

Щасливий, з ким пливуть стерничими в човні
Краса з Чеснотою, небесні сестри чисті!
Коли спадає ніч на хвилі мовчазні,
Одна у келиху подастъ нектар і кристий,
А та — погляне ніжно в тишині.

Щасливий, хто ѹ самій довірився Чесноті,—
Бескеття слави він напевно досягне,
Бальзам черпаючи в цій неземній істоті;
Та як його Краса привітом обмине,
Доплине весь він у крові і в поті.

Коли ж Краса йому всміхнеться лиш на мить
І, відкімаючи оманливі надії,
Від нього ще в путі зрадливо відлетить,—
Ах, цілий світ тоді для нього спорожніє,
Й Чесноти келих болю не втолить!

Краси утративши небесну насолоду,
В змаганні з бурею і з піт'мою в борні,
Не сердце трепетне — обняти перса з льоду,
Хапатись в розпачі за руки кам'яні,—
Хто цю жахливу витерпить негоду?

Нестерпні муки то! Спинити ж легко їх,
Щоб ні тривог не знати, ні болю, ні страждання!..
Та чи з тобою все загине в хвилях тих?

Чи тим, хто побував у надрах існування,
Від сил уже не вирватись живих?

Все, що живе, умре,— ми чуємо навколо.
А голос віри в нас так впевнено дзвенить,
Що зорям духу вже не згаснути ніколи,
Що вічно міряти безмежну їм блакить,
Допоки час обходить вічне коло.

Хтось крикнув з берега? Чийсь бреняТЬ жалі?
Невже і досі ви, брати мої і друзі,
Нерушно стоїте на кам'яній скалі?
І не втомились ви дивитися в напрузі,
Чи я здолаю хвиль обійми злі?

Коли ж в безодню я порину в безнадії,
Лиш осуд і докір пошле мені земля,—
Не долітають-бо до нас лихі борві,
Що позривали тут всі линви з корабля,
Та й-хмара грозова вам ледве мріє.

І марно прагнете ви те уrozуміть,
Що я переживав між блискавок і грому,
Щоб вам судить мене, в мені вам треба жити.
Крім бога, не дано судити нас ні кому,
Пливу я далі, ви ж додому йдіть.

17 квітня 1821

ШАШКИ

До Францішка М(алевського)

Францішку, ти покинь книгарні юридичні,
Струсни хоча б на час шари пилюги звичні!
Доволі порпатись в пороках душ людських,—
Ще досить є у нас злочинних плям гидких!
Сумне усіх тих вад видовище безкрає,
Та серце терпить все, хоч розум і картає.
Одна річ — зло пізнатъ, річ інша — не творить,
Та праводавцю теж доводиться грішитъ.
Локрідянин звелів, зламавши право карне¹,
За синові гріхи скарати батька марне;
Хто на дванадцяти таблицях кодекс дав,
Поганий приклад сам у місті показав².

Та нашо згадуватъ поховане в могилі?
Природа стверджує слова мої щохвілі.
Хоч право у містах, та правда мрій земних
Лиш в простоті живе, серед людей сільських.
Не мудрість — чистоту там кожен набуває;
Хто вміє бавитись, у тому зла немає.

Коли ж весь день сльота, або страшна жара,
Чи холод ввечері не пустить із двора,—
Що заважає нам собі розваги мати?
Ми можемо себе ігрою розважати.
Не тою втіхою, що може лише розбитъ
До краю тіло нам, а ум при цьому спить,—
Так натовп тішиться, лише презирства вартий,
То кості вержуучи, то граючи у карти,
Приваблює гравців там тільки дикий зиск,—
І доля їх сліпа веде людей на риск.

Але чий дух ясний, чия легка уява,
Тим шашки споконвік найкраща є забава.

Їх знатав давно Китай. Там бодихан³ по них
Мистецтву ратному учив синів своїх⁴,—
Як наступати в бою, як з бою відступати,
На дошках юнаки навчались воювати
І готувалися до можновладніх дій,
Звіряючи себе в шашковій грі трудній.
Найбільша із утіх володаря грізного,
І нині шашки — гра улюблена для того,
Кому байдужий зиск і бенкети гучні,
Хто любить з друзями проводить цілі дні.
Геть від людей бридких, продажних і підступних,
Які гендлюють скрізь на торзі вулиць згубних!
Сідають в шашки грать, у гру небагатьох,
Чи то закохані, чи приятелі — вдвох.

Францішку, чулий ти, хоч і черствий на слові,
Не будь байдужий ти до шашок і любові!
Я правила ігри тобі тут розповім,—
Любов ти стрінеш сам у погляді палкім.

О Віда, що явив нам свій талан багатий,
Так славно прибраний у польські пишні шаті⁵,
Будь гідним прикладом моїй поемі,— їй
Свій незвичайний блиск і красоту навій,
Щоб шашки в світі знов зазнали шани й слави
І з шахами у грі зрівнялися по праву,
А той, кому пишу, хай прочита мене,
Хай слухає мій друг і вірш мій не кляне.

Адже у шашки гра — це є картина бою,
Де раті в поле йдуть, щоб битись між собою.
Тому ти наперед влаштуй арену ім,
Де з двох боків її шляхів прослалось сім;
На білі й чорні ти її розбий квадрати,
Щоб супротивників на них порозмішати,—
І от коли цей плац мов полем бою став,
Тоді на нього ти і рицарів постав.
Їх по дванадцять там обіруч перед нами,
Вони йдуть піші в бій, і звуть їх *пішаками*.
Щоб шашки відрізничь в іх бойовій касі.—

По цей бік чорні вряд, по той бік білі всі.
Але хоч ці бійці там різний колір мають,
Квадрати чорні лиш з обох боків займають.
Полки ідуть у бій, щоб нищить ворогів,
Або живими взяти в неволю пішаків.
І кожен з рицарів вперед весь час крокує,
І ворога свого уважно він пильнує,—
Чи хто із недругів, зухвалих та метких,
Не вирвався притъмом із шерегів своїх,
Відкривши поле десь поза собою трошки,—
Мершій скакай туди й скидай зухвалиця з дошки!
Чи успіх маєш ти, а чи розбитий вкраї,
Ніколи ти назад з дороги не звертай;
Закон — іти вперед, щоб ворогів нагнати,
Ввірватись в табір їх для грізної розплати.
Хто трощить вражий стан, тиши ворожі б'є,
Вінок лавровий той з рук дами дістасе.
І як чинили це ще рицарі в дні давні,
Він даму на коня бере у битви славні.
Коли раніше він лиш пішки йшов завжди,
То на коні тепер літа туди й сюди,
А як смільчак якийсь та на дорозі стане,
Враз він його заб'є, скрізь недруга дістане.

Перед повстанцями ѹ англійцями колись
Уже хотів був Карл від трону відректись,
Та лиш прийшла йому на поміч орлеанка,
То здавсь і Альбіон, і всі повсталі франки⁶.

Скрізь опір відбивай, мистецьки всюди дій,
Щоб даму з бою взяти не міг противник твій.
Сам даму добувай! Коли ж є сил доволі
Без неї розгромить полки ворожі в полі,
Немає сорому ганебнішого ім,
А люди похвалу шлють здібностям твоїм.
Але, буває, вождь, що певний в силі власній,
Без дами подолати бажає, та, нещасний,
Поразки вазнає від ворога, який
Із дамою летить, як вихор, в бій страшний;
Ось вождь поранений, меча із рук пускає,
Та дама сліз над ним в скорботі не роняє.

Хто марив наперед, що переможе він,
Той гірко зустріча сухий, безславний скін.
Вживай всіх засобів, щоб пару відшукати,
Бо з милою любіш перемогти й сконати.
Поразка не страшна, як на твою труну
Подруга в самоті проллє слізозу дрібну.

Ось правила війни,— їх коротко згадаю,—
Вживає всякий народ свого в бою звичаю.
Відважний і меткий, кричить бійцям сармат⁷:
«Хоробро ми б'ємося, але не терпим зрад!»
І справді, б'ється він, лиш ставши груди в груди,
А з тилу ворога вражати він не буде.
Плижками дама в них вперед не може йти,
Вона лиш тихо йде до певної мети,
Але властива ще прикмета її тактична —
Бій можна без ганьби покинуть блискавично.
Іспанець сміливий і хитрий у бою,
Очима стежить скрізь, де здобич взяти свою,—
Підкрастись любить він із тилу в мить єдину
І вдарить ворога негадано у спину;
Не раз в такім бою він помахом одним
Двох, чотирьох, п'ятьох зіб'є мечем міцним
І, зброю здерши з них, у табір свій тікає;
У битві сміливий, зasad він уникає.
Воюють дами в них по-різному в боях,
І певних правил ще немає у книжках.
Якщо котрась із дам захоче здобич мати,
У ратнє поле йде, щоб трупи обібрati,
Та часом потрапля в становище скрутне —
Підскочить враз пішак і голову зітне.
Та як далеко десь від основної сили
Вона іде у бій, і трупом поле вкрила,
Убитих кинувши із зброєю в руках,
Тоді на ворогів вона нагонить страх.
Француз хоробрій скрізь і рветься в битву браво,
Летить сюди й туди, наліво і направо,
Влучає добре він у даму й пішака,
Своїми вдарами ворожий стан стиска,
Валяє недругів на полі бою вміло
І вмить вривається у тил ворожий сміло.

Погодити гравці повинні спосіб гри,
Який любіш тобі, такий і обери.
Тривалий польський бій, що вимагає вміння,
Хоч довго тягнеться, та сповнений горіння,
І під кінець ігри, як в полі кілька дам,
Від їх величностей доволі скрутно нам,
Стара іспанська гра хитріша й менш тривала,
Та до смаку вона все ж багатом припада,
Хоч більше хитростю, ніж хистом бойовим,
Долають ворога в бою підступнім цім.
Швидкий французький бій, відважний і заклятий,—
Він любий молоді зухвалій та завзятій.

Не досить ще тобі, Францішку, все це знатъ,
Хоч вивчив не один ти спосіб воювать.
Хіба вже гетьман той, хто б'є, стріляє, коле?
Ні, вміння олануй і вивчи ратне поле!
Щоб добре воювать, то знати мусиш ти,
Коли полки спинить, коли їх в бій вести.

Праворуч у кутку стойть подвійна скеля,
Зовуть її млинок, від небезпек оселя.
Там, захищаючись, ти ворогів кладеш,
І кров стікає іх дорогою без меж.
Коли йде польська гра, й млинком ти володіеш,
То добре дам своїх там захищать зуміеш.
Коли іспанська гра, на даму полюватъ
Нам краще із млинка, зручніше там стрілять.
Із боку лівого є скеля небезпечна,
Що зветься бочкою, гроза всім безкінечна.
Як дама з лав чужих сидить на варті в ній,
Страшної втрати жди, програєш лютий бій!

Так бій іде в тилу, та є ще інша спроба,
Коли б'ють ворога віч-на-віч просто в лоба,
Це значить — наступ свій веде боєць з кутків,
І кров стікає скрізь там безліччю струмків.
Притулку там шука, хто в битві обережний,
І це редут для тих, хто смілий і бентежний.
Мерцій займай кутки, огнем звідтіль сипни,—
Так досвід каже нам, це правило війни.

Та надто сміло в бій з середини вриватись,
Не досить щастя там, де треба вміло братись.
Хіба що ворог твій невдалий зробить хід,
Ти візьмеш пішаків і підеш далі вслід.
Та стримавши тебе, знов у куточку стане,
Не пустить далі він і всі зруйнує плани.

Але чи варт давать всім приписи свої?
Вирішують в боях лише війська водії,
І правила ігри вони лише визначають,
Від них залежить все, коли у шашки грають.
Той успіху в війні не матиме ніде,
Хто, наче Фабій той, поволі в бій іде⁸,
Не сміє відступити, ані вперед рушати,
А видає наказ, щоб раптом скасувати,
То всіх жене вперед, а то веде у тил,
Вагається весь час, немов бракує сил,
І лиш програвши бій, нарешті зрозуміє,
Що втіхі ні собі, ні іншим дати не вміє.
Так само й той смішний, хто хоче в бій іти,
У саме полум'я наосліп, без мети,
І біга без пуття і навмання він лине.
Від вражих пішаків безславно в полі гине.
Ні! Справжнім майстром я того б лише назвав,
Хто розум в мужністю в самім собі з'єднав,
Хто діє до ладу і спритно так рукою,
Як це задумано раніше головою.
А де такий гравець? Та віщий голос рік
(Здається, друзі то гукали віддалік):
«Францішек буде ним, якщо статут він прийме,
Який тут прибрано в легкі, співучі рими».

Та чом до столика я не прошу його?
Адже користь мала від припису мого.
Із ним би партію зіграти на дозвіллі,
Та я порушити обітницю не в силі.
Вас, шашки, я любив так щиро в давній час,
Чому ж бо нині скрізь я уникаю вас?

О ти, яку повік я буду пам'ятати,
Чиє святе ім'я не смію я назвати!⁹

Як я програв тобі у шашки спокій свій,
Байдужий я до них, остиг у хвилі тій.
Поганим я бійцем був у війні з тобою,
Тебе лиш бачив там, не стежив я за грою.
Близенько так було твоє лице ясне,—
Дивився б вічно я на сяйво це земне!
Від почувань палких, що стримати їх несила,
Тис груди біль страшний, в очах любов горіла,
І хоч блідій я був, та я лише мовчав,
Що тяжко так мені — ні слова не сказав.
Розбила всі мої сподіванки та доля,
Що кликала тебе навік у вище коло.
І хоч скорився я, не скаржусь ні на мить,
Та пам'ятаю все... бо пам'ять не скорить!
Пригадую той день, який немов приснився,
Як з пішаками я в полоні опинився.
Лежить на столику з далеких тих часів
Із переможцями ряд бранців-пішаків.
Я тільки раз посмів розвіять сум ігрою,
Та більш цього гріха не повторю в двобою.
Адже в той день смутний з'явилася ти ввійні
Й веліла не чіпати ніколи гри мені.

Францішку! чи то є страждання безупинне,
Чи чарі божества, чи марення причинне,—
Із цього приводу гадай як хочеш ти,—
Про дивне явище я мушу повісти.
Ти пам'ятаєш час, як тамував я рану
Далеко від вас, і, втративши кохану,
В пустельній келії цілі дні страждав
І поглядом весь час у млі нічній ширяв.
Тож раз, коли свіча згасала у треттінні,
Мов розступилися передо мною тіні.
Затъмаривсь розум мій, не вірю я очам:
У сляєві ясні з'явився ангел сам.
О боже праведний, ти обличчя зблідле!
Коса на голові — мов срібний промінь світла.
Хмариночка ясна була за сукню її,
На грудях сяяла троянда в млі густій...
Я бачив так її, як вас я бачу нині,
Вона була тоді в звичайному одінні,

Та дивне сяйво їй здіймалось круг чола,—
Божественна вона в хвилину ту була!
Ось до стола вона наблизилась помалу.
Зустрівшись віч-на-віч, здивовані ми стали,
І близько так були обличчя і серця,—
Роз'єдинувала їх тоді лиш дошка ця!
Від того дня не раз у час передранковий
Бог посылав мені цей привид пречудовий.
Ставала край дошки красуня кожен раз
І шашок не чіпать давала свій наказ.
Мовляв, я пішаків, яких під час забави
Торкалось божество, чіпать не маю права.
Відтоді в шашки гра мене більш не п'янить.
Францішку! як тебе вона ще веселить
І хочеш ти вінок здобути переможний,
Ніколи ти богинь не клич у бій тривожний!
Згадай, як оганьбив себе Тідея син,
Коли з мечем напав на Кіферею він ¹⁰.
А я, що вас колись умів так забавляти,
Тепер умію лиш нудотно всіх повчати.

1819—1822

ІОАХИМУ ЛЕЛЕВЕЛЮ¹

*Bellorum causas et vilia, et modos
Ludumque Fortunae, gravesque
Principum amicitias, et arma...*

*Periculosa plenum opus aleae
Tractas, et incedis per ignes
Suppositos cineri doloso².*

Horat. L. II, c. I.

О ти, про кого ми не раз вели розмову,
Лелевелю, до нас ти йдеш, преславний, знову!
Ти станеш, як раніш, між друзів, повен дум —
Ім направлять сердя і просвітляти ум.
Не той, що велич всю у дотепі вбачає,
Що славою ім'я лише свое вінчає,
Що горбить книгонош його вантаж тяжкий,
Приверне земляків до себе не такий,
А той, хто славою сіяє над світами
І сердем земляка живе поміж братами.
Лелевелю, кого ж з тобою порівняти?
Ти сердем істину і друзів міг обнять.
Хоч ти і молодий, та мудрістю своєю
Ти вище мудреців, бо міцно дружиш з нею!
І Болеслава ти давно перевершив³,
І всіх дотепників-франдузів ти затымив.
В литовськім колі ти такий близький нам дуже,
Долоні і вуста про це засвідчать, друже.

Йдучи з учених зал, ми думали: ачей
Почуємо ізнов слова твоїх речей?
Ну ж, відкривай дива, як личить те пророку,
Що їх явив ти нам колись, якогось року.
Тоді, мов чародій, ти в натовпі стояв
І греків, римлян тінь з могили викликав.
Це ж ти їх воскресів — і ось нам відно стало:
З чола їх падає Плутонове забрало⁴,
З грудей, в яких життя кипіло кожен день,

Спадають панцирі, ламаючись упень.
Іскандер⁵ от, Платон⁶... Відкрив для нас один ти
Глибини їх думок, сердець їх лабіринти.
Тут — світла іскра, там — могутності зерно,—
Коли випадкові їх збільшити дано,
То іскра — в заграву зросте; зерно ж народить
Гіганта, що його побачать всі народи.
Могутні генії горячі вогнем ясним,
Кладуть сучасники уклін доземний їм,
І тінню, й сяйвом їх немеркнучо-могутнім
Позначено серця всім племенам майбутнім.
Чи лиш герой — титан? О ні, титан і той,
Хто подвиги злагув, які звершив герой.

Міста, бува, впадуть в безодню; світ затъмарить
Пітьма нічна, і з вод страшний огонь ударить...
Таких подій у нас є свідок не один,
Але не кожен з них пізнає суть причин,
А ще трудніші знайти тут свідка нам такого,
Що може розумом дійти до основного,
Неперевершений всім даючи зразок,—
Який всім явищам у світі є зв'язок?
Як грізні поштовхи могли розбурхати море,
Руйни викликати, нещастя, сльози й горе?

Та явищ неживих лишімо мертвий світ,
Живу природу ми розглянемо як слід.
Як людськість — то є світ, а дух — стихій бистрини,
Як ціле зрозуміть і розгадати причини?
Усе вкрива пітьма, мета нам не близька,
Дорога істини і темна, і слизька.
А істина свята, яку вкривають тіні,
На промені скуча в минулому і нині.
І як ти не дивись, її не бачиш цвіт,
Бо від дитинства ми сліпі багато літ.
А тільки почнемо помалу прозрівати,
Беруться неуки по-опікунськи дбати:
Ось окуляри нам із них один несе,
І ми вже бачимо ясніше й глибше все.
Та речі стали всі немов якісь примари:
Одною барвою покриті окуляри.

Тому-то болячки своїх-таки очей
Ми переносимо завжди на всіх людей.
Людина — вічний раб! Залежить щохвилини
В чуттях вона й думках від іншої людини.
Що батько думає, те й думає дитя,
В заїздах звичаїв ми все своє життя.
Ні, то не ти створив свої думки щоденні,
Насправді — ти всмоктав із молоком у нені,
Або навчитель твій, що рідним сердцю став,
Частиночку душі своєї передав.
Та де б ти не бував, який не був би вчитель,
Помітно: ти поляк, Європи давній житель.

Глянь: сонце істини сіяє тут і там,
Воно прихильне всім на світі племенам,
І день дарує їм, і радощі утішні,
Народи й землі всі вважаючи за близкні.
Хто хоче істини святе лице узрігь,
Той мусить все чуже від себе віддалити,
Своїм шляхом іти, усе здобутъ в терпінні
І стать людиною в найвищім розумінні.

До цього кличе бог істориків усіх,
Але під силу це небагатьом із них.
Лиш той сягне мети, хто з пристрастю палкою
З'єднає труд людський слухняною рукою,
Кого не сковує буденна суєта,
Хто над сучасністю до зір ясних зліта,
Хто чує, звідки гул майбутніх бур лунає,
Або у хвилі днів минулих поринає,
І в темряві віків, в безодні давніх літ
Знаходить правди там казковий самоцвіт.
Лелевелю, скажи, ну як тут не пишатись,
Це ж польський рідний край тебе нам дав на радість!
Від тебе чуем ми в цей урочистий час,
Що є, і що було, що жде в майбутнім нас:

Уперше бачимо суспільство ще неизане —
З Євфрату берегів до самих веж Лівану?
Серед незділених кордонами широт —
З племен роздроблених постав один народ;

Але гиобителі на цию посідали
І по містах людей в кайдани закували.

На острівцях морських, між водних рукавів
Невтомний грек малий республіку створив;
З мурашки вийшовши, міняючи природу,
За мірмідонську він вважав себе породу⁸,
В чужих містах селивсь, багатствами скрашав,
І вигляду свого чужим богам давав.
Красі і Вольності невтомними руками,
Як сестрам неба, він воздвиг величні храми.
Вогнем їх захвату він душу наповняв,
Любив, судив, навчав, боровся і співав.

Та ось мідійця меч свистить над головою,
І східний ідол світ уже скорив брдою⁹.
Кавказ, невільники ідуть з твоїх доріг,
Самодержавства їх жене важкий батіг.
Стоптав народи Ксеркс¹⁰, міста поверг в руїни,
Втопив ворожий флот; йдуть орди без упину.
Та з хмарки грецької загримотів десь грім —
І флот на дно пішов, орда пропала з ним.

Європи син тоді, уникнувши розгрому,
Пішов до Азії, у землю невідому¹¹.
Схиливши голову на перські подушки,
Заснув, і зброю він там випустив з руки;
Тоді взяли його в жорстокі пута з криці
Суворі пастухи, годованці вовчиці¹².
Сварливі, навчені на досвіді війни,
Як племена скорять, ті Ромула сини,
Нападники лихі, в хвилини супокою
Рушали знов і знов проти сусід війною
Чи били свій свого, допоки в спільній бій
Не кликав знову їх той вигідний розбій!
Нарешті, в них уже й противників не стало;
Ослаблі в лінощах не борються зухвало.
Над світом Рим устав, тиран устав над ним —
Безсилим велетнем зробивсь могутній Рим.

Хто ж викличе життя у помертвілім тілі?
Ви, діти запальні країни заметілі!¹³

Ось гордий сюзерен летить на скакуні,
Зі списом, з чотками в руках, увесь в броні,
Слугуючи панам і небу, він васалів.
Під дах готичний зве... І чути дзвін бокалів,
І лютій бардів там... У дам цвітуть вінки,
Эмагаються за них списами юнаки.
Ніжніше, як у нас, серця у них палають,
Тому з небес вони Кохання викликають,
Якого ще ніхто не знав серед людей —
Ні, еллін, син землі, ні духа син — єрей.
Коли ж грозила смерть законності основам,
Вони їх лицарським зміцняли мужнім словом¹⁴;
Щоб кривди виправить, прихильність дам здобутъ
В далекій йшли краї, у вояовничу путь;
Додому з-за морів вони везли трофеї
Чи клали голову за віру в Іудеї¹⁵.
Засіли в замках їх тоді святі отці,—
Ксьондз тягся в келію, в храм сповіді — ченці;
Від стрілянини булл хитались древні трони,
Рим знов почав давати землі свої закони¹⁶,
Аж поки королі, руками вояків,
Скорили підданих, прогнали чужаків.

В країнах, де здавен освідчені народи,
Есть і права тверді і хартії свободи.
Щоб хартію знайти, до Англії зайдім,
Та хартію нам дав і Ягеллонів дім...
Де ж на права людей ногами влада стала,—
Дворян-бунтівників з селянами зрівняла.
Іспанець досягнув з Кадікса берегів —
Багатих, золотих, незнаних ще країв¹⁷,
Він по скарби нові щороку йшов походом,
Зухвалець, він все більш погружав народам,
Країни інші йдуть йому наперекір,
Одна із одною уклавши договір,
Та кожна хитрувати навчилася держава,
В стосунках з іншими підступна і лукава.
Тож вічно пильним будь і завше пам'ятай:
Ту зброю, що здобув, із рук не випускай!
Скрізь недовіри дух, скрізь обопільні чати,
Здобутки в мить одну і їх швидкі утрати

Відтоді всяк чуже бере, немов своє,
І продає, мов крам, як посаг віддає;
Стають захисники недавні ворогами
Чи просто живляться сусідськими шматками.

Отак із року в рік ішла в Європі справа,
Аж поки ринула з-над Сени грізна лава¹⁸, —
Що гніт її родив і сварка давня та,
Де влада з світською боролася свята,
І запал юнаків, і виступи учених,
Бундючність панства, гнів невільників шалених;
Тож як земля, що в ній росло насління зла,
І що потвор страшних — піфонів злих дала,
Так з диких почуттів, із дум тяжких та мстивих
Змій революції родивсь на Гальських нивах.
Його не подолати і в прах не утоптать,
І родить месників қраїни кожна п'ядь,
І за колоною нова іде колона —
Створить нові міста за приписом Платона¹⁹.
А інші до скарбниць державних узялися,
Щоб поживитися самим із них колись.
Зламавши ворогів, з чужої крові ситі,
Вони ідуть, до вух своєю кров'ю вмиті.
Там імператором вчорашній консул став²⁰,
Там щедро польську кров Домбровський проливав²¹;
Хай велетнів давно поховано в могили,
Їх кров не втратила й тепер живої сили,

Лелевелю, поглянь,— от сміливість моя! —
Осіпів моря, яких не бачив я!
Пориву сповнений, я хтів, пазун нікчемний,
Наслідувати політ думок твоїх, учений!
Найблагородніший! Мене ти виручай,
Серед істориків — лиш ти прославив край!
Ти викривав брехню писань псевдоучених,
Ти правду виривав із брехень незліченних,
І глибина наук лише тобі ясна,
Найкращі лиш тобі плоди несе вона.
Нам, аплодуючим так широ й полум'яно,
Скажи, як на Парнас ти так піднявся рано?
Промінням лагідним своїх ясних очей

Ти до вершин веди всіх люблячих людей.
Хоч голову твою уже не раз квітчали
Достойніші,— прийма вінок, що ми сплітали.
І нам даруй, коли від нас почує світ,
Що в тебе для вінка взяли ми пишний цвіт.

1822

DO M... (МАРИЛІ)

«Геть з-перед очей моїх!..» Слухаюсь одразу.
«Геть із мого серця!..» — я іду з журбою.
«Геть з моєї пам'яті!..» Ні, цього наказу
Виконати не в силі я — та і ти ж зі мною.

Тінь буває довша, сонце як заходить,
Широко як пада полем осмутнілим.
Мій так само образ — чим він дальш одходить.
Тим тобі сумніше, ѿ світ стає немилим.

Як було радів я, як тебе зустріну!
Як тебе кохав я, міле чорнобрів'я!
Буду ж тобі ѹ зараз вірним до загину:
Частку мого серця при тобі лишив я.

Тож, коли в кімнаті, ще ѹ одна, самотна,
Здіймеш несвідомо до струн арфи руку,
Зараз же згадаєш: «Як ѹому — скорботна —
Пісня ця подобалась! Знов співати? На муку!»

Чи у шахи граючи, чи збегнеш — невдалий
Твій король попався, бути розквитанню,—
Ти собі подумаєш: «Так ряди стояли,
Як ми закінчили нашу гру останню».

Серед балу сядеш трохи ти спочити,
Як мовчать ще скрипки в залі за стіною,
На стілець поглянеш, де камін, де квіти;
І помислиш: «Там він, там сидів зі мною».

А чи книжку візьмеш, де вогнем-коханням
Спалено надії, лиш зосталась втома,—
Ї закінчиш читати із тяжким зітханням:
«Наша ж це історія, наша з ним, знайома».

Ще ж як автор книги, після довгих ходів,
Та вредті закоханих якось із єднає,—
Ти погасиш свічку й мовиш тут: «На подив
Наш роман такого все ж кінця не має».

А вночі, як блискавка зашипить змісто,
А в саду це й груша од вітрів заб'ється,—
Пугач враз застогне, дощ закрапа часто,—
Скажеш: «Це ж душа його знов до мене рветься!»

Як було радів я, як тебе зустріну!
Як тебе кохав я, міле чорнобрів'я!
Буду ж тобі й зараз вірним до загину:
Частку моого серця при тобі лишив я.

1822

МАТРОС

В альбом Л. Костровицький

«Слухай, матросе, нещасний втікачу,
Як же ти швидко нас кинув!
Берег ти рідний лишаєш, я бачу,
Так, щоб і слід твій загинув.

Та, опустивши додолу зіниці,
Раптом ти нам усміхнувся,
Кріє рум'янець бліді твої лиця.
Весь ти немов стрепенувся.

Всі відтягають розлуки хвилину,
Всім до рідні не байдуже...
Як же то можна лишати батьківщину
З усміхом в очах, мій друге?»

— Слухай,— сказав він,— я жив тут
роками.
Знаю всі звичаї досить,
Край цей широкий, з лісами й полями,
Радістю серце не зросить.

Темряву тільки я бачив і злобу,
Чесність, в кайдани закуту,
В головах мудрих — лиш зисків жадобу,
В серді жіночім — отруту.

Щастя не вабить мене особисте,
Силу своєї любові
Я під час поводі, буряно-млистий,
Рідному звірив човнові.

Де вже оте раювання безкрає!
Я ж крізь холодну завію

В човні останньому, що потопає,
Бачив останній — надію.

Тільки сьогодні у розпачі гнівнім
Я вже не буду на морі,
Бог мене втішив видовищем дивним,
Очі прозріли суворі.

Матір зустрів я, незламну спартанку,—
Що їй і слової й нестатки?
Доня у неї — мов сяєво ранку,—
Дівчина з серцем сарматки!

Нам вони, наче святим у неволі,
Кинутим звіру на муки,
В сердце вселяють надії, не болі,
Зілля дають від розпуки.

Що нам залишні страшні огорожі,
Що нам страшні лиходії,
Зрада жахлива? — У нас на сторожі
Іх променисті надії!

Вище ж но парус! Пливти нам допізна,
По неозорому лоні!
Ідьмо! Повік не загине Вітчизна,
Де матері такі й доні!

1824

ОЛЕКСАНДРОВІ ХОДЗЬКУ

ІМПРОВІЗАЦІЯ

Олесю-друже! Чим я віддячу
За твоїх щиріх слів теплоту?
Я дар мій віщий в химерах трачу,
Які ж я лаври тобі сплету?

Ти, мов той сокіл в небесній сині,
Побачив гордий політ орла;
Від крил упали скорботні тіні,
Та в смілім зорі сто сонць пала.

Ти, мій соколе, співаєш дзвінко,
Твій зір сягає в найдальшу даль,
Ти у просторах шугаєш гінко —
З таким орлові дружить не жаль.

Тільки брел той, може, востаннє
З лебедем-братом заводить спів...
Скоро настане хвиля розстання,
Порідша гроно товаришів.

Але не личить мужам тужливість,
Плачі й зітхання жінкам лишім!
Щоб оспівати світу мілівість,
Я притчу, браття, вам розповім.

Раз зазмагались небесні птиці,—
Хто зможе в льоті всіх перегнатъ,
Щоб певно знати, кому годиться
В пернагім царстві владарюватъ.

Орел піднявся — аж зашуміло...
Хто йому рівня? Де є той птах?

У нього крила — немов вітрила,
Напруга сила, широкий змах.

Малий колібрі у мить відльоту
Вчепивсь орлові попід крило;
Царем зробитись він мав охоту,
Бажання слави і в нім жило.

Орел в змаганні тому загинув —
Знеміг у льоті і впав на діл;
Малий колібрі далі полинув,
Пурхнувши в небо з-під орлих крил.

Орлові впости,— тобі літати,
Адаму згинуть,— тобі цвісти;
Ти його сяйвом будеш сіяти,
І трон по ньому посядеш ти.

Ти його, друже, вславить зумієш
У тихосумних святих піснях,
Ти його душу світу розкриєш,
Сльозу пророниш на його прах.

Сльозу пророниш, мій милий брате,
Що так зарані співець затих,
І жаль свій віллєш, і біль утрати
У тихосумних піснях святих.

*1824, Вільно,
Базіліанський монастир.*

СХІД І ПІВНІЧ

В альбом А. Сенковській¹

Під небом холодним судилось рости нам,
Та ближчим до сонця не заздрім крайнам:
Усе там барвисте, із шовку неначе,
І ранки єдвабні, ї сердя там гарячі;
Та тільки ж бюльбюль² заспівав — і дрімає;
Троянда зів'яла — і сліду немає.
Крізь літ міліон наші землі холодні
Померлих істот не забули ї сьогодні:
Як мертвим земля залишається вірна,
Любов до живих — в час у грудях безмірна!

*С.-Петербург,
24 січня 1825*

ПЛАВЕЦЬ
З альбома З.

Коли узриш, як човен буйно
Стихія кидає морська,
Хай не озветься сердце чуйно
На страх і розпач моряка!

Той корабель пішов, якого
Так прагнув досягти плавець,
Тож нашо слізни і тривога,
Коли всьому настав кінець?

Адже гідніше воювати
З шаленством пінявих валів,
Аніж лічить гіркі утрати,
Діставшихся тихих берегів!

Одеса,
14 квітня 1825

ЗАЛИЦЯННЯ

Доки осіливав доченьку любу,—
Слухає мама, а дядько читає.
Тільки зітхнув про привабливість шлюбу,—
Слухаю я, вся родина питає.

Мама про села й про душі бурмоче,
Дядько — про грошики, ранги, доходи,
А покоївка в прислужника хоче
Звідатъ, чи мав я любовні пригоди.

Дядечку, мамо,— одну маю душу
І на Парнасі — мої володіння;
Гроші пером заробляти я мушу,
Ранги — майбутнє надастъ покоління!..

Чи я любив? Це питать не до діла!
Вмію любити? Ладен доказати:
Кинь служника, покоївочко мила,
Стукни вночі до моєї кімнати.

1825

МАЗУНЯТКО

Мое ж мазунята! Як часом жартливо
Почиеш воркувати, співати,
Та так же воркуєш, лепечеш знадливо,
Що ѹ слова не хтів би стеряти:
Одмовить, спинити не зважу я духа —
Усе б тільки слухав, та слухав, та слухав!

Коли ж оченята засяють в розпалі
І щічки зашаряться мило,
А зубки заблищуть, мов перли в коралі,
Тоді вже і слухать — несила!
Не можу одвести сп'янілого ока —
Усе б тільки цмокав, та цмокав, та цмокав!

Одеса, 1825

СОН

Коли нам настане хвилина розстання,
Не мов мені, зірко: «Прощай» на прощання!
Не рви моого серця: хай хворе не знає,
Яка його туга від тебе спіткає.
А ввечір останній, як стане надворі
Смеркатись і в небі засвітяться зорі,—
Прийди ти до мене, як перше, кохана,
І дай милуванням напитися п'яно.
А щоб розставання того не спочути,
Підлій в ту хвилину у кухоль отрути!
Уста свої палко в твоїми устами
Стоплю й заніміо навіки в нестямі,
Та так і умру я на пестощах ночі,
Цілуючи вид твій, милуючи очі;
Коли ж в кінці світу погинуть години
І казано буде вставати з домовини,—
Згадай тоді, зірко, з високого неба,
Що спигть твій коханий — збудить його треба;
Прилини до мене, голубко сивенька;
Притисні голівку мою до серденка;
Хай так і прокинусь, як вмер тії ночі,
Цілуючи вид твій, милуючи очі!

Одеса, 1825

ДВА СЛОВА

Як з тобою вдвох лишаюсь,
Ні про що я не питаю:
В очі, в губки задивляюсь,—
Може, ті думки вчитаю,
Що таяться в очках любки,—
Може, ті слова впіймаю,
Що не змовили ще губки.
Чи потреба є тлумачити,
Що волію чути й бачити? —
Річ не дивна і не нюва,
Люба дівчино, два слова:
Мій коханий! Мій коханий!

Не знайду й на тому світі
Образ інший, більш жаданий,—
Хай лише отих два слова,
В погляді твоїм одбиті,
Видні всюди, знову й знову
Бачить зір мій, полум'яний,
Хай мотив той ненастаний
Я від раннього світанку
Аж до присмерку вчуваю:
Мій коханий! Мій коханий!
Слухав би оцю співанку
В варіаціях без краю.

1825

НЕПЕВНІСТЬ

Вдалині від тебе не тужу, не плачу,
Розуму не трачу, як тебе побачу,
А проте, як часом довго не стріваю —
Все чогось сумую, все когось шукаю,
І в журбі до серця підплива питання:
Чи це тільки дружба, а чи це кохання?

Ти з очей зникаєш, і вже я не в силі
Одновити в думці риси твої милі,
Хоч мені ѹ говорить прагнення щоденне,
Що ти завжди близько, завжди біля мене;
Та мене хвилює давнє запитання:
Чи це тільки дружба, а чи це кохання?

Сумував я тяжко, та своєї скрути
Не давав ніколи я тобі відчути;
Без мети блукав я і втрачав дорогу,
А прибившись часом до твого порогу,
Вхідив я, сковавши в серці запитання:
Чи це тільки дружба, а чи це кохання?

Задля тебе навіть смерть була б легкою,
В пекло я подався б для твого спокою,
Хоч не маю зваги серцю наказати —
І твоїм здоров'ям і спокоєм стати;
Сушить мені мозок те лихе питання:
Чи це тільки дружба, а чи це кохання?

Як руки твоєї дотик відчуваю,
Наче в любий спокій весь я поринаю.
Я б заснув навіки в тую мить, здається,
Коли б не будило серце, в котрім б'ється,
Невідступно б'ється грізне запитання:
Чи це тільки дружба, а чи це кохання?

Коли я цю пісню віршував без тями,
Віщий дух моїми не владав устами,
Сам не знаю звідки, стежками якими
Узялися мислі і набігли рими,
Як я в кінді віршу вкарбував питання:
Що мене натхнуло — дружба чи кохання?

1825

РОЗМОВА

Моя укохана! Навіщо нам розмова?
Чому, щоб почуття з тобою поділити,
Не можу душу я у душу перелити?
Чому розмінюю її на дрібність слова,
Яке раніше, ніж до серця долетить,
Змарніє на вустах, в повітрі зникне вмить?

«Люблю тебе, люблю!» — ці звійки сторазові
У тебе збуджують лиш скаргу і скорботу,
Бо неспроможний я всю глибину любові
І гідно висловить, і виявить достоту.
Я сили не знайду, як в летаргічнім сні,
Подати знак життя, щоб не лежать в труні.

Я натрудив уста зусиллям цим даремним,
Та зараз їх зіллю з устами я твоїми,
Щоб розмовляти нам биттям двох серць таємним,
Зітханням пристрасним, цілунками пажими,
І розмовляти так багато днів і літ,
Докіль не згине світ і як загине світ.

Одеса, 1825

ДО Д. Д.
ЕЛ ЕГІЯ

Коли б ти на день лиши ввійшла в мою душу...
На день? Ні — тих мук я бажати не мушу!
Коли б на годину... Мое раювання,
Пізнала б тоді ти, що значить страждання!
Терзання й вагання, в чуттях моїх — бурі,
Гнів серця стрясає і мислі похмурі,
То сум мене нагло в задуму тручає,
То очі сльозами жалю застилає,
І ти від тих сліз чи від гніву втікаєш,
А може моєї нудьги уникаєш.

Мене ти не знаєш! Все пристрасть затъмила.
Та глянь в глиб душі! Знайдеш скарб, моя мила,
Ї відданість, ніжність, і лагідність гожу,
І мрію чудову, на тебе похожу...
Та іх ти не бачиш! На дні так морському,
Як вихор закрутить, під постріли грому,
Чи видно корали й коштовне каміння?
Щоб бліск їх побачить — жди сонця проміння!
О, був би я певним, що я твій коханий,
Коли б не боявся я зради й омані,—
Грозить і страшить не раз пізнана зрада! —
Я був би щасливий і ти була б рада.

Як дух, що велінням ворожки покірний,
Накази твої я б виконував, вірний.
Якби моя гордість збурилась неждана,
І здумав би раб бунтувати проти пана.
Засмійся, кохана! Я гордість забуду,
Покірним слугою у всьому я буду.
Якби ти могла мою волю вволити,
Зачіску і сукню на мій смак зробити,
Турботи дрібні щоб ти кинула в домі,

Щоб нові пісні та признання відомі
Послухать маленького труду зазнала,
Годину нудьги щоб мені дарувала,
Чи навіть нещирості мить — і уважно
Послухала б жалів моїх ти розважно;
Хоч очі щось інше могли твої значить,
Добро лиш і приязнь я ладен в них бачить.
У тебе повіривши, приязна доле,
До ніг тобі склав би я розум і волю,
Я пам'ять минулого в серці складаю,
А бути без тебе ніяк не бажаю.
Та пристрасть, що мучить мене, невгамовна,
З душі хай летить, як із вутлого човна,
Що бурею гнаний у піннім просторі...
І тихо плили б ми в житейському морі
Якими б там хвилями вітер не віяв,—
Пісні б, мов сирена, над морем я сіяв.

1825

ГОДИНА

Е Л Е Г I Я

На годинник дивилась ти цілу годину
І прискорити стрілок квапливість бажала,
Прислухалась до шумів міських без упину
І наближення қроків моїх пізнавала;
В цю годину щасливу — згадать мені мило,—
Не у мене лишень серце радісно нило.
Так, немов Іксіон¹, із моею душою
Ту годину кружляв я, катований нею.
Цілий день я чекав дорогої години,
Промінула — спокою нема ні хвилини;
Милі спогади душу мою окриляли:
Як ввійшов? як спочатку ми вдвох розмовляли?
Як з душі виривалось небажане слово?
І незгода по нім, потім мила розмова?
Засумую — причину журби розгадаеш,
Я приходжу з проханням, а ти його знаєш,
Що скажу — відгадаеш, і я відкладаю
Все на завтра, а завтра я гнівний вбігаю,—
Ти, всміхнувшись, роззбройш за гнів мій над міру
Я молити пробачення змущений щиро.
Ах! Слова твої, блиски очей — сподівання,
І надії, і пестощі, і спільні страждання —
Постають в моїй пам'яті вірно і зrimо!
Я відтворюю образ твій серця очима,
Наче скнара, що скарб відкопав десь багатий
І не може від нього очей відірвати.

Ця година минуле з майбутнім єднає.
Я почав і скінчив нею щастя бéзкрає;
Із життя моого пасма в уяві іскриться
Золота одна нитка, немов блискавиця.
Мов крилатий прядильник, за нитку я взявся
І круг себе снував і в нитках заховався.

Вийшло сонце на небо, як перше бувало,
А про що вона думає? Що пригадала?
Може зараз вона в своїй чулій долоні
Затиска чужу руку, невірна! До скроні,
До чужкої, вустами тепер припадає,
Серце сердю чужому відповідає.
Навіть грім, що зразив би мене на порозі,
Вас не міг би спинити на вашій діорозі.

О самотність докучна! О цій же годині
Повертаєш знов до твоєї святыні.
Так до ниньки дитина в слізах повертає
І, обдурана, ласощів марно чекає.
Не катуй мене! Щастя принада всесила,
Важко навіть відчути, коли одлетіла.
Може полум'я те погасить я зумію,—
Час і гордість — мою покріпляють надію.

Та надії далеко! І вабить сьогодні
Пошукать забуття в полі, в неба безодні!
Час прогулянки! Чом же не йду, зволікаю?
З кожним скрипом дверей на послання чекаю.

То в листах я вбачаю зрадливу удачу,
То дивлюсь на дзигар і нічого не бачу.
Раз рвонувся я з місця, дійшов до порога...
Ах! Це звичка... То давня година-тревога.

Так, згубивши навіки істоту кохану,
Відчуваш недугу у серці, як рану;
Та буває в житті — позабуде людина
Про утрату свою на якусь там хвилину,
Швидко в хату, як перше бувало, вбігає,
Гам — нікого, і тяжко вона заридає.

1825

РОЗДУМИ В ДЕНЬ ВІД'ЇЗДУ

1825, 29 жовтня, Одеса.

І звідки цей жалю чудного прояв?
Я до самотніх знов іду покоїв,
Немов забув щось; — поглядом змутнілим,
Немовбіто в обличчя друзям милим,
Дивлюсь на стіни! Вечори й світання
Вони терпляче слухали зітхання.
Біля вікна просилкував я часто,
Не знаючи, кого чекав, як щастя...
Усе тут надокучило до краю;
Ходжу й думки сумні перебираю,
Іду без цілі до дверей, і знову
Годинника залишну чую мову,
За тактом такт. Десь шашль заховався
І, мов коханець любій, обізвався.
От візники. Надходить ранок швидко.
— Беріть книжки й дрібні оті пожитки!
Тож ідьмо! Непривітні ці пороги!
Не вчую слів: «Щасливої дороги!»

Що ж, місто це покину: швидше б зникли
З очей жильці, що серцем не привикли
До мене. Сліз чи смутку не бажаю
Завдати ім, коли я від'їжджаю.
Як по луці, що райдугою грає,
Пушинка із кульбаби пролітає,
Що здмухнута із в'ялої стеблинни,
І десь троянду по дорозі стріне,
Захоче біля неї відпочити,
Та вітер знов жеє її сердитий,—
Так я наймення й постать невідому
Носив по вулицях у місті цьому.
Рої красунь люб'язно і ласково
Мене стрічали: зайди! як цікаво!

Метеликом милується хлопчина,
Зловив — і випустив: хай далі лине!

Летім! Є крила в нас для повороту;
Летім і більш не знижуймо польоту!
А в пам'яті: юнак із батьківщини
Від друзів, від коханої дівчини
В дорогу іхав. І хустки і листя
Услід шуміли. Сльози впали чисті,—
Я, молодий, в плачі вбачав розраду.
Тепер же все лишилося позаду!
Неважко молодому і вмирати,—
Він мислить жити в серці друга, брата,
Жони... Але старий розкрив облуди,
Не вірить в людські і надлюдські чуда,
Він зна — назавжди ляже у труну.
Від'їзд — як смерть. В хвилину цю сумну
Я — ніби мрець. Сідаймо. Не затрима
Ніхто труну в дорозі, та й очима
Не проведе — і вдома сліз не зронить,
Почувши, як дзвінок поштовий дзвонить.

НА ГРЕЦЬКУ КІМНАТУ

В ДОМІ КНЯГИНІ ЗІНАЇДИ ВОЛКОНСЬКОЙ¹
В МОСКВІ

Її небесний зір мене веде в пітьмі,
Пурхає світлий шовк по темному паркету...
Ввійшли... Помпей це руїновища німі²,
Чи може дивний край, що за потоком Лети?³
О, ні! Це давній світ напівзабутих див,
Що встав на кліч краси, хоча і не ожив,
Це світ мозаїки! Краси та зваби повні
Величні витвори, уламки вікопомні.

Торкнувшись каменя нога не сміє тут,—
З каміння бог зорить у гніві від огуд;
Соромлячись свого приниження над міру,
Ненавидить людей, що топчуть давню віру,
І в'лоно мармуру зника без вороття,
Звідкіль різьбяр його покликав до життя.

Рівець і пензель тут возвдигли саркофаги,
Що берегли царів від забуття й зневаги,
Проте й вони вже прах, повив їх вічний сон.
Відтяті голови повергнутих колон,
Що впень потоптані, скалічені — на купі
Лежать, як черепи давно забутих трупів.

Ось обеліск ледь-ледь тримається; на нім
Узори давнини залишив Мідраїм⁴;
Та бачиш риси ці прадавні, без'язикі,—
Це мова сфінксів та, що втрачена наріки,
Старий ієрогліф! Під ним, як під замком,
Глибока думка спить тисячорічним сном,
Неначе мумія у бальзамічнім ложі;
Вона немов жива — воскреснути ж не може.

Людино, йдуть віки — не тільки утвір твій,
А пожирає час і виплоди стихій!
Поглянь на самоцвіт занедбаний, стемнілий:
Таж барви сонячні колись у нім горіли,
Століття сяяв він, окраса між окрас,
Та вилив сяйво все і мов зоря погас...

Зостався цілим тут лише вівтар Сатурна⁵,
Одна з корінфської стойть із бронзи урна,
І звільна пломінь там тріпочеться блідий:
Чи не ожив, бува, Еллади⁶ геній в ній?
Ось блиснув оком він — зарухалися тіні,
На крилах хмар злетів — постали у промінні
Дрімаючі боги, і дружна німф сім'я,
І краща з німф усіх — супутниця моя⁷.

Дрімають хай боги, неначе грізні вої,
У вічнім бронзовім і мармурнім спокої!
Мою супутницю пробудить хай без слів
Шанований людьми найменший із богів!.
Славільник, він утік із Афродіти лона
І рубінові ссе солодкі виногrona⁸.

Адже великий гріх — без жертв його минуть!
Побожними обом, о німфо, слід нам буть!
Та леле! Зимний зір її ясного ока,
Мов жезл Меркурія⁹, разить мене звисока,
І душу, що плила в солодке царство мрій,
Вигонить без жалю геть за поріг надій!

Що ж смертним людям я розповісти здолаю?
Ах, розповім, що був на півшляху до раю;
Там в напіврадості й напівжурбі стояв,
Розмову райську я душою наслухав,
Півсвітло і півтінь ловив у візерунку,—
Але зазнав тоді, на жаль, лиш піврятунку!..

Москва, 1827.

ФАРИС¹

КЛАСИДА², СКЛАДЕНА НА ЧЕСТЬ ЕМІРА
ТАДЖ-УЛЬ-ФЕХРА³,

Присвячується Іванові Козлову⁴

Як човен, що, лишивши землю, лине
Над вод спокійних лазуревим склом,
І вигинає шию лебедину,
І в хвилях легко виграє веслом,—
Отак араб свого коня зі скелі
Пускає в простір степу і вітрів.
Копита тонуть, і шумлять веселі
Потоки й вихри збурених пісків.

Уже мій кінь в сухому морі лине
Й сипучі хвилі б'є грудьми дельфіна.

Все прудкіше, все прудкіше
Вгору мече камінці...
Пасмо куряви колише,
Підіймає вихорці.

Повіяв вітер, і, подібно хмарам,
Мій кінь уже не дістає землі,
Він креше блискавку одним ударом,
І слє зірка в нього на чолі⁵.

Линь, літавче білоногий!
Гори, пущі — геть з дороги!

Надаремно пальма тиха
Нас покличе в захист свій,—
Я шукаю бурі й лиха,
Я коню не крикну: стій!
Шелест листя, шум оази
Не зупинять нас ні разу.

Там, на межі пустелі, бедуїна
Зустріти вийшли скелі кам'яні,
Зачувши дзвін копит, що вітром лине,
Вони гудуть погрозливо мені:

«Ти куди, безумний, линеш?
Там від сонця, від жаги
Ти спечешся, ги загинеш,
Кінь не витягне ноги.
Там ні пальми, ні намета,
Там проміння — як багнети,
Тільки скелі там қочують,
Тільки зорі там кочують».

Остороги ці даремні,
Непотрібні ці жалі,
Залишаються в імлі
Поза мною скелі темні,
Довгим рядом відступають
І з очей моїх зникають.

А яструб слухав і повірив скелям,
Що стане бедуїн його добром,
І полетів за мною у пустелі
І тричі оповив мене крилом.

«Чую, — крякав, — запах трупа⁶,
Годі, коню, марно тупати!
Бедуїн шука дорогу,
Кінь шука трави зі стогу.
Зупинітесь, марна праця:
Вам назад ні повертаться!
Тут блукає тільки вітер,
Всі сліди давно він витер.
Коням тут нема принади,
Тут пасуться тільки гади,
Тільки трупи тут ночують,
Тільки яструби кочують».

Він націлявся пазурами в мене,
Ми погляди на мить одну звелі,

Та хто злякався? В марево південне
Він полетів, злякавшись, а коли
Натяг я тятиву, щоб покарати
Його в повітрі, він у небі став,
Як сіра пляма, здалеку кружляги,
А далі й зовсім в мареві розтав.

Линь, літавче білоногий!
Хижі яструби, з дороги!

Тоді з-під сонця хмара волохата
Помчалась також, наче тінь моя.
Вона на небі захотіла стати
Таким гінцем, як у пустелі я.
Надо мною хмарка стала
І такі слова сказала:

«Він безумець! В тій погоні
Спрага груди геть розтопить,
Дощ ласкавий не окропить
Курявсю вкриті скроні,
Срібним словом, так і знай,
Не озветься там ручай!
Він роси чекати стане,
А вона в вітрах розтане!»

Даремні ті загрози! Мчу щосили,
А хмара стомлена клонитись почала,
Щоразу нижче голову хилила,
І десь на скелю у пітьмі лягла.
Коли з презирством повернув я очі,—
Побачив я, що там, удалині,
Вона від гніву почерніла й хоче
Щось заподіяти мені.
Та, повна муک, не рушила, спинилась
І чорним трупом серед гір лишилась

Линь, літавче білоногий!
Хмарі, теть! Степи, з дороги!

Глянув я тоді навколо:
Сонце вже поволі йшло,
Тінь лягла до видноколу,
І погоні не було.
Тут природа сном обнята,
Тут, у вічній тишині,
Як нелякані звірята,
Сплять стихії всі земні,
І від мене — від людини —
Жодна з острахом не лине.

Та тут не перший я! Он там, серед горбів,
Білють постаті. Хтось, може, заблудив,
Чи вийшли вояки на здобич чатувати?
Білють вершники, і коні аж блицать.
Підіхав я — стоять. Кричу — вони мовчать
То трупи. Ім уже повік не мандрувати.
Караван тут на шляху
Весь загинув в мить лиху.

На скелетах верблюдів скелети людей.
Чую: з щелепів мертвих, з отворів очей
Ллється струм піску сипкого,
Мов мені говорить він:
«Нашо рушив у дорогу?
Ти загинеш, бедуїн!»

Мчу я далі без тривоги.
Линь, літавче білоногий!
Трупи й бурі,— все з дороги!

І з ураганом я страшним зіткнувся.
Ходив самотній він у морі камінців,
Та от мене побачив і здрігнувся,
І, крутячись на місці, зашумів.
«Що то за вихор там? Не чув я ще такого.
Якась нікчема на моїх шляхах!
Як сміеш ти топтати мої дороги!» —
І впав на мене, наче хижий птах.

Він кричав, він гримав люто,
Землю гриз, камінця бив,

Автограф уривку з «Фариса».

Всю пустелю скаламутив,
В пазури мене схопив.
Обпалив мёне диханням,
То жбурляв, то підіймав.
Так ішло страшне змагання,
Що таких ніхто не знав.
Я зірвавсь, борюся сміло,
В силі схожий на грозу,
І його піддане тіло
Четвертую і гризу.

Він захотів тоді з моїх обіймів в небо
Піднятися стовпом, та обірвався, впав,
Він сам жбурнув дощем піску на себе
І біля ніг моїх нікчемним трупом став.
І я зіткнув і подивився вгору.
Горіли зорі золотом ясним.
Я був один. І широчінь — як море!
І груди дихали повітрям молодим.
Воно летить, немов струмки весняні,
А я його жадібно п'ю і п'ю!
Всього повітря ув Арабістані
Невистачило б на жагу мою.
Як любо тут сягать у простір зором,
Побачить пасма різnobарвних смуг,
Побачить степ спокійний і просторий
І все, що вийшло ген за виднокруг!
Як любо випрямить вітрам свої рамена
І після борні звитяжної на мить
Відчути, що світ ось тут, в руках у мене,
І гордо мчиться думка у блакить.
Вона все вище й вище лине, лине
Там, де небес незримі верховини.
Як, жало втративши, бджола й життя втрачає,
Так дух мій в височінъ за думкою злітає!

1828

КОЛИ ПТАСТВО В НЕГОДУ...

До альбома Кароліни Яніши

Коли птаство в негоду одлітає з вітрами
І заводить тужливої пісні розстання,
Не кажи про невірність! Навесні, в час світання,
В рідний край воно вернеться тими ж путями.

Іх почувши, згадай нещасливого друга!
Щоразу, коли в бурях він надію зустріне,
Дух вигнання на крилах, доляючи тугу,
Знов на північ до тебе, до тебе полине.

С.-Петербург, 1829

ДО МОГО ЧИЧЕРОНЕ

Рим, квітень 1830

На пам'ятнику цім, мій чичероне¹,
Своє наймення буквами чудними
Хтось написав на знак, що був у Римі;
Хто ж мандрівник? В непам'яті це тоне.

Недавно, може, роз'ярілі води
Його пожерли, чи в піску ніному
Таяться дні його і всі пригоди,
І сліду не знайдемо ми по ньому.

Я хочу знати ті думи й почування,
З якими він квапливо чи поволі
Свое ім'я накреслив тут востаннє—
Єдиний слід на життєвому полі.

Чи він писав його рукою в дрожі,
Немовби епітафію на скелі?
Чи просто кинув букви невеселі,
Що до сльози під час прощання схожі?

О чичероне! Ти з лицем дитини
І мудроці старечі сполучила;
Крізь римські брами і старі святині
Мене, мов ангел чистий, ти водила.

Ти сердця каменю збагнула мову;
Як глянеш раз блакитними очима,
Минувшину читаєш загадкову,—
Ах, може і майбутнє пілігрима?

ДО МАТЕРІ - ПОЛЬКИ

О мати-полько! Як у твого сина
В очах сіяє дар святого пророцтва,
Як появляє лагідна дитина
Поляків давніх горде благородство,

Як, занедбавши забавки пустії,
Він слухає співця старого думи
Про наших предків вікопомні дії,
Ясне чоло схиляючи у сумі, —

О мати-полько! Горе йому буде!
Молись за нього... Глянь, он Скорбна Мати:
Розкрайні мечами в неї груди,
Й тобі судилося муку цю прийняти.

Хай дійдуть згоди нації й держави,
На землю злине миру благостиця,
А твого сина жде борня без слави
І мученицька смерть — без воскресіння.

Пошли ж його скоріше в нетрі, в пущі,
Хай у печері скриється, то, може,
Приспить, сердешний, думи невисипущі,
З отруйним гадом поділивши ложе.

Там стане він байдужим і холодним,
Навчиться, як безодня, німувати,
Труїтъ нечутно випаром болотним,
Слизьким вужем покірно плавувати.

Спаситель наш, в невинності дитинній,
Голубив хрест і був на нім розп'ятий...
О мати-полько! Й ти подбай ще нині
Про іграшки підхожі для хлоп'яти.

Окуй у пута змалку бідолаху,
Впряжи його у тачку із землею,
Щоб він не блід, ступаючи на плаху,
Щоб він не червонів перед петлею.

Не піде син із рицарством до бою,
Щоб водрузить хреста в Єрусалимі,
Не скропить волі кровію живою,
Як воїни свободи невтолимі.

Шпиг викличе його на поединок,
На прою з ним стане царський суд неправий,
А бойовищем буде в них застінок,
А переможцем вийде кат кривавий.

А пам'ятником буде надмогильним.
Там шибениця, чорна потороча,
А славою — хіба сльоза жіноча
Та тихе слово в краї підневільнім

*Написано по дорозі
в Геную в 1830 р.*

ПІСНЯ СОЛДАТА

Я в цій хаті спать не можу!
Я до тебе йду, сусіде!
Бачу шлях я в ніч погожу,
Ним частенько пошта їде.

А бува, візник задзвонить,
В мене сердце так і скаче:
Марю, то сурмлять на коні,
І до дня тоді я плачу.

Зімкну очі — похід сниться,
Наших коней буйні гриви,
Бліск багаття, бліск рушниці
І солдатів наших співи.

Чую я крізь сон: до мене
Мій капрал гука, з словами
Він мое торка рамено:
«Вставай! Підем на царя ми!»

Устаю: в землі я прусській!..
Краще знати люті зими,
Чи лежать в багноці грузькій,
Але в Польщі, між своїми.

Вже не спав би в ніч ту темну,
На капрала б ждав з словами,
Щоб він знов торкнув рамено:
«Вставай, підем на царя ми!»

1832 (?)

СМЕРТЬ ПОЛКОВНИКА

При хатині малій серед бору,
Що кінця йому й краю немає,
Стала варта повстанців сурова,
Їх полковник в хатині вмирає.
Збіглісь в пущу селяни по хвилі.
Був то вождь, повені слави і сили,
Бо зітхали діди похмурнілі,
І тужливо жінки голосили.

Наказав він коня засідлати,
Вороного, ставного на подив,
Друга славного битв і походів,
Принести перед смертю до хати
І подати одіння стрілецьке,
Свідка слави його бойової.
Хоче він, мужній вождь, як Чарнецький¹,
Час останній зустріти при зброї.

Коли ж огиря вивели з хати,
Увійшов туди ксьондз з паном богом,
І поблідли з печалі солдати,
І молився народ за порогом.
Та й Костюшкові² воїни сиві,
Що колись тільки кров проливали,
А не сльози,— стояли, журливі,
І за ксьондзом молитви шептали.

Рано-вранці дзвонили в каплиці,
Не стояли на варті солдати —
Били поруч ворожі рушниці,
Мовчки товпились люди до хати.
Рицар спав, вічним сном обійнятий.
Хрест в руках, а вгорі, в узголов'ю,
Зброя, славною зрошеня кров'ю.

Лиш той рицар в одежі солдата
Має дівчини риси чудові —
Пишні груди, мальовані брови.
Хто він? Дівчина — серце крилате,—
Вождь повстанців — Емілія Плятер³.

1832 (?)

РЕДУТ ОРДОНА
ОПОВІДАННЯ АД'ЮТАНТА¹

«Наказу не було стрілять... Перед собою,
З лафета, у диму, я бачив поле бою.
Царських гармат щомить все посувався шерег,
Вже поле він обняв, як море дальній берег.
Ось генерал з'явивсь, махнув мечем — і зразу,
Покірна лиш його всевладному наказу,
Піхота рушила... Здавалось, тут ось, близько
Крилом повів орел,— і от в багнетнім блиску
Враз військо рушило! Мов коршаки тлетворні,
Проводили війська на смерть знамена чорні.
Мов скеля крем'яна, де моря глиб бездонна,
Весь гострій і вузький стоїть редут Ордона;
Усього шість гармат, таколо дим лягає...
Не стільки почуттів в час розпачу буває,
Не стільки гнівних сліз із уст тоді зринало,
Як бомб і куль тоді та ядер вилітало.

Глянь, бомба падає, немов камінна брила,
І вибуха в диму, їй громить осатаніло,
Від вибуху її до неба гул зростає;
За мить серед колон вже лисина зіяє.
Он бомба ще здаля грозить, шумить і висе,
Ричить, мов бик, вона і землю злобно риє,
Летить, звивається, мов гад, поміж рядами,
І подихом мертвить, і груди рве зубами.
Розтявся дикий крик, і посвист грізний сталі,
І стогін ранених, і зойки небувалі.
Поглянь на ряд колон: вони упрах зітерті,
Немов крізь них пройшов нещадний ангел смерті!
Де ж той, що їх послав на цей бенкёт кривавий?
Чи з ними ділить він плоди гіркої слави?..
О ні! За сотні миль, в столиці він північній,
Півсвіту-володар, їх цар ясновеличний.

Лиш гляне — сотні вже в Сибір кибиток скачуть,
Підпіше — матері за дітьми в горі плачуть;
Кивне — батіг його аж над Хівою свисне...
Як бог всесильний ти — шайтан ти, царю злісний!
Коли війська твої в Балканах турків ріжуть,
Коли стопи твої посли французькі лижуть,
Варшава лиш твого не визнає закону,
Вона супроти йде, вона зрива корону,
Ще Казимірову, із голови твоєї,
Бо ти украв її, ти насміявся з неї!

Цар здивувавсь — тремтять від страху всі люди;
Цар розгнівивсь — і вмить завмерли лизоблюди;
А військо знов спішить під ядра і гранати,
Потішити царя ідуть-спішать солдати,
І полководець їх — герой Кавказу славний²,
У катових руках батіг на диво справний!

Ура! Ура! Поглянь: в крові коло редуту
На брустверах лежать, хто смерть зустрів там люту,
На плитах, на валах... Та ще редут світився
Від пострілів, вогню — він з ворогом ще бився!
Редут ішо стояв!.. Так в мурашиній кучі
Метелик ранений ще б'є крильми, блискучий...
Нарешті — згас. Отак погас редут... А де та
Гармата хоч одна? Чи збита вже з лафета?
Чи, може, у піску? Чи згаснув гніт запалу
Від крові, що струмить з солдатських тіл помалу?
І де штики? Для них ще знайдеться, рицарських,
Роботи більше, ніж на всіх парадах царських!
Але я зрозумів, що саме з гармашами:
Я бачив боротьбу із царськими полками!
«Стріляй!» і «Заряджай!» годинами гrimilo...
Аж подих забива; свинцем налите тіло;
А битви шум страшний зростає раз від разу.
Вже без вагань і дум, без почуття йнакзу
Солдат орудує рушницею, як жорном,
Стріляє, заряджа і знов стріля моторно.
Рушницю до ноги! В стрільбі май пильне око!
Та, руку в патронташ зануривши глибоко,
Солдат поквапливо шукає й раптом — блідне...

Скінчився весь запас. Прощай же, зброе рідна!
Рушниця — мов огонь: вже не тримають руки.
Прихід скоріше, смерть, щоб кат не бачив муки!..—
Бувало так...— А тут вже ворог ліз на купи,
Мов хробаки бридкі на теплі, свіжі трупи.

Я сліззи втер з очей, що мовби ніч заслала,
І голос враз почув моєго генерала.
Трубу підзорну він мені обпер на спину, —
І все дививсь на штурм, ждучи якусь хвилину.
Нарешті вимовив: «Кінець настав. Ех, бились...» —
І сліззи з-під труби гарячі покотились.
Він мовив: «Друже, глянь... У тебе очі добрі...
Ти знаєш той редут? Де наш Ордон хоробрий?» —
«Чи знаю? Так, стріляв з отої він гармати.
Та де ж він?.. Ні, знайду...—Крізь дим не розпізнати.
Там, де палав огонь, де чорна мла стояла,
Шораз рука його стрільбою керувала...—
О! Бачу знов його й ту руку-бліскавицю...
Він гніт погрозливий ізнов бере в правицю...
У льох пороховий стрибає... Божа мати!..»
«Ні,— крикнув генерал,— живцем його не взяти!»

Враз — бліскавка і дим... Гудінням стогромовим
Даль відгукнулася... Весь простір став багровим,
Здригнулася земля, гармати поточились,
Мов після пострілу... Гноти іще димились...
Запахло порохом... Все огорнулось млою...
І дим окутав нас, мов хмарою густою.
Крім спалахів гармат не бачити нічого.—
Та розійшлася тьма навколо пожару того,
Як глянув на редут, на вал, на палісади:
Де ж іх захисники? Де ворогів громади?
Все зникло, ніби сон! Все вибухом розビло.
Земля розверзнута — неначе та могила.
І ті, що вдерлися, і ті, що боронились,
Так широ в перший раз навіки помирились.
Хай сам накаже цар з могил солдатам встати,—
Не зможуть виконати його наказ солдати!
Там сотні тіл... А де ж іх душі? Я не знаю.
Та знаю, де твоя, Ордон, душа святая:

Редут — притулок їй у час тяжкий вигнання.
Священне — творення, священне й руйнування
В ім'я прекрасного, що нам здаля ясніє!
Коли ж побачить бог, що знову тиранія
Над нами панствує, що у злобі лукавий
Свободу топче знов,— то, суд здійснивши правий,
Він знищить плем'я це, отруєне злобою,
Як нищив ти, Ордон, несхібною рукою!»

1832

ПІСНЯ ПЛІГРИМА

В цих деревах стільки вроди,
Зелен-сад на видної звізі,
Птах співає, шепчує води,
Дзвонять коники у лузі.

Так чому ж мене в задумі
День весняний не хвилює,
Бо сирітське серце в сумі,
З ким ту весну поділю я?

Ген за домом сірі хмари,
Там музик мандрівних бачу,
Чую спів і дзвін гітари,
Відчиню вікно і плачу.

То бродячі менестрелі¹
Викликають в ніч коханку.
З ким же співі невеселі
Поділятиму до ранку?

Стільки знов я горя й лиха,
Не вернусь, проте, додому.
Хай моя могила тиха
Прийме пісню невідому.

Руки стиснувши, сідаю,
Свічка вогником колише,
В мислях пісеньку складаю
Чи пером скриплю у тиші.

Думка й слово б'є, іскриться,
Що ж весни не бачу в цвіті?

Бо душа, як та вдовиця:
Тільки сиріт бачить в світі.

Літа, весни й зими в далі
Десь пливуть, як промінь білий,
Тільки я живу в печалі —
Пілігрим осиротілий.

1832 (?)

НАД ЧИСТОЮ ВЕЛИКОЮ ВОДОЮ...

Над чистою великою водою
Рядами стали скелі, мов примари,—
І враз вода ясною глибиною
Відбила обриси їх незугарні.

Над чистою великою водою
Пробігли чорні і химерні хмари,—
І враз вода ясною глибиною
Одбила їхні силуети марні.

Над чистою великою водою
Майнула блискавиця, грім озвався,
І враз вода ясною глибиною
Одбила сяйво. Шум грози урвався.
А ця вода, спокійна, рівна, чиста,
Стойть, як і стояла, промениста.

Я бачу воду цю, і хмари, й скелі,
І все де непохибно відбиваю:
І тіні скель похмурі й невеселі,
І сяйво блискавки у край із краю.

Що треба скелям? Лиш стоять рядами.
А хмарам? Розливатися дощами.
А блискавицям? Бліскати і гинуть...
Мені — лиш плинуть, плинуть, плинуть....

Лозанна. 1838

ЯК ТУТ МІЙ ТРУП...

Як тут мій труп посеред вас сидить,
Вам в очі дивитесь і гомонить,
Душа далеко так,— ах, так далеко,
І її нелегко так,— ах, так нелегко!

Є в мене край, вітчизна дум моїх,
Миліший він, ніж гарна ця країна;
Там друзів є багато дорогих,—
За всіх любіша серцеві родина.

Туди втікаю від турбот, утіх
І праці. В затінку ялин густих,
В траві я там пахучій спочиваю
Чи мотилів կрилатих доганяю.

Вся в білім, з ганку сходить там вона,
До нас у гай зелений прилітає,
У збіжжя, як у воду, порина
І з гір зорею ранішньою сяє...

1839—1840

ПОЛИЛИСЬ МОЇ СЛЬОЗИ...

Полились мої сльози краплисті та чисті
На вік мій дитинний, вік мій невинний,
На юність мою і квітучу, й жагучу,
На роки змужнілі, роки похилі...
Полились мої сльози краплисті та чисті.

1839—1840

ПАНИЧ і ДІВЧИНА¹

I

Дівчина вродлива
Ягоди збирає,
З хащі, мов на диво,
Панич виринає.

Із коня, вклонившись,
Скочив він уміло,
Дівча, зашарівшись,
Очі опустило.

«Дівчино кохана!
Нині в ці ліброви
Я приїхав рано
З друзями на лови.

З шляху збився свого.
Вечір недалечко.
Як найти дорогу
З лісу до містечка?

О, пастушко красна,
Зарадь горю цьому»...
— Доб'єтесь ви вчасно
До своєго дому:

Ідьте по стежині,
Як почнеться нива,
При стрункій ялині
Звернеге наліво.

Потім у гайочок,
За селом, скраечку,

Буде млин, місточок,
А за ним — містечко».

Красенъ ніжно ручку
Дівчині потиснув,
Подіував рвучко,
На коня присвистнув,

Сів — і в ліс майнула
Постать молодого...
Дівчина зітхнула...
І хто зна від чого!

II

Дівчина вродлива
Ягоди збирає,
З хащі, мов' на диво,
Панич виринає.

І здаля гукає:
«Ой, твій шлях негожий!
За селом ріка є,
Перейти не можу.

Ні моста, ні броду
Я не запримітив.
Ти хотіла, вродо,
Хлопця потопити?»

— То зверніть в долину
Вправо від кургану.
«В щасті будь, дівчино!»
— Дякую вацьпану,

Сів — і вниз майнула
Постать молодого...
Дівчина зітхнула...
Знаю я від чого!

III

Дівчина вродлива
Ягоди збирає,
З хаші, мов на диво,
Панич виринає

I гукає знову:
«Дівчино, ій-богу,
Втрапив я до рову,
Що ж то за дорога?

Вік цими шляхами
Вже не їздять, видко,
Може, за дровами
Хто проб'ється зрідка.

Я уже блукаю
В ловах цілу днину.
Сам втомивсь до краю,
Змучив конячину.

З джерелà прудкого
Спрагу затамую,
Тут і вороного
Трохи підгодую».

I з коня, вклонившись.
Скочив він уміло;
Дівча, зашарівшись,
Очі опустило.

Він стоїть мовчазно,
Дівчина зітхає,
Потім він люб'язно
З нею розмовляє.

Саме вітер дмухав
В сторону діброви —

Я і ще дослухав
Панича розмови.

Та збагнув із міни,
З жестів молодого:
Більш він у дівчини
Не питав дороги.

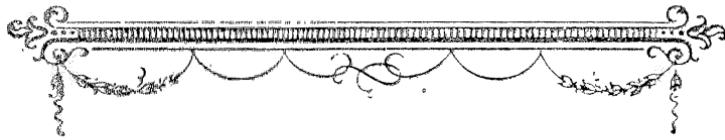
(БАЛАДИ)
I
(РОМАНСИ)

Яну Чечоту,
Томашу Зану,
Юзефу Єжовському
та
Францишку Малевському,
друзям моїм,
на пам'ять
про щасливі хвилини юності, прожитої з ними
присвячую.

А д а м М і ц к е в и ч

ПРОЛІСОК

едве-но співом залився
Жайворон перший на сонці,
Пролісок мілий розкрився
У золотій оболонці.

Я

Квітонько, рано зійшла ти!
Віє ще хуга зимова,
Білі на пагорбах шати,
Холодом диха діброва.

Знову сковайся до нені,
Очка примруж золотисті,—
Вб'ють тебе вазимки млисти,
Роси ранкові студені!

Квітка

Хутко життя моє лине:
З ранку живу й до смеркання;
Краще цвітіння хвилини,
Ніж цілий рік ув'ядання.

Друзям — шукаєш ти квіти,
Втішити хочеш кохану —
Їм на віночок зірви ти,
Квітку найпершу весняну.

Я

Бачу весняночку прόсту
В травах сухих серед гаю.
Мало пишноти і зросту;
Звідки ж ця гордість — не знаю.

Ані в троянди колювів
Ти не дісталася уранці,
Ані в лілеї уборів,
Ані в світання рум'янців.

Я у вінок для оздоби
Вплів твої квіточка милі.
Чи ж припадеш до вподоби
Друзям моїм і Марилі?

К вітка

Друзі вітатимуть радо
Квітку малу з переліску.
Скромна і мила принада
Дружбі миліша від блиску.

Але, небесна Марилько!
Що тобі перша билина!
Їй нагородою тільки
Буде... ах! перша слізина.

1820—1821

РОМАНТИЧНІСТЬ

*Me thinks, I see... Where?
— In my mind's eyes¹.
Shakespeare.*

— Слухай, дівчино! —
Йде і не слуха.
— То ж містечко! біла днина!
Коло тебе ані духа.
Що ж круг себе ти хапаєш?
Це ж кого, кого вітаєш? —
Йде і не слуха.

То, як скеля одинока,
Ні на що й не скине ока,
То навколо поглядає,
То слізьми нараз заллеться,
Щось ніби хапає, щось ніби тримає,
Знову плаче й знову сміється.

— Хто то вночі тут? Це ти, Ясеньку?
Ах, і по смерті цілує!
Тут, сюди ось, помаленьку!
Тихо! Мачуха почує!

Дарма! Нема ж тебе!.. Час собі плине...
Вже ж по тобі одбули і мерлинин!
Ти вже помер? Ах! Сердце тріпоче!..
Що ж я боюся моого Ясенька?
Ах, то ж він! Лицко любе, милі очі!
Та й сорочина біленька!

І сам, як хустка, ти білий...
Ой, які ж зимні долоні!
Тут клади їх, тут, на лоні...
До вуст вуста притисни, милий...

Ах, який холод в тій домовині!
Помер ти, так... Дві літі.
Візьми з собою, умру хоч нині,
Нелюбо в світі.

Зле мені між люду злого:
Сміються, коли я плачу,
Мовлю — не тямлять нічого,
Бачу — вони не бачать.

Вдень чом не прийдеш? То, може, омана?
Ні... Я тримаю тебе за рученьку...
Куди ж ти, серце Ясеньку?
Ще зарано, ще ж зарано.

Мій боже! Півнів чую співи...
У вікнах зоря ясненька.
Де зник ти? Страйвай, Ясеньку...
Я нещаслива! —

Так до коханця дівчина мовить.
Мчить за ним, кличе і пада;
На ту нагоду, на зойк любові
Юрмиться людська громада.

— Мовте молитву... — хтось обізвався.—
Тут буть душа його мусить.
Ясь мусить бути біля Катруси,
Він, як живий був, із нею кохався.—

І я те чую, і я в те вірю,
Плачу в молитві щирій.

— Дівчино, слухай! — крикнув ізбоку
Дід і цікавих повчає: —
Вірте моїм окулярам і оку —
Тут аж нічого немає.

Духи — то витвір п'яніх з корчмиці,
Кутий у кузні дурної облуди;

Дівчина з безуму плеце дурниці,
Нехтують розумом люди...

— Дівчина вчула,— докинув я слово,—
А натовп вірить глибоко;
Віри й чуття сильніша мова,
Ніж мудрого скельце і око.

Істини мертві, незнані між люду,
Бачиш ти в поросі, в зоряній висі,—
А без живих не побачиш ти чуда...
Май же серде і в серде дивися.

1821

СВІТЕЗЬ

Б А Л А Д А

Михайліві Верещаку¹

Хто, в Новогрудськім мандруючи краї,
Прагне на все надивитись,—
Хай у Плужинськім² бору побуває,
Гляне на озеро Світезь.

В пущі дрімучій розкинулись води —
Ясна і чиста рівнина,
Пуща їх тінню густою обводить,
Озеро — ніби крижина.

А як нічною проїдеш порою —
Станеш, затримавши подих:
Зорі побачиш вгорі й під собою,
Місяць у небі і в водах.

Чи то із небом злилися безодні,
Водяна дика пустеля,
А чи склепіння у сяйві холоднім
Небо,звігнувшись, стеле?

Ген береги мов розтали поволі,
Сяєвом срібним повиті.
Наче ти в синім пливеш видноколі,
В тихій бездонній блакиті.

Вабить це озеро тихе й погоже,
В пітьмі чаруючи очі;
Та лиш сміливець нечуваний може
Іхати туди опівночі.

Кажуть, там сила нечиста гуляє,
Бёнкети в озері править;

Хто проти ночі про це повідає —
Страшно і слухати навіть.

Часом пори там почуєш нічної
Поклики й грім під водою,
Стогін жіночий і брязкання зброї,
Вигуки дикого бою.

Гамір цей грізний вщуха за хвилину,
Бір прибережний шепоче,
Тільки молитва над озером лине,
Тужне благання дівоче.

Що воно значить? І хто відгадає?
Хто тут безодню прогляне?
Різне про тес народ повідає,
Правди ж не знають селяни.

Дідичів Світезі славних нащадок,
Пан у Плужинах багатий,
Ці таємниці діставши у спадок,
Вирішив їх розгадати.

Тож повелів він у біжньому місці
Довгі човни будувати,
Невід, завглибшки баршинів на двісті,
Кращим рибалкам в язати.

Я остеріг, що тут божої волі
Спершу спитатися треба,—
Дзвони гудуть не в одному костьолі,
Линутъ молитви до неба.

Ксьондз із Цирина³ прибув на посвяту,
Благословення складає,
Ловлю за пановим гаслом почато,
Невід у воду пірнає.

Тоне, потяг поплавці за собою,
Вглиб — нескінчена дорога.

Стелеться слід за ним пінний стягою...
Певне не зловлять нічого!

Ось підтягають до берега крила,
Мокрі зближаються сіті...
Що за страховоще хвиля укрила?
Хто б то повірив у світі!

Ні, не страховоще — жінку впіймали
Десь у підводній ясцині:
Кучері білі, уста мов корали,
Очі великі та сині.

Плине до берега дивна істота.
Люди стоять оставпілі,
Дехто й тікати лаштується потай,—
Жінка підводиться з хвилі,

Каже: «Чи знаєте ви, що донині
Всіх, хто тут плавав зухвало,
Озеро, знявши вали білопінні,
В прірві підводній ховало?»

Тож за цікавість пусту в нагороду
Всім вам загинути б нині,—
Тільки ж бо нашого, пане, ти роду,
Славного в рідній країні!

Тим, що цей розшук почавши без тями,
Бога ви все ж не забули,
Бог вам сьогодні моїми устами
Давнє повіда минуле.

Тут, де сумні простягаються піски,
Аїр росте та купава,
Місто колись було, сповнене бліску,
Пишина Туганів держава.

Світезь, ясною багата красою,
Мужньою силою воїв,

Під можновладних державців рукою
Квітла у славі й спокої.

Там, де цей ліс простягнувся похмурий,
Ниви стелилися здавна,
Ген Новогрудок здіймав свої мури,
Древня столиця преславна.

Раз по Литві покотилася тривога:
Цар із Русі наступає;
Військо його оточило Мендога,
Сили ж у князя немає.

З дальних кордонів він кличе дружину,
Пише до князя Тугана:
«Княже, рятуй! Поможи, бо загину!
Сила іде нездоланна».

Батько мій, те прочитавши послання,
Кличе: «Збирайтесь, вої!»
От і зійшлися вони на світанні,
Всяк при коні та при зброї.

Гримнули сурми, дружина рушає,
Князь виїжджає в діброву.
Раптом стає він і руки ламає,
В замок звертаючи знову.

Каже до мене: «Як власних підданців
Сам на поталу я кину?
Світезь не має ні мурів, ні шанців,
Тільки-но смілу дручину.

Як розділю своє військо надвоє,
Князю не дам оборони;
А коли всі ми підемо до бою,—
Як будуть діти і жони?»

«Батьку! — кажу я,— снагою і хистом
Допоможи батьківщині!

Бог захистить нас. Вночі я над містом
Ангела бачила нині.

Світезь мечем він укрив на хвилину;
Мовив, прекрасний, як сонце:
«Поки мужі захищають країну,
Я буду вам оборонцем!»

Батько послухав, рушає до бою,
Ніч наступає в тривозі.
Раптом ми чуємо брязкання зброї,
Крики «ура» на дорозі.

Гримнув таран, завалилися брами,
Сиплються градом уламки,
Сиві діди і жіноцтво з дітками
Товпляться з плачем до замку.

«Леле! — гукають.— Он сунеться військо!
Русь за ворітми лютує!
Вбиймо себе, бо загибель вже близько,
Смерть від ганьби урятує!»

Лють погасила третіння тривоги!
Люди жалю вже не просять,
Золото, шати жбурляють під ноги,
І смолоскипи приносять.

«Хто не умре — буде проклят назавше!»
Бачу, рятунку немає:
Той занімів, до порога припавши,
Той вже сокиру здіймає.

Що нам — неволю ганебну прийняти,
Військо впустивши вороже?
А як у себе життя відібрati?
«Боже,— гукнула я,— боже!

Як не втекти нам від лютої карі,
Нас захисти перед нею,

Громом убий із високої хмари,
Чи заховай під землею!»

Ледве останнє я мовила слово,—
Біле нас щось огортає.
Очі втопила я в землю раптово—
Бачу, землі вже немає.

Так врятувався народ безборонний,
Так ми уникли неслави.
Бачиш квітки? То дівчата і жони,
Змінені в білі купави.

Мов сніжнобілі метелики, линуть
Скрізь над водою німою,
В листі зеленім, як віття ялини,
Висипані снігом зимою.

Образ чарівний дівочої цноти
Барви квіток затаїли,
Тут їх життя обминають турботи,
Смерті незборної сили.

Царські війська, розпалившись у битві,
Владу їх встигли спізнати.
Тут зупинились вони по гонитві,
Цвітом квітчаючи лати.

Хто лиш сягнув там рукою у воду,
Вирвав вологі стеблини,
Раптом, хворобою вбитий страшною,
Згинув тієї ж хвилини.

Давню подію забуто, здається.
Є тільки відгомін карі:
Цвіт цей «цар-зіллям» в народі зоветься;
Так його вславлено чари».

Мовила їй зникла княжна під водою,
З нею їй човни всі та сіti,

З пlesкотом враз розійшлися надвое
Води, туманом повиті,

Клекотом хвиля стрясає діброму,
З хвилі ніхто не зринає.
Води розгойдані сходяться знову,
Дівчини її сліду немає.

1820—1821

СВІТЕЗЯНКА¹

Що то за легінь стрункий та красивий,
Дівчина гарної вроди,
Ходять у парі, ледь місяць тужливий
Гляне у Світезі води?

Хлопець приносить квітки на віночок,
Дівчина — кошик малини;
Певне, коханці зійшлися серед ночі,
В місячні світлі години.

Завжди вони, тільки місяць засяє,
В парі блукають по гаю.
Хлопець — мисливець в тутешньому краї,
Дівчина хто — я не знаю.

Звідки вона — не вгадати ні кому.
Хто вона? Де пропадає?
Квіткою сходить в болоті глухому,
Богником тъмяним зникає.

«Доки нам критись, кохана, скажи-но?
Доки у лісі блукати?
Де до оселі твоєї стежина?
Де-бо твій дім, твоя мати?

Літо минуло. Осиплеється листя,
Дощик поллється із неба...
Чом на поляні цій дикій та млистий
Нам зустрічатися треба?

Знов ти, мов сарна прудка й легконога,
Стежкою зникнеш вузькою.
Серце мое спопеляє тривога...
Мила, зостанься зі мною!

Звідси моя недалеко садиба,
В хащах ліщини рясної.
Є там доволі городини й хліба
І дичини лісової!»

«Стій, зупинися, зухвалий юначе!
Марно мене запевняєш!
Голос твій — спів солов'їний неначе,
Лисячу думку ховаєш!

Знаю: в лукавій принаді кохання
Схована зрада незмірна.
Може б твої прийняла я благання,
Тільки чи ж любиш ти вірно?»

Хлопець уклякнув і силу нечисту
З пекла за свідків волає,
Дівчині клятву дає уроочисту,
Та чи ж її не зламає?!

«Ой, не зламай! Пам'ятай мою раду!
Остерегти тебе мушу:
Клятву хто стопче, загине за зраду,
Занапастить свою душу».

Мовила, злегка махнула рукою,
Глянула хлопцеві в очі,
І, залишивши його над водою,
Зникла у мороці ночі.

Марно стрілець зупиняє кохану,
Кличе, шукає даремно.
Зникла, як повів легкого туману,
В лісі розтала таємно.

Хлопець стежиною рушив глухою,
Скрізь навкруги — трясовина.
Тиша стойть, часом лиш під ногою
Хрусне засохла стеблина.

От він на берег звертає раптово,
В морок уп'явся очима

Повниться громом могутнім діброва,
Світезь клекоче незрима.

З плескотом вгору здіймаються води,
Хвиля кипуча зринає!
Дівчина раптом чудової вроди
В хвилі шумкій випливає.

Личко її — наче квітка лілеї
В сяйві зорі молодої,
Легко й прозоро в'ються круг неї
Білих серпанків завої.

Мовить з надливо йому чарівниця:
«Легінію, що то з тобою?
Чом ти, ледь місяць вгорі заіскриться,
Бродиш отут над водою?»

Нащо, пустій вітрогонці на втіху,
В хащі блукаєш тужливо?
Звабить тебе vrona й кине потиху,
Ще й насміється зрадливо.

Швидше до мене! Забудь свої муки,
Жалоці кинь і зітхання.
Будем з тобою, уявившись за руки,
Плавати вдвох до світання.

Схочеш — як ластівка будеш грайлива
Крилами хвилю торкати,
Схочеш — зі мною, як рибка щаслива,
Будеш у хвилю пірнати.

На ніч з тобою в сріблястій купелі,
Збувши свій час у забавах,
Ми на чарівній дзеркальній постелі
В білих заснемо купавах».

Бліснули перса в туманнім серпанку,
Солодко й молосно стрільцеві,

Кличе красуня: «До мене, коханку!» —
Руки простягши рожеві.

В'ється веселкою в місячній смузі,
Водяні крає глибини,
Легка ѹ вигиниста в місячній смузі,
Сипле сріблисті краплини.

Легінь біжить і стає у знесиллі:
Кинутись хоче ѹ не хоче;
Чує він дотик шовкової хвилі,
Що йому ноги лоскоче.

Вабить та хвиля, чарує, шепоче,
Серце у парубка в'яне,
Наче в коханця, коли йому в очі
Вперше кохана загляне.

Ах, він забув свою дівчину любу,
Зрадив недавно присягу,
В хвилю ту звабну він кинувсь на згубу,
Дивну вчуваючи спрагу.

Пліне стрілець і красуню шукає,
Ту, що його полонила.
В млі узбережжя далеко зникає.
Ні, зупинитись несила!

От вже стискає він білі долоні,
Щось тій русалці шепоче,
Поруч уста її бачить червоні,
В очі заглянути хоче.

Свиснув тут вітер і воду розбризкав,
Млисту розвіяв завісу...
Ах, він пізнав її, глянувши зблизька —
Ту, свою дівчину з лісу!

«Де ж твоя клятва? Згадав ти пораду?
Той, хто присягу порушить,—

Згине він, згине за чорну ту зраду,
Занапастить свою душу.

Ні, не тобі засипати в лілеях,
Гратись зо мною на хвилі!
Вкриється тіло сирою землею,
Очі загаснуть в могилі.

Грішна душа хай за зраду довіку
Стогне при цім осокорі,
Терпить хай муки пекельні без ліку!
Горе зрадливому, горе!»

Чує стрілець і від жаху німіє,
Серце йому похололо.
Збурена Світезь клекоче і висе,
Грім покотився навколо!

Важко здіймаються хвиді холодні,
Хвиля за хвилею лине.
Вир закипів... У підводній безодні
Дівчина з легінем гине.

Досі те озеро дике клекоче
В місячнім срібнім промінні,
Досі блукають отам серед ночі
Парубка ї дівчини тіні.

Дівчина в хвилю пірнає прозору,
Хлопець рида серед гаю.
Хто він? Мисливець з тутешнього бору.
Дівчина хто? — Я не знаю.

Плужини,
12 серпня 1821

РИБКА

Б А Л А Д А¹

Гаєм від панського дому
Дівчина йде, поспішає,
Сльози на личку сумному,
Вітер їй косами грає.

Там, де ріка через луки
В озеро ллється шумливо,
Білі лама вона руки
І промовляє тужливо:

«Сестри-русалки, несила
Далі терпіти страждання!
Той, кого вірно любила,
Зрадив дівоче кохання.

Пан, що поклявся зо мною
Стати до чесного шлюбу,
Нині вінчаться з княжною
Піде, Катрусі на згубу.

Що ж! Хай живуть, веселяться,
Любити нехай він дружину,—
Тільки хай з мене знущаться
В цю не приходить долину.

В світі не жалко нічого,
Зараз до вас я прилину!
Ах, та на кого ж, на кого
Бідну лишаю дитину?»

Гірко нещасна ридає,
Очі руками закрила,

З берега в річку стрибає,—
Тільки вода закипіла.

Ясними сяє вогнями
Панська садиба велика.
Гості спішать за гостями,
Вигуки, танці, музика.

Але крізь гомін той лине
Жалібний голос дитячий,
Вірний слуга до ліщини
Йде з немовлятком, що плаче.

Бистрою йде він ходою.
В'ється затока зелена,
Вкрита рясною лозою
Річки широкі рамена.

Став він між віття густого,
Плаче, гукаючи в скруси:
«Хто ж нагодує малого?
Де ти, ой, де ти, Катрусю!»

«Тут я, в ріці, під водою,—
Тихе зачулось квіління.—
Холод і тьма надо мною,
Очі кривавить каміння;

Мчить мене хвиля бурхлива,
Мече від краю до краю.
Мушки для мене пожива,
Росами їх запиваю».

Вірний слуга, як до того,
Знову гукає у скруси:
«Хто ж нагодує малого?
Де ти, ой, де ти, Катрусю!»

Враз серед темного зілля
Чиста вода замутилася,

Заколихалася хвиля,
Рибка над нею з'явилась.

Плаский камінчик неначе,
Іграшка хлопця меткого,
Рибка до берега скоче,
Ясну цілує вологу.

Боки їй золотом грають,
В'ються червоні пір'їнки,
Срібну голівку скрашають
Очі — дрібні намистинки.

Раптом з-під срібної плівки
Бліснула оком людина,
В'ється коса круг голівки,
Шийка росте лебедина.

Перса — мов чисті лілеї,
Личко — мов квітка рожева,
Риб'ячий хвіст лиш у неї...
Пліне вона під дерева,

Ніжно дитя пригортає,
Тулиль до лона швиденько,
«Люлі,— співа-промовляє,—
Люленьки-люлі, маленьке!»

Змовкла, не плаче дитина —
Спати вона її вклала.
Лиш проминула хвилина, —
Дівчина рибкою стала,

Вкрилася знову лускою,
В пір'я червоне прибралась.
Хлюп! — і лише над водою
Срібні жмурки загойдались.

І відтоді, як смеркає,
Як починає світати,

Мати з ріки випливає
Сина свого годувати.

Вечора тільки одного
Трапились дивні відміни:
Пліне русалка — нікого!
Ані слуги, ні дитини!

Треба їм тою порою
Трохи заждати у лісі,
Саме-бо пан із женою
Вийшли над річку пройтися.

Скоро вже зробиться темно...
Вірний слуга дожидає,
Та дожидає даремно:
З річки ніхто не вертає.

Дивиться він з-під долоні:
Сонце заходить рум'яне,
Маєва гаснуть червоні,
Сірі надходять тумани;

Ніч опустилась над долом,
Зорями небо квітує.
Йде він до річки прокволом,
Оком здалека пильнує.

Що ж то за диво, на бога!
Чи не пекельна то сила?
Голий пісок — більш нічого
В лісі, де річка шуміла.

Бачить слуга у тумані:
Панські розкидано шати,
Тільки ж ні пана, ні пані
Ані сліда не видати.

Лиш піднеслася з долини
Скеля будови чудної,—

Зовсім немов дві людини
Стали й завмерли обоє.

Вірний слуга сам не знає,
Що йому думатъ-гадати.
Часу чимало минає,
Врешті здолав проказати:

«Кatre, Катрусю!..» — Те слово
Чуйно луна підхопила.
«Кatre, Катрусю!» — і знову
Тиша німа, як могила.

Став він під скелею тою,
Піт із чола витирає,
Далі кивнув головою,
Начеб сказав: «А, вже знаю!»

Взяв немовлятко на руки,
Сміхом страшним засміявся —
І до села через луки
Із молитвами подався.

1820—1821

ПОВОРОТ ТАТА

Б А Л А Д А

«Скоchte-но, діти, за місто гурточком —
Ген на могилі хрест сяє —
Там на коліна всі станьте рядочком,
Най кожний бога благає.

Бариться батько; я звечора ѹ вранці
Миось слізами з гризоти;
Бо саме повідърь, в лісах сіроманці,
Й чимало лихой голоти».

Діти, почувши, майнули гурточком,
Де на могилі хрест сяє;
Там на коліна всі стали рядочком,
Й кожне з них бога благає.

Землю цілють; в гарячім благанні
Руки до бога здіймають;
Щоб досягнути до неба бажання —
«Діво святая» співають.

Лине на небо молитва та чиста...
Брат починає; за братом
Діти співають: «О, мати пречиста!
Зглянься, ах, зглянься над татом!»

Вмить шляхом битим заторохтіли
Мажі чумацькі волові.
Діти скопились, гукають щосили:
«Тату наш любий! Здорові?»

Батько, зачувші вітання веселі,
Зліз з воза: «Ви, соколята,

Всі здоровенькі? Гаразд у оселі?
Сумно вам було без тата?

Мати чи здужа? Як тітку бог має?
Ось вам гостинець — опіхи».
Той щось лепече, той перехопляє;
Гомону повно та втіхи.

«З богом! Рушайте! Ми підемо пішки»,—
Крикнув на валку господар.
Ідуть... аж дорогу займають опришки,
Кожен з дванадцяти — лодар.

Бороди довгі, вусища страшенні,
Блимає хижее око;
Шаблі, ножаки і острі й довженні,
Знялися над ними високо.

Плаче малеча, до тата втікає,
Мов ті курчата до квочки;
Слуги жахнулись; пан руки ламає,
А сам — біліший сорочки.

«Мажі чумацькі, воли й заробіток —
Все забираїте з собою;
Лиш не лишайте сирітками діток
Й жінку нещасну вдовою!»...

Дарма ватазі. Один випрягає
Коні із воза; а другий —
Що з будавою — «Дай гроші!» — гукає...
Вже перев'язані слуги.

Вмить — «Стійте! Стійте!» — так на голодранців
Гримнув ватажко: «З дороги!»
І підійшовши до зляканих бранців,—
«Йдіть кожне сміло, небоги!»

Дякує батько; йому гайдамака
Каже: «Не дякуй, козаче!

Була б на тобі оцяя ломака,
Щоб не молитви дитячі.

Дітям ти винен життя і здоров'я...
Знаєш ти, як це минуло
Вас неминуче, лихе безголов'я?
Та ось послухай, як було:

Здавен зачувши про валку цю з крамом,
Ми, щоб тебе обідрати,
Біля могили, за тими кущами
Нишком засіли на чати.

Нині підходжу зібачить дорогу,—
Зирк — діти моляться палко.
А мені смішно так стало, їй-богу!
Далі ж і сумно, і жалко.

В мріях побачив я рідну стріху...
Келеп додолу спадає...
І я маю жінку, а жінка потіху —
Сина маленького має.

Купче! Ідь в город, бо я йти в ліс мушу.
Ви ж, діточки мої милі,
Часом молітися і за мою душу
Там на високій могилі».

1821

МОГИЛА МАРИЛІ

РОМАНС

На тему литовської пісні

Чужинець, дівчина, Ясь, мати, подруга.

Ч у ж и н е ц ъ

Там, де у Німан протока
Луками лине глибока,
Що то за дивна могила?
Долі тернина похила
Схил повиває розлогий,
Вище — колиштесь трави,
Пишну квітчає вершину
Темна черемха тужлива.
Стеляться звідти дороги:
Перша дорога направо,
Друга дорога в хатину.
Третя дорога наліво.
Плину я з дальнього краю.
Дівчино! В тебе питую:
Що то? Чия це могила?

Д і в ч и н а

Спробуй, спитайся в народі,
Кожен відкаже: Марилі!
Досі жила в цій господі,
Нині лежить у могилі.
Милого стежка вузенька
В'ється праворуч, мов смужка,
Стежку втоптала і ненька,
Третю втоптала подружка.
Промені схід зчервонили.

Глянь! вже ідуть до могили.
В хмизі сковайся сухому —
Вчуєш ти голос недолі,
Очі — їх горе побачать.
Оп іде стежкою мицій,
Мати виходить із дому,
Подруга йде потужити.
Глянь, як простують поводі.
Всі несуть квіти
І плачуть.

Ясь

Марилю! День надворі,
А ми ще не війшлися,
Ми ще не обнялися.
Марилю! Згасли зорі!
Тебе чекає Янек!
Чи ти проспала ранок?
Чи гніваєшся, може?
Марилю! Мілій боже!
Чому тебе немає?!
Ні, ти не спала рано,
Не сердишся, кохана,—
Земля тебе вкриває,
Ніхто її не скине!..
Вже ти не стрінеш Яна,
І Ян тебе не стрінє!
Ах, раніш і вві сні бігли думи, як хвилі,
Що прокинусь — і очі побачу Марилі;
Сни ввижалися мілі.
Може, тут я засну, біль вгамую великий,
Може стрінуща кохану, закривши повіки,
І засну я навіки!
Був і я працьовитий, як був я щасливий.
І сусіди мене хвалили,
І хвалив мене батько сивий.
Зараз батько позбувся сили,
А я — ні людям, ні богу.
Хай қолос поляже долі!
Хай сіно крадуть із стогу!

Вовк душить отару в полі! —
Одне лиш я знаю тільки:
Нема на землі Марильки!

Дає мені батько хату,
Добра віддає багато,
Візьми лиш собі дружину!
Ходила сваха, питала,—
Та що мені в тім весіллі?
Нема на землі Марилі!
Несила моя, несила!
Я батьківський дім покину,
Бо все мені знавісніло!
Світами піду бродити...
Даремно мене й шукати.
Не буду я більше жити:
Піду собі у солдати,
Щоб ліг десь і я в могилі!
Нема на землі Марилі!

М а т и

Чому я не встала рано?
На поле вже вийшли люди...
Немає тебе, кохана...
І хто ж мене, доню, збудить?
Вся ніч у сльозах минула,
Вже вдосвіта я заснула,
Мій Шимон пішов косити,
Зібрався ще до світанку.
Мене пожалів будити
Та й косить там без сніданку...
Коси, хоч і днину цілу:
А я піду на могилу!
Чого ж мені йти до хати?
Чи хто мені скаже: — Нене!
Чи сяде хто біля мене?
Вже нікого не чекати.

З тобою, як ми згадаєм,
І хата здавалась раєм.

Без пісні немає й хвилинки.
І дутъ парубки, дівчата.
Найкращі у нас зажинки,
У нас найгучніші свята.
Немає тебе, немає,
І всяк тепер нас минає.
Забули до нас дорогу,
Трава росте край порога.
Живемо, як у могилі.
Немає у нас Марилі.

П од р у г а

Огут ми, подружко, зрання
Стояли удвох, бувало.
Я про твое кохання,
Ти — про мое казала.
Де ж воїн зникли, години ті милі?
Нема на землі Марилі!
Хто ж мені звірить душу?
З ким я радіти мушу?
Вже не ділю з тобою
Щастя свого і смутку.
Стала журба — журбою,
Радість минає хутко.

Ч у ж и н е ц ь

Бачу їх біль, тривогу
Сльози тихцем втираю,
І на плотах в дорогу
Смутен відсіль рушаю.

1820

ДО ДРУЗІВ,
ПОСИЛАЮЧИ ЇМ ВАЛАДУ «ЛЮБЛЮ Я»

Раз, два, три дзвонить... Північна година...
Тихо, людей ні ознаки.
Скиглить лих вітер, неначе дитина,
Брешуть далеко собаки.

Свічка в моїм ліхтарі догоряє,
Згасне і знову займеться,
Полум'я знову бліде опадає,
Знову мигоче і в'ється..

Страшно! — Колись не боявся я ночі,
Ласку від неба стрічавши...
Годі! Хай рвуть собі серце охочі!
Все те минуло назавше.

Нині я в книзі шукаю розради,
Книга набридне — закрию;
В спомини любі поринутъ я радий,
То задрімаю, то мрію.

Часом надійде омана прекрасна:
Мила, брати знов зо мною...
Скочу, дивлюсь,— а то тінь моя власна
Білою ходить стіною.

Краще в мовчанні самотньої хати
Зошит свій давній візьму я
І розпочну щось для друзів писати...
Так, розпочну,— чи ж кінчу я?

Виникнуть, може, утиші зимовій
Спогади провесни милі...

Хочу про речі писать загадкові
І про страхи, й про Марилю.

Прагне хто слави важити гучної,—
З неї хай робить портрети;
Розум і вроду її, молодої,
Хай вихваляють поети.

Все те, звичайно, і я розумію,
Хочу ж розваги, не слави,
Тож розповім вам тепер, як умію,
Дещо про наші забави.

Знайте: Мариля, сувора без краю,
Скупо слова нам дарує:
Сотню разів їй промовиши кохаяю,
Раз не почуєш — люблю я.

Якось у Руті, вночі, на дозвіллі,
З нею прощавшись нерадо,
Я на добраніч зложив для Марилі
Цю таємничу баладу.

Ковно,
27 січня 1819

ЛЮБЛЮ Я!

Глянь-но, Марилю, на те он узлісся:

Лози праворуч стіною,
Красні ліворуч яри розляглися,
Просто — місток над водою.

Церква старенька, оселя совина,
Хрест на дзвіниці похилий,
А край дзвіниці посохла малина,
А в тій малині — могили.

Біс там завівся, душа там заклята,—
Хто зна! Та ночі глухої
Кожен, хто мусить те місце минати,
В дивнім бува неспокої.

Тільки-бо спустяться ночі запони,
Церкву мов вітер розкриє,
ДзвоняТЬ у стінах зруйнованих дзвони,
Поміж кущами щось висе.

Інколи вогник блідий запалає,
Часом гrimить, як із хмари,
З місця каміння надгробне рушає,
Видяється дікі примари.

Сунеться труп відкіляється безголовий
Чи голова, та без тіла;
Подум'я бухає з пащі багрове,
Вся ж голова — посиніла.

Вовк пробіжить; ти б хотів одігнати,—
Эдійме крило він орлине.
Досить же «згинь, пропади!» закричати,—
Він зарегоче і згине.

Випадок з кожним недобрий траплявся,
Хто обирає цю дорогу:
Віз перекинувся, дишель зламався,
Вивихнув кінь собі ногу.

Я — хоч частенько Андрій мені сивий
Добру давав острогу —
Брав лищ на посміх те місце жахливе
І не боявся нічого.

Раз серед ночі я їхав до Рути¹,
Коні враз — тиць серед мосту,
Стали й ні з місця. Візниця мій лютий
Сипав і сипав їм хльосту,—

Марно! І враз як рвонули з копита —
Луснув і дишель, і збруя...
«Тут почувати — от річ знаменита! —
Я проказав. — Це люблю я!»

Вимовив тільки — щось воду колише,
Жінка відтіль випливає.
Біла одежда, лицо ще біліше,
Скорін вогонь обвиває.

Ноги мої до землі прикипіли
Вгору волосся зірвалось,
«Слава Ісусу!» — гукнув я щосили,
«Слава навіки», — озвалось.

«Дяка тобі, чоловіче незнаний,
Що вкоротив мої болі.
Хай твоя молодість довго не в'яне,
Буде щаслива хай доля.

Стала, бач, грішна душа перед тебе,—
Нині рятунок знайду я,
Скоро вазнаю я ласки від неба,
Ти бо промовив: люблю я!

Зорі ще сяють, і треті ще півні
По хуторах не співали,—

Я про діла розповім тобі дивні,
Хай би і люди те знали.

Давнього часу жила я на світі,
Звала Марильцею мати.
Батько був чином найстарший в повіті,
Чесний, шановний, багатий.

Посаг обіцяно щедрий за мною,
Гарна була, молода я,
То й не давала Марилі спокою
Ціла зальотників зграя.

Скільки їх мрії даремні живило,
Слово благало подати!
Я ж утішалась: було мені мило
Рівно всіма гордувати.

Юзьо з'явився; мав літо двадцять,
Юний, невинний, несмілий;
Він про любов не умів розмовляти,
Хоч почуття й пломеніли.

Марно, нещасний, він сохне і в'яне,
Марно він плаче-ридає:
Що те кохання мені полум'яне!
Сміх мені в тому відчай!

Каже: піду я! — Іди собі з богом! —
Вмір од любові хлопчина.
Бачиш — отам, під хрестом тим убогим,
Рання його домовина.

Жити мені стало відтоді не любо,
В серці озвались докори;
Тільки ж спокутувати як його згубу,
Як те розвіяти горе?

Раз уночі я з сім'єю сиділа,
Раптом свистить щось і виє:

Юзьова постать до хати влегіла
В дикій огненній завії.

Він задушив мене димом пекучим,
Взяв у чистилище душу;
Вирок там чую, яким нестерпучим
Мукам віддатися мушу:

— Знала ти: вашу жіночу породу
Бог із ребра чоловіка
На чоловічу створив осолоду;
Заповідь божа велика!

Серце у грудях камінне ти мала:
Всіх, що палали коханням,
Всіх, що жадали тебе, зневажала,
Мукам чужа та благанням.

Мусиш же довго страждання терпти,
Але господь подарує,
Як чоловік із тамтешнього світу
Слово промовить: люблю я.—

Юзьо благав того слова даремно
Тихим зітханням, сльозою;
Нині сама добивайсь його ревно,
Страх тобі дано за зброю.—

Зграя нечистих мене ухопила;
Рік уже сотий минає,—
Мучить уденъ мене демонська сила,
На ніч на волю пускає..

Мушу до бідного Юзя щоночі
Я на могилу літати
І подорожнім туманити очі,
Різне страхіття вдавати.

Піших заводжу я в нетрі, у хаші;
Кінному — коней скубу я;

Лається кожен, клене напропаще,
Ти лиш промовив: люблю я.

Будь же ти долі свідомий своєї!
Так мені духи сказали:
Знайдеш Марилю ти також, від неї»..
Півні, на жаль, заспівали.

Бліснули чисті в очицях надії,
Хмаркою стала ясною,
Що відлітає, як вітер повіє,
Вдосявіта рано весною.

Бачу я — цілі мій повіз і коні,
Де вся страшна та подія!
Тричі за грішників душі безсонні
Мовив я: «*Ave Maria...* ²»

ПАНІ ТВАРДОВСЬКА

Г'ють, гуляють, ляльки палять,
Танці, витівки, сваволя;
Мало кірчми не розвалять,
Ха-ха! Хі-хі! Гей же! Голя!

Пан Твардовський¹, взявши в боки,
Кінець столу отаманить;
— Гуляй, душе! Світ широкий! —
І чарує, і туманить.

Воякові, що грав зуха,
З усіма до бійки пнувся,
Свиснув шаблею край вуха,—
Воїн зайдем обернувся.

Адвокату з трибуналу,
Що медок смоктав для свята,
Брязнув гаманцем помалу,
І став пес із адвоката.

Стукнув гричі в ніс шевцеві,
До чола примкнув три цівки,—
Повно в кубки кришталеві
Наточив відтіль житнівки.

Та як пив свою він чару,—
Шум якийсь у чарі знявся;
Заглядає: «Тю, примаро!
Відкіля ти, кумцю, знявся?»

Чортик там на дні таївся...
Сущий німець кудополий!²
Він громаді уклонився,
Зняв бриля — і враз додолу

Пада з чарки на підлогу,
Впав, росте на два аршини,—
Ніс гачком, курині ноги,
Кігті — зовсім яструбині.

«А, Твардовський! Як ся маеш? —
Промовля він чемно дуже,—
Як? Невже-бо не пізнаєш?
Мефістофель я, мій друже!

Ти ж під Лисою Горою,
Власну душу запродавши,
Договір зложив зі мною,
Що чорти повинні завше

Бути слугами твоїми;
Та коли мине два літа,
Мав поїхати ти до Рима,
Щоб тебе нам ухопити.

Але й сім літ проминуло,
А виходить так негоже,
Що про тебе пекло чуло,
А побачити не може!

Та ми помсти не тягтимем,
Надійшла хвилина ждана:
Кірчма ця зоветься «Римом», —
Арештую я мосъпана!»

Пан Твардовський до порогу
Хтів проскочити раптово,—
Чорт закрив їому дорогу:
«А де ж чесне панське слово?»

Що тут діять? Доведеться
Наложити головою!
Та Твардовський удається
Враз до витівки нової:

«В договір заглянь-но, брате!
Там стойть така умова,

Що мене як будеш брати,—
Я віддамсь тобі без слова,

Право маю лиш три рази
Взяти чорта до роботи,
Три завадить тобі накази,
Щоб ти виконав достоту.

Глянь — ось коник на картині,
Кірчми цеї знак одмінний.
Хай на нього сяду нині —
І, як вихор, він полине.

Із піску зроби нагайку,
Щоб було коня чим гнати,—
А он там, посеред гайку,
Дім постав понад Карпати.

Стіни з зерняток горіха
Хай знесуться над байраком,
Із борід єврейських стріха,
Густо висіяна маком.

Цвях оцей собі візьми ти,
Щоб за мірку був єдину:
Треба три таки^х забити
В кожну макову зернину!»

Чорт мерцій коня сідлає,
Чорт коня годує й поїть,
Нагая з піску звиває,—
Кінь на місці ледве встоїть.

Сів Твардовський на гнідого,
Пробує ходою, скоком,
Рушив чвалом у дорогу,—
Зирк — будинок перед оком.

«Ну, друзяко, чесна праця!
Тож берися до нової:

В мисці треба іскупаться
Зі свяченою водою».

Мефістофеля аж трусить,
Піт його холодний криє;—
Та пан каже — слуга мусить!
Лізε в воду він по шию.

Звідти вискочив, мов п'яний.
Пирхнув: «пирх!» — тоді лукаво:
«Ну, тепер ти наш, мосьпане,
Я зробив найтяжчу справу».

«Зосталася ще єдина!»
(Зараз лопне міць бісовська!)
«Глянь: оде моя дружина,
Жіночка моя, Твардовська.

Хочу я на рік місцями
Помінятися з тобою:
В пеклі буду я з чортами,
Ти ж із нею як женою.

Їй на вірність дай ти слово,
На служняність і пошану,
А зламаєш цю умову —
Що ж! Ізнов я вільний стану».

Чорт скилив до нього вухо,
На дружину блимнув оком,
Мовби дивиться, мов слуха,
Та до клямки боком, боком...

Пан Твардовський при одвірку,
Хоче путь загородити...
Чорт мершій в замкову дірку
Шмиг! — Й досі не спинити.

1821 (?)

ТУКАЙ¹
А Б О
В И П Р О Б И Д Р У Ж Б И
Б А Л Л А Д А
В Ч О Т И Р Ъ О Х Ч А С Т И Н АХ

I

«Я вмираю. Ні слозини,
Годі й вам даватись тузі;
Всі колись помремо, друзі,
Плач не верне з домовини.
Був я паном знаменитим,
Поважала вся округа;
Був для гостя і для друга
Кожен замок мій відкритим.
О багатство! О людино!
Велич — в імені, в господі,
Що ж ця велич! — Дим та й годі!
Я вмираю, слава гине!
І коли думки, як птиці,
Десь по мудрощі пророчі
В край чужий летять, чи очі
П'ють із книг наук скарбниці:
О науки! О людино!
Велич — в мудрості, в господі,
Що ж ця велич! — Дим та й годі!
Я вмираю, слава гине!
Я беріг закони віри,
Жертві подавав костьолам,
Хліб і сіль — голодним, голим,
За добро платив без міри!
О побожність! О людино!
Святість в вірі і в господі,
Що ж ця святість! — Дим та й годі!
Я вмираю, слава гине!
Боже, маєш грізну вдачу,

Якщо дав так мало жити.
Може й вірних слуг даси ти?
Їм за вірність чим віддячу?
І кохану юнакові
Теж даси, а смерть розлучить.
Думка ця всіх друзів мучить!
Будьте ж всі живі-здорові!» —

Так на видності в прислуги,
Мліючи від скарги й туги,
Тукай попрощаєшся навіки
І зімкнув погаслі віки.

Раптом грім загув нежданний,
Стіни замку задрижали,
І влетів посеред залі
Старець згорблений, незнаний.
Чобло в зморшках, вкрила скроні
Сивина, як біла піна,
Борода аж за коліна,
Костур стиснули долоні.
«Тука!» — скопив з постелі
Старець мертвого, як ношу,
І велить іти з оселі,
Йдуть, минаючи сторожу.
Йдуть у темінь, дощик сіє,
А сріблистий місяць сяє,
То імлу він розтинає,
То він зайде, ледве мріє.
Йдуть вони у ніч глибоку
По багниці й трясовині,
Обминаючи заторку,
Колдичева хвилі сині.
Пуща, темрява навколо,
Знизу чорно, зверху біло,
Підняла підане чоло
Жорнова гора несміло.
Старець поклонивсь могилі,
Рот розкрив, очима бліснув,
Руки він підняв щосили,
Тричі крикнув, тричі свиснув.

«Тукаю, за очеретом,
Бачиш, хатка світить гоже,
Мудрий Полель, знай, живе там,
Мудрецю мудрець поможе.
Всі твою науку знали,
Бог прикув тебе любов'ю
До землі в душою, в кров'ю,
Дав життя тобі так мало.
Не жахайся без причини,
Знай моїх порад величність,
І живи для слуг, дружини
Довгі роки, цілу вічність.
Шлях до неї — в забороні,
Я ж посмів його узнати,
Та, як сказано в законі,
Можу двом лише вказати.
Якщо друга роздобудеш,
Що для тебе справжня пара,
Вірі йнятимеш якому
Так же, як собі самому,—
Знайдеш — то безсмертним будеш,
Схибиш — смерть і вічна кара!»
«Старче! Слово це пророче
Тьма покрила в цю ж хвилину.
Ти скажи...» — «Скажу охоче:
Підбери собі людину.
В сердця поспитай поради.
Справа це душі і тіла!
Справа вірності чи зради,
Хоч безсмертя, хоч могила!..
Другу зможеш довіряти?..»

Тукай стих, чогось боїться,
Як чужі думки вгадати?
Зрада в серці слуг тайтесь.
«Може жінці чи коханці?»
«Так...» — всміхнувся сумовито,
«Так...» — ледь вимовив сердито.
Думає в важкому горі,
«Так, дружині... так, коханці!»
Він і вірить і боїться,

На щоках горять рум'янці,
Думає в важкому горі,
Вже надумав, скаже скоро,
Вже... а мовити боїться.
«Тож помри! За чим тужити?
Заспокой жадання звіра,
Геть до всіх пропала віра,
Так чи варто в світі жити?»
«З багатьох нема нікого?
Жінка, друзі — ні одного?»
Він задумався, погляне —
Раптом почорніли хмари,
Грому сиплються удари,
Все горить: ліси й рівнини,
Гори зникли у тумані,
І озера, і долини.
Серед блискавок, що мчаться,
Духи злі, чи сили божі,
Тукай опинивсь на ложі
На руках у домочадця.
Грізний голос лине з неба:
«Ні, немає друга в тебе,
Щоб довіривсь ти якому
Такоже, як собі самому».

II

«Маю друга, маю друга!» —
Крикнув Тукай в непокорі,
Зникла геть з обличчя туга,
Засіяли іскри в зорі.
Тукай, вирваний з могили,
Встав, ні стримав сили побив,
Лікарі заговорили:
Ніби й зовсім він не хворів.
Раптом бачить він на ложі
Шкіряні якісь сувої —
На пергаменті із козі
Договір від сили злі.

Тукай вирок свій хапає,
З зацікавленням читає:

«Вийдеш ти в вечірню пору
До гайка, за чорну гору,
Знайдеш камінь, з-під каміння
Білого нарви коріння,
І як будеш близько смерті,
Хай тебе січуть на чверті.
Треба корінь той зварити,
Тіла ним шматки змаслити,
Знову дух зростеться з тілом,
Станеш юним і змужнілим.
Будеш ці приймати ліки —
Вмреш і встанеш знов навіки».
Далі там були поради,
Як посіктися, як брати
В жменю ліки ті чудові,
Як варити, як приймати,
На кінці ж до післясловів
Додана така умова:

«Якщо той, кого на діло
Візьмеш ти, щоб змазав тіло,
Зілля те комусь покаже
Чи несвоечасно змаже,
Нашим здавшися спокусам,
То втрачають силу ліки,
Ми про це сказати мусим,
Пекло жде тебе навіки.
Якщо згода, нині вранці
Мусиш знак про це подати,
З Мефістофелем, посланцем,
Обміняєте трактати.
Бійся ж ти спокус веселих,
Все, як є, обдумай, вивір:
Це в Еребі в шабас рано
Пану власноручно дано,
Що і стверджено: Люцифер.
Згідно цьому: Гадрамелах».

Тукай гнівний, з уст ні слова;
Несподівана умова,
Бороду підпер руками,
Лоба тре і кривить носа,
На контракт поглянув скоса,
Двічі табаку понюхав,
Вступить очі то на стелю,
То на стіл, то на постелю.
На пергамент він подмухав,
Знов обвів його очами,
Знов читав, тремтіли губи,
Знов і зважував і марив,
Кулаком об стіл ударив
Аж заскрготіли зуби,
Руки вгору піднімає
І схопив себе за груди
І махнув: «Хай так і буде!»
Знов стихає, знов сідає,
Знов міркує, вуса круить,
Знов крокує вліво, вправо.
Хай ніхто його не гудить,
Не легка з чортами справа.

Думає: чи вічно жити,
Чи навіки душу — чорту,
Він не може говорити,
Думу думаючи горду.

Час настав відповідати,
Тукай з натовпу тікає,
Зачинившися, гадає
В самоті серед кімнати.
Перед тим, як дати згоду,
Ще раз в пошуках відваги
Взяв і стиснув ту угоду.
Він обченьками уваги.
Там в однакові судини
Ллються думи-таємниці,
Там січе ножем різниці
Одну думку щохвилини.
Мозок став, як віск, топиться,

Поки висновку не витис.
Тукай висловок той зважив
І в задумі зауважив:
«Хай які б там не бували
Хитрування та ознаки,
Чи багато їх, чи мало,
Знай, прикмети в них троякі.
Щоб пішов хтось шляхом зради,
Треба сили чи поради,
Чи дарунком спокусити,
Чи лозою настрашити.
Можна викласти так само
Даний силогізм словами:
Три причини зве до гроба:
Страх захоплення, жадоба.
Тож кого ці три причини
Не спокусять по-дурному,
Тій повірити людині
Можна, як собі самому».

Тукай посміхнувся мило,
Розшукав пісок, чорнило —
Лист гріховний написати —
Й знову став серед кімнати.
Темно... Взяв перо несміло,
Запліснявіло чорнило;
Мусив дві свічі світити,
Дві чорнильниці налити.
Раптом заболіло в лікті,
Зняв з пера він волосочек,
Глянув — списаний носочок,
Підстругав його на нігті.
Довго заглядав усюди,
Врешті пише: **ХАЙ ТАК БУДЕ.**
Підписати б дее діло,
Поки ж перше Т поставив,
З півгодини пролетіло,
Сколихнувся, щось підправив,
Більш нічого не поставив,
Лиш чотири крапки збоку
Біля Т.... — і геть мороку.

В пальцях те писання крутить,
Розглядає зліва, справа;
Хай ніхто його не гудить:
Не легка з чортами справа.

Як же серце затремтіло,
Коли Б у слові Буде
Застибало, зашуміло,
Стиснулись від ляку груди.
Свище і росте барвисто,
Як на дріжджах буйне тісто,
В нижній літері частині
Виперся живіт з-під ребер,
А у верхній половині —
Голова, неначе цéбер,
Шийка, наче перебита,
Як в осі, борідка цапа,
З боку лівого — копито,
З правого — курина лапа.
Шкіра на чолі поблекла,
Оком дивиться воловим.
То ж і був посланик пекла,
Мефістофель, одним словом.

Туکай ще не міг збегнути:
Чи хреститись, чи зітхнути,
Як наблизився зухвалець
І скопив його за палець,
Кров ножем з-під шкіри точить,
Взяв перо і кров ю мочить,
В пальці всунув і рукою
Він повів перед собою.
Як У, К, А, Й минув; то скрикнув;
Вийшло ціле слово Туکай,
Гаспід засвистів і зникнув,
Згоди з ним де хоч розшукуй.

1819—1820

ЛІЛЕЙ

БЛАДА 1

Провина несказанна,
Що пані вбила пана,
Похоронила в гаї,
Де струмінь протікає,
Лілеї засівала
І сіючи співала:
«Ростіть, квітки, високо,
Як пан лежить глибоко;
Як пан лежить глибоко,
Так ви ростіть високо».

Уся в невинній крові,
Біжить вона в дібріві,
По горах, по долинах
І по стежках звіриних;
Темніє, вітер висе,
Навколо все хмурніє,
Ворона часом кряче,
Та пугач ніби плаче.

Біжить у яр, на кладку,
Де клен шумить та бук;
В пустельникову хатку
Стук-стук, стук-стук!

«Хто там?» — старий питає,
Присвічує. — Біда!
То пані заглядає
Скривавлена й бліда.
«Ха-ха!» — лунає бором;
Уста — страшний синець;
Сміється з диким зором:
«Ха-ха! Мій муж! Мертвець!»

«Отямся, бог з тобою!
Чи то шляхів нема,
Що темною порою
У лісі ти сама?»

«Мій замок там, за ставом,
Де стелеться туман.
Мій муж із Болеславом
Пішов на київлян.
За роком рік минає,
Вже б час йому вернуть!
Між молоддю сама я,
Слизька чесноти путь.
Я зрадила... О, горе!
До грішної жони
Король такий суворий!..—
Вернувся муж з війни.

«Ха-ха! Не знайде сліду!
Ось ніж, ось тепла кров...
Вже він не встане знов! —
Я все сказала, діду.
Чи змию чорну пляму,
В молитві я святій,
Чи їти в' пекельну браму,
Відрікшися надій?
Стерплю я кару люту,
Аби лише забуто
Жахливий злочин мій!»

«Ти не боїшся знати,
Що учинила гріх?
Боїшся лиш одплати,
Боїшся мук тяжких?
Іди ж собі додому,
Я не скажу нікому;
На те вже воля божа,
Твій злочин знев один;
Лілея й дика рожа
Квітча його загин...»

Зраділа, в пізню пору
Вертає пані з бору,
Біжить вночі додому,
Ані слівця ні кому.
А діти біля брами:
«Мамуся, мамцю, мамо!
Де тато? В нас же свято!»
«Небіжчик? Що? Ваш тато?»
Не знає, що й казати...
«Його чекати? Звідки?
Ага — він прийде, дітки!»

Чекають діти ранок
І вечір, і світанок;
Так тижні проминули,
І все малі забули.

А їй забути важко,
З думок не сходить гріх,
На серці нудно, тяжко,
В очах журба, не сміх,
І сон не криє зору,
Щоночі лине вість:
Хтось грюкає згадвору,
В світлицю входить гість.
«Мене чекали в свято?
Це я, ваш, дітки, тато».

Заснути пані важко,—
З думок не сходить гріх,
На серці нудно, тяжко,
В очах журба, не сміх.

«Ганнусю, глянь з порога!
Дубовий міст гуде,
Курити в пилу дорога,—
Хтось іде, а чи йде?
Біжи на шлях мерщій,
Поглянь там, хто такий!»

«Ржууть коні темногриві,
Шаблі сіяють гострі,

Пани до нас мости ві
Зібралися у гості.
Стрічати час наспів
Небіжчика братів!»

«Здорова будь, здорова,
Привіт тобі, брато́ва!
Де брат?» — «Його немає»...
«Умер?» — «Вже рік минає,
Господь не вчув молитви,
Він не вернувся з битви».
«Не вір! Не може бути,
Війну пора забути.
Твій муж примчить за днину
Обніять тебе, єдину».

А пані стала біла,
Поникла, загремтіла,
Очейзвести не може,
Лежить безсила долі.
«Де муж? Де труп? О, боже!» —
Отямилась поволі,
Ховає в серці болі:
«Чекаю віч і зрання,
Де муж, моє кохання?
Коли чекати додому?»

«Вертається з нами він,
Помчав на вороному,
Свою забувши в тому,
Лишив увесь загін,
Щоб стрітъ гостей в пошані,
Утерти слози пані.
Забрів у нетрі вовчі,
Чи затягла дрягва?
Сурміть, псарі та ловчі,
Шукайте день і два!»

Послали слуг повсюди,
Дарма шукали люди;
Небіжчика два брати
Зібралися від'їджати.

Іх зупиняє пані:
«Брати мої кохані,
Дощами бір заткало,
Сльоти й туману час.
Чекали ви немало,
Ще поживіть у нас».
Чекають. Січнем лютого
Річки у лід закуто.
Чекають. Брат донині
Не повернувся в дім...
А він — у домовині,
Квітки цвітуть над ним.
Зросли вони високо,
Як пан лежить глибоко.
Два рицарі в ту пору
Уже не їдуть з двору.

Ім до смаку господа
І господині врода;
Мов іхати б охочі,—
Сидять же з дня й до ночі,
І не лякає втрата,
І забувають брата.

Ім до смаку господа
І господині врода.
Два в неї гостювали,
Обидва й покохали.
Сердя щодня тривожать
Надія та печаль:
І свататись не можуть,
І кинуть любу — жаль.
У затінку алеї
Їдуть разом до неї:

«Послухай нас, братова,
Ми скажемо два слова:
Тут жити любо й гарно,
А брата ждати — марно.
Твоя марніє врода,
Хіба її не шкода?

Візьми за брата брата —
І смуткові одплати».

Сказали так, чекають,
Що вирече вона,
В них погляди палають,
В них мова запальна.
На відповідь ждучи,
Потисли враз мечі.

Їх пані бачить в гніві,
Гадає: «Несчастливі!»
І просить ще заждати,
Щоб певне слово мати.
Біжить у яр на кладку,
Де клен шумить та бук.
В пустельникову хатку:
Стук-стук, стук-стук!
Все повіла без ладу:
«Дідуся, дайте раду!
Повинна я приэнатись,—
Закохані брати!
Та з ким же попрощатись,
А з ким до шлюбу йти?
Маленьких діток маю,
Маєтків, нив без краю,
Все валиться, все гине!..
Скажи слівце єдине!
Коли б то муж! О, нене,
Те щастя не для мене!
Зависла божа кара,
Жаха вночі примара!
Стулю заледве очі,—
У вікна він гуркоче,
І чую серед тиші —
В кутку стоїть і диші,
Втирає кров гарячу...
Ох, бачу привид, бачу!
Скрип, скрип,— і вже над ліжком
Ножем кривавим нишком
Махає надо мною

З погрозою страшною.
Ах, більше так не жити,
Ночей цих не терпіти!
Приреченій на згубу
Не бачити вже шлюбу!»

«Послухай, доню гожа,
На все є кара божа.
Та каяття — єдине
Змиває гріх людини.
Хоч кара й завелика,
Та годі-бо жалю,
Твого я чоловіка
Із мертвих оживлю».

«Воскресне? Божа сило!
Мій отче, ой, не час!
Навіки розділило
Страшне залізо нас.
Я, знаю, гідна кари;
Усі стерплю я кари,
Лиш збутися б примари!
Все бідним розділю я,
У монастир піду я,
Щоб там мій вік погас.
Воскресне? Божа сило!
Мій отче, ой, не час!
Навіки розділило
Страшне залізо нас».

Старий зітхнув глибоко,
Залив слізами око,
Закрив обличчя, з муки
Зalamує він руки:
«Йди заміж, то не горе,
Упир тебе не зборе,
Не встане мертвий з гробу,
Для нього день, як тьма.
Дивись, його подобу
Не клич вночі сама».

«А як же ті два брати?
З котрим до шлюбу стати?»
«Найліпша тут дорога
На волю здатись бога:
Хай підуть в луг, на роси,
Де квіти-жовтокоси,
Хай квітів назривають,
Вінки тобі сплітають,
Відзначать потайними
Прикметами своїми,
Вінки складутъ в костьолі
На божому престолі.
Чий візьмеш ти зарані,—
Той буде муж твій, пані».

З поради пані рада,
Готова до вінця,
Де смуток, чи досада?
Надумала мерця
Повік не споминати,
Повік не викликати.
І рада з тої мислі,
Крізь віти, низько звислі,
Біжить мерщій додому,
Не кажучи ні кому.
Біжить лужком широким
Аж чує, ненароком
Дзвенять копита. Слуха,
Тут іздити кому ж?
А ніч шепоче глухо:
«Це я, твій муж, твій муж»...

Холоне серце. Хто то?
Мовчить старе болото,
Волосся лізе вгору...
Мерщій тікати з бору!
Зірвалась, мчить, ридає.
Тут іздити кому ж?
Із пущі крик лунає:
«Це я, твій муж, твій муж»...

От надійшла неділя,
Справляти час весілля.
Світає у діброві,—
Два молоді готові.
Подружки пані любу
Ведуть в костъол до шлюбу.
В дівчат веселім колі
Йде пані по костъолі,
Вінок бере ясний.
«Хто ці приніс лілеї
Для милої своєї?
Хто муж? Хто любий мій?»

Підбіг один, неначе
Йому відкрився світ,
В долоні плеще, скаче:
«Моя ти, мій це двіт!
Не спав я цілу нічку,
Вплітав, під буревій,
В лілеї синю стрічку,
Це мій, це мій, це мій!»

«Брехня! — другий волає,—
Під вибліски заграв,
Учора в темнім гаї
Я ці лілеї рвав.
Те місце враз пізнаю
Я в тиші лісовій,
На гробі, близ ручаю...
Це мій, це мій, це мій!»

Розгнівались обое.
В розмові запальний
Мечі свистять грозою,
Страшний почався бій.
Вінок той рвуть надвое:
«Це мій!» — «Це мій!» — «Це мій!»

Враз двері затріщали,
Свічки всі позгасали,
І мрець іде в завої,

І чути брязкіт зброї...
Поглянув зором диким,
Ступив до пані крок,
Страшним озвався криком:
«Моя ти, мій вінок!
На гробі в мене всюди
Лілей багато й руж,
Зла жінко, горе буде,
Бо я твій муж, твій муж!
А ви, невірні браття,
Ганьба вам і прокляття!
Назад мечі вкладіте,
Облиште марний қрик:
З мого це гробу квіти,
І ви мої навік!»

І грім тяжкий лунає,
Склепіння все дрижить —
І в землю западає
Старий костьол умить.
А де було це лихо,
Ростуть лілеї тихо,
Та буйно, та високо,
Як пан лежав глибоко.

1820

ЛІРНИК

ВЛАДА¹

Що за дідусь там, мов голуб той сивий,
Тихо іде через луки?
Два хлопчаки ведуть діда під руки
Побіля нашої ниви.

Ліру він крутить, бренчить і співає,
Хлопчики дмуть у сопілки;
Треба покликати — нехай нам заграє,
Розвеселить посиділки.

«Просим, дідусю, до нас завітати,
Наші обсівки розважити,
Хліба та солі важить, як то кажуть;
Близько і на ніч до хати»,

Дід уклонився і сів на горбочку,
Глянув поважно і строго;
Два провожаті його в холодочку
Сіли спочити біля нього.

Бубни гудуть, під веселу сопілку
Молодь танцює в завзятті,
Сиві діди попивають горілку,
Ясно палає багаття.

Свято обсівок. Та змовкло раптово
Гульбище в сутінки сірі,
Люді збігаються слухати слово,
Пісню старого при лірі.

«Здрастуй, дідусю! У холод і спеку
Йдеш ти шляхами ї полями,

Бог тебе, певно, привів іздалеку,
Сядь, відпочинь межи нами».

Діда ведуть на зелену травицю
З виглядом свято-врочистим,
І пригощають його молодиці
Хлібом і медом хмелистим.

«Бачить сопілки і ліру з нас кожний,
Грайте, співайте нам троє;
Ми ж вам наповним мішок ваш дорожній,
Будуть наїдки ї напої».

«Стійте ж бо тихо! — він каже громаді.—
Тихо! — в долоні він ляска;
«Ми вас потішити будемо раді,—
Що ж вам заграти?» — «Що ласка».

Вихилив чарку він, ліру у руки,
Хлопці-дударики рядом,
І полилися предивній звуки
Шляхом, і полем, і садом.

«Йду я над Німаном в даль неозору.
Йду я від лісу до гаю,
З хати до хати, із ниви до бору,
Людям на втіху співаю.

Слухають люди увечері ї зрання,
Тільки ж бо хто розуміє?
Сльози утру, затамую зітхання,
Далі простую в надії.

Хто ж зрозуміє,— заплаче в печалі,
Руки заломить холодні;
Я вже не йду тоді в німанські далі,
Гість я у того сьогодні».

Раптом замовк він і дивиться пильно
В бік од громади людської;

Хто ж його очі притяг мимовільно?
Чом він в такім неспокої?

Юна пастушка там, гарна на диво,
Скромний вінок завиває;
Парубок гожий від неї почтиво
Сплетені квіти приймає.

Тихе чоло в неї — ясна зірница,
В погляді світиться спокій;
Ні веселиться вона, ні смутиться,
Тільки в задумі глибокій.

Наче хвилює трава, хоч не чує
Вітру під тихе світання,
Так їй на грудях сорочка хвилює,
Хоч і не чути зітхання.

Враз одшпилила листочек зів'ялий,
Геть відшпурнула раптово,
Тихо уста її щось прошептали —
Гніву, здавалося, слово.

Вбік одвернула чоло посмутніле,
Звівши до неба зірниці;
Сльози на віях її забриніли
І зарум'янилися лиця.

Лірник замовк і тієї ж хвилини
Звів на пастушку він око;
Погляд немовби сягав соколиний
В серце дівоче глибоко.

Меду із кухля хильнувши охоче,
Хлопцям киває: — готово? —
Знов його ліра бринить і рокоче,
Слово зринає по слову:

«Хто віночок твій дістане
З чебрецю, троянд і лілій?

Ах, то, певне, твій коханий,—
Він віночок твій дістане.
Так говорять очі милі,
Каже личенько рум'яне...
Хто віночок твій дістане
З чебрецю, троянд і лілій?

Та один вінок дістане
З чебрецю, троянд і лілій,
В другого серденько в'янє,
Що не він вінок дістане;
Сльози ї личенько рум'яне —
Тільки ї спогадів по милій!
Радий, хто вінок дістане
З чебрецю, троянд і лілій»².

Гомін, розмови навкруг залунали,
Біль всіх охоплює, подив.
Пісеньку цю на селі вже чували,
Хто ж її вперше виводив?

Руку підвівши до натовпу всього,
Сивий почав говорити:
«Чув я цю пісню від хлопця одного, —
Може їй земляк він ваш, діти.

Я мандрував по далекій окрузі,
Був у Кролевці проходом,
Там із Литви заявився на струсі
Парубок з місць оцих родом.

Був він засмучений, та не відкрився
В смутку своєму ні кому;
Потім одногурту свого він одбився,
Не повернувшись додому.

Бачив я в час, коли сяяли зорі,
Місяць підводився повний,

Як самотою блукав біля моря,
Вдавшися в смуток безмовний.

Часто між скель, сам подібний до скелі,
В дощ, у негоду, в морози
Вітру думки він звіряв невеселі,
Водам — гіркі свої сльози.

Якось, печаль його бачивши щиру,
Зблізивсь до хлопця я того,
В очі заглянув, уявив свою ліру
І заспівав задля нього.

Як йому сльози з очей полилися!
Чоло схилив він у тузи,
Ми з ним по-братьськи в стіпу обнялися
І заридали, як друзі.

Потім бувало удвох ми блукаєм
Селами, в будні і в свято,
Все він мовчав ото, давнім звичаєм,
Я говорив небагато.

Змучений тяжко журбою-нудьгою,
Вже і ходить він не може...
Став йому братом я, став я слугою,
Вдень і вночі на сторожі.

Бачу, що скоро з ним будем в розлуці,
Кличе якось опівночі:
«Господу слава! Кінець моїй муци! —
Щиро так дивиться в очі...»

Тільки й гріхів, що без ласки й привіту
Юність минула безславна,
Ta без жалю я піду з цього світу,
Мертвий для нього вже здавна.

З часу, як я межи скель заховався
В урвища ці сумовиті,

Світу ѹ людей я навік одцурався,
Жив тільки в споминів світі.

Чим же тобі заплатити, мій брате? —
Щиро він мовив, з журбою, —
Маю багатство, для мене багате, —
Все ти візьми із собою.

Знаєш ти пісню, якою, щє дужий,
З долі тужив я своєї,
Запам'ятив ти слова її, друже,
Тявиш і голос до неї.

Маю кільце золотого волосся,
Лист кипарисовий маю, —
Це — найдорожче, із ним довелося
Смерть зустрічати в цім краю.

Йди понад Німан, між людську громаду,
Де моя мила, співаче;
Може, цю пісню послухає радо
І над листочком заплаче.

Лист кипарису віддаї її навіки,
Потім скажи... — і раптово
Змовкнув безсило, склепились повіки,
Богу лишив своє слово.

Щє щось додати хотів він крізь муку,
Та показав лиш на груди,
Потім туди він простяг свою руку,
Звідки пішов поміж люди».

Лірник замовк і листок кипарису
Швидко з торбини виймає;
Вечір повісив туманну завісу,
Глядь, — а пастушки немає.

Тільки здалека пізнав він убрання,
Личко-бо в хустку схovalа;

Хлопець їй, певно, шептав про кохання,
Тъма їх нічна окривала.

Люди до діда, і кожне питає:
— Хто таємницю розв'яже?
Що він їм скаже? Нічого не знає,
Може, і знає, — не скаже.

1820—1821

ЧАТИ
УКРАЇНСЬКА ВАЛАДА

Із альтани густої у тяжкім неспокої
Воєвода до замку вбігає,
У світлицю дружини громовицею рине,
Зазирнув і поблід він: немає!

Зупинився понуро, в землю дивиться хмуро,
Сиві вуса покручує, дума;
Одвернувся од ліжка і своєго підніжка,
Козака він гукає, Наума:

«Гей, козаче, ти хаме, чом не замкнено брами,
А при ній ані пса, ні хлопчини?
Приготуй-но рушниці та візьми ладівниці,
Та скоріше, не гайся їх хвилини!»

Узяли вони зброю, потайною ходою
Подалися туди, де альтана.
На дерновим сидінні щось біліє у тіні—
То сидить воєводи кохана.

Очі, дивні красою, закриває косою,
Груди шатами білим криє,
Юнака відпихає, що безумно зітхає
І коліна слізами їй міє.

Він стиска їй коліна, промовляє: «Єдина!
Все я втратив, і скаржитись годі!
Білих ручок стискання, уст рожевих дихання,—
Все дісталось навік воєводі!

«Я тебе до відчаю стільки років кохаю,
Як несила кохати ні кому...

Не кохав, не благав він, гаманцем забряжчав він, —
І себе віддала ти старому.

«Завжди почами буде пестить він твої груди,
Лоб старечий до тебе тулити,
З твоїх щічок рум'яних, з твоїх уст полум'яних
Мед, мені заборонений, пити.

«Я на конику вірнім у тумані вечірнім
Поспішаю сюди без дарунків,
Щоб тебе не обняти, — щоб тобі побажати
Ночі доброї, довгих цілунків!»

А вона ще не слуха, він склонився до вуха,
Знову шепче і знову благає.
Пані вчула ту мову запальну юнакову —
І обійми йому розкриває.

Воєвода з Наумом, криті вітровим шумом,
Добули з ладівниці набої,
Відкусили зубами, притовкли шомполами,
Підіймають рушниці обое.

«Ні! — козак промовляє, — певне біс витворяє,
Що не стрелю на неї я, пане!
Став курок я підводить, аж воно не виходить,
Бо сльоза із очей моїх кане».

«Хлопче, годі балакать! Я навчу тебе плакати!
Підіймай-но скоріше гвинтівку,
Глянь, чи справна рушниця, порох сіп на полицю
І стріляй хоч у себе, хоч в дівку!

«Вище! З правого краю! Знай — я перший стріляю
Першим в лоб хай дістане той злодій...»
Та Наум без наказу швидко випалив зразу
І потрапив у лоб — воєводі.

1827—1828

ТРИ. БУДРИСИ

ЛІТОВСЬКА ВАЛАДА

Три у Бұдриса¹ сини, три могутні літвиіни,
Він іх скликав до рідної брами:
«А вдягайтэ-но лати, час вам коні сідлаті
Та гостріти списи із мечами!

Перечув я у Вільно: підготовлені пильно
Три походій в три сторони світу.
Ольгерд—Русь воювати, Кейстут—німцям завадити,
Скіргелл² в Польщу іде гордовиту.

Ваші сили віднині хай послужать країні,
Хай літовські поможуть вам боги.
Я в сідло вже не сяду, лиш даю вам пораду,
Шлю вас трьох на три різні дороги.

Понад Ільмень сріблистий, аж на Новгород-місто
Хай один пристає до походу;
Хутра там соболині, там прозорі тканини,
У купців там червіндів, як льоду.

Хай твій кінь, другий хлопче, псів тевтонських
роозтопче,
Хай падуть хрестоносці лукаві!
Як піску там бурштину, сукна добре в них, сину,
Діаманти в коштовній оправі.

Слухай, третій юначе! Хто за Німан поскаче,
Не побачить ні золата, ні бліску,
Лиш знайде собі в руку він добрячу шаблюку
Та мені молодую невістку.

Нема в світі коханок понад ляських панянок:
Мов котята, до жартів охочі,

Личко біле, рум'яне, а з-під вій, як погляне —
Зірочками виблискують очі.

Є з-піввіку, гадаю, як із польського краю
Я привіз собі любу дружину,
Вже вона в домовині, а пригадую їй нині,
Не забуду її до загину!»

По такій засторозі їх прощав при дорозі;
Вони стали в стремена, помчали.
От і осінь спливає, а синів ще немає.
Будрис думає; в битвах упали.

Крізь сніги-заметілі огир мчить весь у милі,
Вершник здобич сковав під кирею.
«Чи то козуб? По вінця в ньому руські червінці?»
«Ні, це полька, що стане моєю!»

Крізь снігій-заметілі огир мчить весь у милі
Вершник здобич вгортає в кирею.
«Чи везеш ти, мій сину, від тевтонців бурштину?»
«Ні, це полька, що буде моєю!»

По снігах, хуртовині третій кінь мчить у піні,
Вершник здобич ховає в киреї...
Будрис вже їй не питає, а сусідів скликає
Він на третє весілля гучнєє.

1827—1828

РЕНЕГАТ

ТУРЕЦЬКА ВАЛАДА

Ми про недавній випадок в Ірані
Розповідь цю поведемо:
Гордо розсівся паша у мовчанні
Посередині гарему.

Співом чарують грекині привітні,
Танцем — киргизки-рабині;
В тих у зіницях сапфіри блакитні;
В інших — Евлісові тіні¹.

Він на танець і на спів не зважає,
Звісив чалму над очима,
Смокче цибух і, схилившись, куняє
В хмарі паухучого диму.

Поблизу входу при крику гучному
Слуг цілий гурт разступився,
Кизляр-ага до паші незнайому
Бранку привів і вклонився,

Каже: «Ефенді², ти сяєш на раді,
В колі велиможнім дивану³,
Мов у брильянтів небесних громаді
Сяєво Альдебарану⁴.

Тож усміхнися, о зірко дивану,
Вістям зрадівши хорошим:
Дар оцей щедрий із Лехістану⁵
Вітром принесло погожим.

І падишах⁶ таких квітів не має
В пишних гаремах Стамбула!
Родом вона із холодного краю,
Його ти згадуєш чуло».

Тут відхилив він краєчок серпанку —
Двір весь завмер, розгубився:
Глянув паша трибунчужний⁷ на бранку,
Люльку впустив, поточився.

Сон склепив очі, придворні спішили
Його збудити, підняти.
Зблідо обличчя, вуста посиніли...
Більше не жить ренегату!

II

«Диво жахливе! — кричать яничари⁸
І мудреці,— ми повинні
Цю назаретку⁹ за пагубні чари
Замурувати у камінні.

Гасан-паша був подоба драпіжних
Левів і тигрів Ірану,
Був він байдужий до дів наших ніжних,
Гурій струнких Джуржістану¹⁰;

Кинув в тарілку він хану своєму
Голову князя Іфлаку;
Десять красунь, одалісок з гарему,
Хан надіслав у подяку.

Ними всіма згордував він! А нині
Перед газеллю конає,
Наче метелик, що в очі зміїні
Глянувши, враз засинає.

Бей, приведи цю змію, за провину
Кару нести вона буде!
Ждуть правовірні вже цілу годину,
Скоро і каді¹¹ прибуде...»

Марно на бранку чекали й носили
Люди каміння для неї.
Бей не приходив, в'язницю відбили:
Там ні дівчини, ні бея...

ВТЕЧА

БАЛАДА

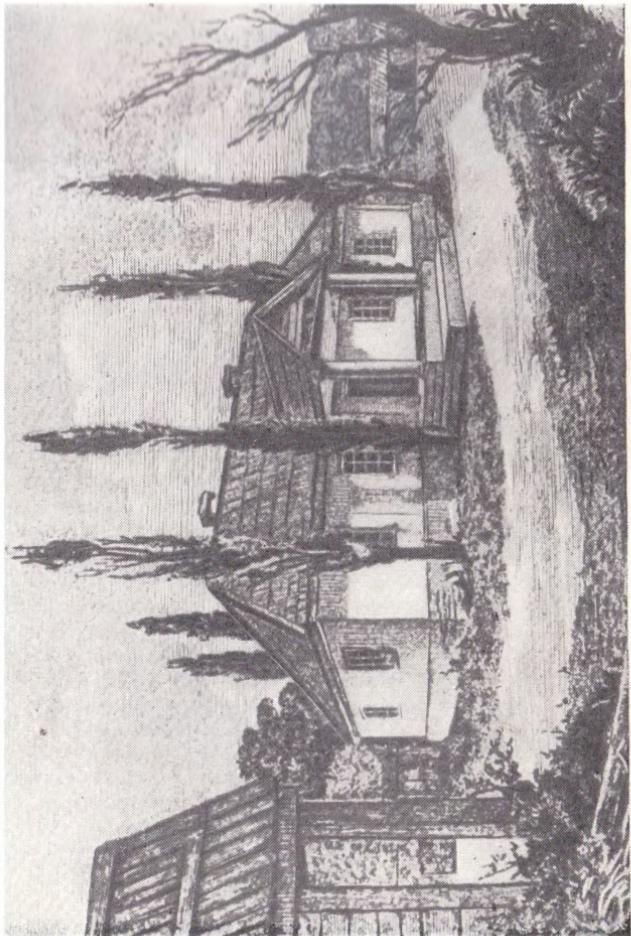
Він воює — рік минає.
Може, вмер, що не вертає...
Панно, жаль літ молодих!
А ось іде князь-жених.

Князь гостюється у дворі,
А панна плаче в коморі,
Ї очі-бліскавиці
Помутніли, як криниці.
Ї личко — місяць вповні —
Гасне, наче дві головні,
Гасне врода, в'яне цвіт.

Мати в горю... Князь не ждав.
Князь на заповіді дав.
Свадьба іде шумно, тлумно...
«Не ведігь перед віттар,
А везіте ча цвінтар.
Постеліть мене у трумно!
Вмру я, як він не живе;
Тебе, мати, жаль уб'є!»

Піп у сповідниці жде.
«Доню, час!» — Вона не йде.

Ось кума йде, відьма віща.
«Геть жени попа із місця!
Бог і віра — сон-марах.
Вже ж кума сплете весілля!
Знає много, бо стара
Має папороть, чар-зілля...
Ти, коханка, маєш дари,—
Ось зроблю могучі чари.

Будинок в Новогрудку, в якому проживали дитячі роки А. Міцкевича.

«Його волос в вужка зв'яжи,
Дві обручки ураз зложи,
З лівої руки кровлю пусти!
А па вужка будем клясти,
В дві обручки будем густи,
За тобою мусить прийти».

Панна грішить, іздець спішить;
Кляли духа — клятви слуха,
Зимний гріб відмок умах,—
Панно, панно, чи не страх?

Втих, дрімає двір замковий,
Не спить панна. Із нарожжя
Північ б'є. Мовчить сторожа,
Панна чує брязк підкови...
Британ мовби очумів,
Лиш завив і занімів.

Заскрипіли внизу двері.
Хтось іде в сінях холодних...
Відчиняє трої двері,
Трої всі одні по одних...
Іде іздець увесь у білім
І сідає на постелі.
Люба, мила йде розмова...
Втім рже кінь, сова гукає.
Час ударив. «Будь здорована!
Кінь мій рже, мій кінь чекає.
Або встань, сядь на коня,
І навіки будь моя!»

Місяць світить, іздець летить
По чарагах і корчах —
Панно, панно, чи не страх?

Кінь, як вітер, полем дмуха,
Несе лісом, в лісі глухо...
Тут і там в сухій ялиці
Ворон вистрашений кряче;

В лозах вовчії зіниці
Миготять, як ліхтарі.

«Вчвал, мій коню! Коню, вчвал!
Місяць вниз іде з-за хмар.
Поки вийде місяць з хмар,
Нам скакати на десять скал,
Десять рік і десять гір,—
За годину піс кур».

«Де везеш мене?» — «До дому,
Дім мій на горі Мендовга².
Вдень отверта всім дорога,
Ніччу їздим покрийому».
«Маєш замок?» — «Так, є замок,
І замкнутий, хоч без клямок».

«Милий мій, з конем спиняйся!
Ледво всиджу на облуці».
«Мила, за сідло чіпляйся!
Що взяла ти в свої руці?
Чи мішечок до роботи?
«Hi, та се» «Ołtarzyk złoty»*.

«Не спиню, біжить погоня!
Чуєш, як дуднить болоння?
Перед конем пропасть лежить...
Кидай книжку, хай кінь біжить!»

Кінь немов тягару збувся,
Десять сажнів в яр метнувся.

Понад багна, манівцями
Мчаться. Тъма. Вогонь-блудник
Перед ним, як провідник,
Від могили до могили
Підліта; де пролетить,
Слід блакитний полишає,
А в той слід іздець шугає.

---

* Польська молитовна книжечка.— Прим. перекладача.

«Ми́лій, що се за дорога?
Тут не вп'ять сліду людського!»
«Добра й ся, коли тривога.
Криво іде, хто тікає,
А в мій двір слідів немає.
Піших гостей він не знає,
Бо везуть багатих цуги,
А несуть убогих слуги!»

«Вчвал, мій коню! Коню, вчвал!
Бліска вже зоря на сході...
За годину вдарить дзвін.
Поки вдарить ранній дзвін,
Перескоч ще пару скал,
Через гори й через мур,—
За годину другий кур».

«Любий мій, здержи вудила!
Кінь злякався, вбік садить...
Повно скель, дерев на щляху,—
Щоби де не зачепити!»
«Любко, що в тебе за шнурки,
Що там висять із кишонки?»
«Любий мій, та се пацьорки,
І шкаплірик і коронки».

«Шнур проклятий! Шнур зиенацьки
Мигає коневі в очі.
Глянь, тремтить, ось-ось вбік скочить.
Моя люба, кінь ті цяцьки!»

Кінь немов позбувсь тривоги,
Просто вбіг п'ять миль дороги.

«Що за цвінтар се, мій ми́лій?»
«Мур, що замок мій переже»...
«А хрести ті, ті могили?»
«Не хрести се, тільки вежі.
Мур проскочим, і в пороги!
Тут навік кінець дороги.

«Стій, мій коню! Ось наш двір!
Ти прибув, нім піяв кур.
Стільки рік і скель і гір!
А тремтиш тут, коню мій.
Знаю, знаю, що там єсть:
Нас обох болить той хрест».

«Чом ти станув, мій коханцю?
Зимні роси мене мочать,
Зимний вітер віє вранці...
Вкрай плащем, бо вся дрижу!»

«Мила, притулись, прибудь!
Зложу скрань на твою грудь...»
«Голова моя палає,
І каміння загріває».
«Що за гвоздик там зі сталі?»
«Хрестик, що ще мама дали».
«Хрестик острий, як стріла,
І ранить мене і палить.
Кинь його, кинь геть сю мить!»

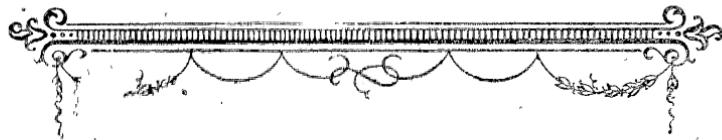
Хрест на землю впав і щез.
Їздець панну впів притис,
З уст, очей огнем забліс.
Людським сміхом рикнув кінь,
Перескочив чвалом мур.
Дзвони б'ють, запіяв кур...
Поки блиска зірка ранна,
Щезли кінь, їздець і панна.

На цвинтарі тиша оп'ять,
Камні лежать, хрести стоять;
Один гріб пустий гуля,
Свіжо зрушеня земля...
Піп на гробі хрест поставив,
За дві душі службу правив.

БАЙКИ

ДРУЗІ

ємає дружби щирої на світі;
Останній приклад був в Ошмянському повіті.
Жили там друзі — Лешек і жив Мишек,—
Із тих, хто каже: — Все мое — твое!
Було, коли один знайде горішок,
То й зернятко надвоє розіб'є.
Усе, що мали, нарівно ділили,
Такі вже друзі дорогі та милі!
Одна душа, хоч не в одномутілі.

Отож вони ішли в тіні діброви
І долучали приязні розмови
До шелесту дерев та шуму верховіть,
Коли у лісі щось як загарчить!
Тут Лешек скік на дуб, нагадуючи білку.
А Мишек, що не лазив по гілках,
До нього руки жалібно простяг,—
Та друг лиш скочив ще на вищу гілку.

Заледве Мишек впав, закривши очі,
Ведмідь ось тут, як тут. Сопе, реве, тупоче,—
І раптом тіло звір побачив хижий.
Понюхав — чути з переляку запах,
Помацав — наче мертвє щось у лапах,

Ну, словом, труп та ще й, на жаль, несвіжий.
Щось буркнувши, пішов кошлатий гість,—
Ведмідь-литвин смердючого не єсть.

Тут Мишек наш ожив: «Таки пішов, псяюха!»
Гукає кум: «Диви, ледъ-ледъ не з'їв!
Та чом це він схилився і сопів,
Неначе щось казав тобі на вухо?»

«Так,— мовив Мишек.— Він казав тоді,
Що справжніх друзів пізнаєш в біді».

1929

ХВОРИЙ КОРОЛЬ ТА ЛИСИ

За указом ясним Королевим,
Що на благо усій країні
Нам його величністю Левом
В Печергороді даний нині
(Бо, здоров'ям на час піду pavши,
Іх величність там мешкають завше)
Ми, міністри, у добрій згоді
Оголошуємо в народі:
«По-перше: усі підданці
З худоби й хижакького стану
Обрати повинні вранці
Послів, які, згідно ухвали,
Негайно б у путь рушали,
Аби Найяснішому пану
Вітання свої складати,
Здоров'я бажать уклінно.
По-друге: послів обрати,
Вгодованих неодмінно.
Дано: Резиденція літня,
Печергород, 1-го квітня.
Тож, згідно цього наказу,
Ухвалено так одразу:
Озброївшись паспортами,
Що дасть канцелярія тайна,
Послам із товаришами
Рушати у путь негайно.
Примітка: ніхто не може,
Хоча б це була сторожа,
Чи навіть якийсь вельможа,—
Посла удряпнути, гризти,
А надто в дорозі з'сти».

І от за наказом двору
Осли, барани, корови.

На сеймик пішли з діброви.
За ними дрібнота з бору
Попленталась теж на збори.
Утримались лиш лисиці.
З якої ж це таємниці?
Вони повтікали в нори?
Де хитрощів нам відшукати причину?
Старий лисовин урядового чину
Відмовив: «Я кожну стежину зміряв
В столицю... І досвід мене запевняє:
Туди незліченно ходило звірів,
А звідти — слідів немає».

ЛІС І ЦАП

Вже він з-за тину моргав на гуску,
Та, розігнавшись, упав у бочку,
У землю вкопану в садочку,
Звідтіль угору стрибати годі;
Хоч там немає води й не грузъко,
Та височенько — не вчепиш кігтем.
Не зайдуть ноги
На ці пороги,
На рівні дошки — ніяк не збегти!
Візьми когось в такій прýгоді!
Вже інший звір погриз би лапи,
Себе б подряпав,
Благав би грому чи блискавиці,
Та нащо лису такі дурниці?
Він знає: розпач — не допомога,
І тільки маца зубами бочку,
Та раптом цапа узрів старого,
Що зупинивсь у холодочку
І подивлявся униз цікаво.
Лис — морду вниз, неначе в воду,
Давай смоктати, мов п'є й хлюпоче,
Іще до себе таке шепоче:
— Ото вода! Не пив ще й зроду,
Такої в світі нема, їй-право!
Хотів би всю допити,
Але не варт бруднити,
Шкода!
Така смачна, мов з льоду!»
Тут цап, що саме прийшов по воду,
Гей! — крикнув зверху,— руді косиці,
Геть од криниці!
І стриб уніз. А лис йому на роги,
З рогів на землю — і в ноги.

1831 (?)

ТХІР НА ВИБОРАХ

Як звірів поразка спіткала,
В іх війську незгода настала.
Зібрали військову раду;
Крикій — без ладу:
Кожен словами кожного жалить,
Кожен перед кожним себе лише хвалить,
Провину кожен на іншого валить;
Одного тхора там ніщо не печалить.

Добродій тхір до незгод не втручався,
Ані у війську він не служив,
Ані честі в громадськім житті не зажив.
Власної гідності повен, озвався:
«Громадяни! нам час розібратись у всьому:
Чому в нас невдача була у боях?
Вождя не знайшлося кошу бойовому?
Ні! Тиранія затьмила нам шлях!
Предківським давнім звичаєм
Владу не тим доручаєм,
Хто вартий того по таланту й заслугі.
Ми шануємо по-кріпацьки:
Тут — урождення хижацьке,
Там — уміння розбишацьке,
А в загальному — положення багацьке.
Отже слухайте, друзі!
Лев, як пан, всіх терзає і душить;
Зубр — уже дід, ледь рогами ворушить;
Ведмідь темний, що військам він скаже?
Із бика було б щось, так думок не зв'яже;
Славен вовк-полковник — тільки за грабунки
І за суд та кривду, що вчинив ягняті;
Ну, а вжé що лис той, інтендант,
Краще, певно, ї словом не згадати;
І не зазирати у його рахунки:

Має лиш до хабарів талант.
Обминем кабана, бо пан цей тільки прагне
Жолуді трощити і залазить в багна,
Снить, в поході спатиме на горе.
Ну, осел покірний — був і єсть він блазнем».

Сповнило це раду всю ентузіазмом,
Ладне всеньке панство
Дать тхору гетьманство,
Гукнули разом, дружно: «Слава, тхоре!»
Він, раптовим криком вражений болюче,
Так злякавсь, аж панству дав виразно чути,
Що від боягуза важко і дихнути.
Знов гукають: «В нору! Геть, звір я смердюче!»

Тут нора, під боком. Вліз у неї тихо.
Звірі покотилися від сміху,
Він же риє далі. Вже як опинився
Аж на сажень відти, каже іронічно:
«Отаке буває вічно!
Став би за царя я, та тхором родився!»

1832

ЖАБИ ТА ІХНІ КОРОЛІ

Річ Постолита Жаб на все болото здавна
Була шляхетською анархією славна.
Великі і малі Жаби
Там надто вільно вже велися:
Де хоч скакай, гуляй, ікрися,
Що хоч роби!
Аж набридати всім сваволя почала,—
Живуть, мовляв, незгірш усі земні створіння
За монархічного правління:
Звір леву кориться, птах слухає брала,
Нащо бджола —
І та царицю знає — матку...
Жаби до Зевса в крик, у квак:
«Ква-ква! Дай для порядку
Й нам короля, як так!»

Бог дав за короля в республіку жабину
Кийка Кийковича (по-простому — дубину).
Кийок в калюжу з неба плюх!
І так перелякав зухвалих скрекотух,
Що, затаївши дух,
Ті цілій день і цілу ніч мовчали,
І аж на ранок стиха кумкати стали:
«Кум-кум! Що чутъ од короля?»
А згодом сміливіші, старші
Наважились на очі стать монарші.
Давай вони заходити здаля,
А потім близче, ще... Нарешті осміліли,
За лапки торгають, а ті й на шию сіли,—
Кийок усе їм дозволя.
«Оде король, так-так! Ти бачив чудасію?
Та ми йому — квак-квак! — всі вилізем на шию!..
Цьому нікчемнику скорятися шкода!
Потрібна влада нам поважна і тверда!»

Дійшла до бога знов та скарга,
І він змінив Жабам монарха:
Замість Кийка настановив Вужа.
А цей плаузун, пливун, підслухач і підглядач
Усюди нишпорить (щоб знали короля, бач!)
І ні на кого не вважа —
Усіх гризе, немов залізо ржава.
Вельможних жаб за те, що дмуться і жиріють,
Ще й допускаються усяких зловживань,
А бідних, знов, за те, що в злідні, як у твань.
Залізли з лінощів, та так і животіють,
А квакунів за те, що не мовчать,
А мовчунів за те, що не кричать...

Отак той Вуж тиранить рід жабиний.
Відчайне кумкання встає аж до небес —
І знов Жаби благають переміни,
Та їх уже не слухає Зевес.

1832

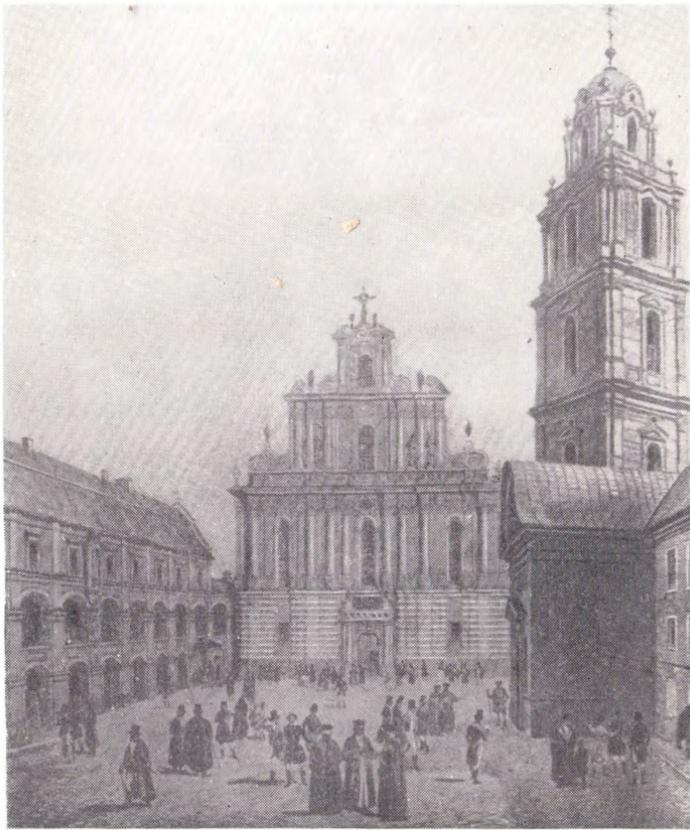
ОСЕЛ І СОБАКА

«Як хочеш, Осле мій, щоб Пес тебе любив,
То й ти люби його», — чував Осел казання.
Був не маленький він, слова ці розумів,
Та брав на глум. Яке він мав за те скарання,
Я для науки всім ослятам розповім.

Осел наш за господарем своїм
Раз ніс поклажу; в охороні з тилу,
З дбайливо висунутим язиком,
Заледве видний з хмари пилу,
Біг Пес, виляючи хвостом.

Дозорець славний був! За весь-бо час дороги
Він навіть не торкнув півладного за ноги;
То забіжить вперед, то мчить ізбоку він,
А то відстане й скоче навздогін.
Хвостом весь час при тому Пес кудлатий
Крутив завзято.

Так до полудня йшли.
Спочити господар став
І в холодку заснув.
Осел того і ждав
І дерен на шляху скубти собі почав.
В задумі потім він почухав спину
І раптом — гол! та й через рів
Подався аж на луки, в конюшину.
Хоч звик він більш до будяків,
А й тут попастися часину
Він теж хотів:
«Полеж під деревом, мій пане! Мирно спи там!
Я ж поласую тут з великим апетитом!»
Взяла оскома й Кудлая:
«І я голодний теж,— мені аж млюсно стало.

Університет у м. Вільно, в якому вчився А. Міцкевич.

А з в'юків пахне щось, мов шинка або сало,—
Дозволь, хоч покуштую я.
Чи не зробить нам так: ти став би на коліна,
Я б сперся лапками та й попоїв».
А егоїст наш цих нèмов не чує слів.
Крізь губи, між яких застрягла конюшина,
Він врешті вимовив: «Чого б я бубонів?
Вже б краще йшов собі... Стривай, іх милість
встане —

Снідàння дасть тобі жадане!»
Не ждав на відповідь і знов жувати став,
Аж вигриз пліш в траві, немов якась отара,
Та лаяв Кудлая, що пастись заважав,
Коли з-за рову — блисъ очей кривавих пара,—
Зубів він вовчих не мине!
До Пса він: «Братіку! Рягуй, рятуй мене!»
А Пес йому: «Відстань! Не галасуй, мій пане!
В твоїх я справах не знавець!
Стривай, іх милість встане
І врятування сам подасть тобі жадане!»
І Вовк Осла загриз.— Тут баєчці кінець.

1832—1834

ГОЛЕНО, СТРИЖЕНО

Коли хто з нас захворів,
Зараз кличе лікарів;
А хто лікаря нє слуха,
Кличе бабу той шептуху,
Що зашепче чоловіку
І застуду превелику,
І подагру, і сухоту,
І глухоту, і глупоту.
Лиш упертості одвіку
Не беруть ніякі ліки.

Мазур жив в селі одному,
Був у нього пес кудлатий.
Якось пес угік із дому.
Мазур той шукав, та й кинув.
Тільки глянь — біжить до хати.
Леле, пса не упізнати!
Хтось йому наполовину
Поголив кудлату спину.

«От злодюги! Боже мицій!
На які беруться фіглі!
Бідлаху поголили!»
«Ти скажи, лишень, постригли,—
Закидає жінка збоку.—
Хто ж би пса голити став?»
«Бач, у тебе не спітав! —
Муж одмовив їй сердито,—
Ну ѿ розумна ти, нівроку!
З голим, як кулак, лицем,
Нас, вусатих, хочеш вчити,
Що ми голим, що стрижем!
Та тобі ми, псе наш мицій,
Хоч ти ѿ голений, зраділи».

«І я також рада псові,—
Каже жінка по тім слові,—
Хоч і стрижений прибіг».
«Глянь на лисину у пана,
Що вибліскує, мов скляна,
Він, як пса, її постриг?..»

«А вусики в економа,
Що то звисли, мов у сома,
Може, скажеш ти на сміх,
Що таки він голить їх?»

«Бий же лихо твого сома,
З ним і пана, й економа!
Байдуже мені до них!

Добре, що собака вдома,
Хоч і голений, відомо».

«Правда, правда, що їй казати! —
Жаво жінка підхопила,—
І мені це любо й мило
Хоч якась нечиста сила

Стригла пса, а не голила!»

«Ні, голила, на біду!»

«Ні, постригла,— доведу!
Щоб тебе, невіру, біс
Разом з бритвою заніс!
Глянь, слідочки є криві,
Стригли, наче по траві».

«Ось де, бачиш, як голило,
Крові капельку пустило!»

Далі жінка й чоловік
Як не зчепляться щосили,
Тільки й чути людям крик:
«Ні, постригли!» «Ні, голили!»

Йде сусід... — Скажи, сусіде!
Що це — ножиці, чи бритва? —
Перекупник возом іде,—
І за ним іде гонитва.
Від сусідів до плебана,
Від плебана аж до пана,
Сварка точиться од рана.

Що сусід і пан сказали,
Так на теє і пристали,—
Що котрийсь із гультяїв
Пса для штуки поголив.

Ідучи назад до хати,
Став у жінки муж питати:
«Чи тепер ти згодна, мила?»
Та мовчить, мов заніміла.
Він давай на пса гукати:
«Йди, мій голений, до мене!»
Рантом жінка, мов шалена:
«Йди, мій стрижений, до мене!»

Муж не мовив ні слівця,
Тільки, збліднувши з лиця,
Взяв дружину за ручиці
Та й почуپив до криниці
І, мов діжку огірків,
Прямо в воду опустив.
Та уже й бульки пустила,
Муж кричить оскаженіло:

«А тепер скажи-но, мила,
Чи постригло, чи голило?»
Жінка в воду поринає,
В неї духу вже нема,
Тільки ручку витягає,
Водить пальцями двома
І з останніх сил стриже:
«Стригло! Стригло! От і вже!»

Втік сірома од біди,
Жінка вилізла з води.
Ну, а він побіг із хати,
Та й подався у солдати.

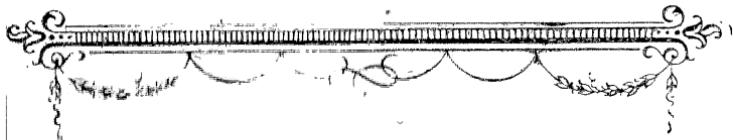
АЮ БОВНІ
СОНЕТИ

Quand'era in parle allr'uom da quel, ch'io sono¹.

Petrarca

СПОГАД

ауро! Чи живуть ще в пам'яті твоїй
Години юності, хороші та ласкаві,
Коли на самоті, до себе лиш цікаві,
Ми забували світ, для нас обох чужий?

Де в холодку жасмин нас окривав густий,
Де струмінь у траві котився кучерявій,
Ми присягалися в любові нелукавій,
І ніч горнула нас у плащ єдвабний свій.

А місяць, вирнувши у хмарах побліднілих,
Божественним тебе промінням повивав,
По перснях граючи, по грудях сніжнобілих.

І побрив у серцях солодкий виникав,
Уста шукали уст, а руки — рук зомлілих,
Сльоза пекла сльозу, зір — в зорі утопав.

ДО ЛАУРИ

Тебе побачив я — і вмить запаленів,
Знайомства давнього шукаючи в незнаній,
І щічки розцвіли у відповідь рум'яні,
Як роза, що вітрець їй перса відслонив.

Лиш пісню почала — слізозу я вже зронив.
Твій голос у душі черкнув найглибші грани,
Мов ангел на ім'я назвав її в тумані
І в дзвін небесний їй спасіння продзвонив.

О люба! Не відводь осяяного зору,
Як схвилював тебе мій погляд, голос мій!
Ні долі не боюсь, ні людського докору,

І не страшне мені кохання без надій!
Хай з іншим шлюб земний ти візьмеш без
опору, —
Небесний шлюб господь судив нам, зрозумій.

— * —

Я МОВЛЮ САМ СОБІ...

Я мовлю сам собі, а з іншим — не до мови,
Від полум'я в крові спочинку не знайду,
Із іскрами в очах, сам зблід я на виду,
Аж дехто голосно пита, чи я здоровий,

Або про розум мій на вухо кида слово...
Отак я мучусь день. На ліжко ж упаду
В надії хоч у сні забути свою біду,—
Що ж! Серце пломінь мрій розпалює ізнову.

Підхоплююсь, біжу, в думках шукаю слів —
Твоїй жорстокості завдатъ ударів грому,
Які обдумував, шукав мільйон разів...

Але уздрю тебе — і зовсім несвідомо
Спокійний знов стаю, зимніший від льодів,
З новою мукою мовчущий по-старому...

ЧУЖА ТИ ТОНКОЩАМ

Чужа ти тонкощам, і мова не іскриться,
Очима ти й лицем не краща від усіх,—
Але побачити жадає кожен іх.
Простенько вбрана ти, а видно, що цариця.

Як в галасі й піснях юнацтво веселиться,
Розмову заведуть про подружок твоїх,
Той сипле ім хвали, а цей знімає сміх,
Та зайдеш ти,— святе мовчання воцариться.

Отак на учті десь митець підносив спів,
І юрби у танках наповнювали зали,—
Та раптом змовкло все, й ніхто не зрозумів,

Не угадав, чому в задумі повставали.
Аж от сказав поет: «Це ангел пролетів!»
Всяк гостя вшанував, хоча не всі пізнали.

ПОБАЧЕННЯ В ГАО

«Ти? Чом же пізно так?» — «Я хибну взяв дорогу,
При сяйві місячнім зблукавши по гаях.
Про мене думала?» — «Невдячний! Чи в думках
Могла б іще тепер згадати я про кого?»

«Дай руку стиснути, поцілувати ногу.
Тремтиш ти? Що тобі?» — «Не знаю. Дивний страх
Поймає, як нічний у пітьмі крикне птах.
О, мабуть, винні ми, що чуємо тривогу!»

«У вічі глянь мені: чи погляди найти
Такі у грішників, позбавлених спокою?
Чи можна злочину одверто так цвісти?»

Я ж розмовляю так несміливо з тобою,
Мій ангеле земний, з побожністю такою,
Немовби ангелом небесним стала ти!»

=====

ОСУДИТЬ НАС ХАНЖА...

Осудить нас ханжа, розпусник осміє,
Що хоч самотні ми, мов у відлюднім краю,
Хоч молода вона, і я її кохаю,—
Я опускаю зір, а мила сльози ллє.

Боюсь її принад, вона ж, чуття своє
Лякаючи, бряжчить кайданами віддаю,
В які недоля нас без жалю затискає...
Самі не знаємо, що в серці нашім е.

Чи біль, чи щастя це? Як чую я стискання
Коханих рук, уста ж горять в словах признання,—
Чи можу, люба, я вважать це за страждання?

Коли ж по лицях нам потоки сліз біжать,
Коли до смерті дні, зітхаючи, спішать,—
Чи можна, люба, нам за щастя це вважать?

РАНОК І ВЕЧІР

Зі сходу сонце йде в ясних огнях світанку,
А коло місячне сумна окрила мла;
До сонця пелюстки троянда простягла,
Фіалка хилиться під чистим сріблом ранку.

Лаура у вікні — я приклонився на ганку;
От коси золоті красуня розплела
І мовила: «Чому печаль, як тінь, лягла
На місяць, на квітки, на тебе, мій коханку?»

В смерканні виглядом любуюся новим:
Встав місяць-повновид, як заграва рум'яна,
Фіалка ожила під вітерцем легким;

Знов бачу — у вікні стоїть моя кохана
З щасливим поглядом, в уборі чарівнім;
Знов приклонився я — печальний, як і зрана.

— = = — = = —
ДО НІМАНУ

Мій рідний Німане! Куди спили ті води,
Що я в дитячі їх зачерпував долоні,
Що ними плавав я по дикому затоні,
Для серця буйного шукавши охолоди?

Лаура, з власної милуючися вроди,
Колись любила там свої квітчати скроні,
І відбиток її у хвиль сріблястім лоні
Мутив слізами я, не знаючи й нагоди.

Мій Німане! А де ж і горе те безкрає,
І щастя разом з ним, і золоті надії?
Малечих днів моїх де радоці яснії?

Де ще любіший нам юнацький шал літає?
Лаура де моя? Де друзі молодії?
Минулό все... чому ж слова лиш не минає?

СТРІЛЕЦЬ

Я бачив: цілий день серед густих гаїв
Блукав стрілець-юнаць; спинився край потоку
І мовив сам собі, зітхаючи глибоко:
«Востаннє б я її побачити хотів,

Та сам — небачений». — І раптом між дубів
Майнула вершниця, його явивши оку
Діани¹ строгий взір; коня свого зі скоку
Спинила — певнě десь товариш надіздив.

Мисливець задрижав, і усміх вазміївся,
Неначе в Каїна², у нього на устах;
Набив рушницею він, зігнувся, притаївся,

Втім, одступив назад, немовби у думках
Покинув замір свій. Та закурився шлях,
Все ближче... Зброю звів — ніхто не появився:

РЕЗИГНАЦІЯ

Нещасний, хто дарма взаємності благає,
Нещасний, хто любить спитується дарма
Та нещаснішого серед людей нема;
Ніж той, хто раз любив — і вічно пам'ятає.

Принадниць бачивши, він томиться в одчай,
Бо думка чар йому затрує німа;
Довершеність йому появиться сама —
Він серця й ангелу віддати не бажає.

Гордує тою він, служить не годен тій,
Земну минаючи, не може й неземній
Кохання присвятить, утративши надії;

До спорожнілого подібний храму він,
Що серце смутить нам пустельністю руїн,
Де бог не хоче жити, людина жити не сміє.

ДО...

У вічі дивиця мені ти без вагання,
Але отрути бійсь у погляді змії!
Мене ти уникай, як хочеш дні свої
Від бур уберегти,— страшне мое дихання...

Ще в мене щирість є,— чеснота це остання;
Жахливим полу^мям горять чуття мої!
Хай прийде самота, щоб холодом її
Я врятував дитя від згубного кохання!

Занадто гордий я, щоб спокушать дітей;
Жагучих пристрастей мене спалили болі;
Щаслива ти, цвіті в своїм веселім колі,—

А я в минулім весь, в цвінтарній млі ночей.
Хай в'ється юний плющ круг ніжної тополі;
А терну — витися круг домовин людей.

НЕВІЛЬНИК, ВПЕРШЕ Я...

Невільник, вперше я радію цій неволі:
Про тебе думаю,— не кріє думки мла;
Дивлюсь, і жодна тінь не тьмить мені чола;
Люблю тебе, проте не мучать серця болі.

Не раз за щастя мав я пустощі сваволі,
Уява молода не раз мене пекла,
Краса, що зрадою наповнена була,—
І що ж! Я проклинаю дари солодкі долі.

З устрів і вроду я високу, неземну,
Як плакав, як палав, яка була тривога!
Хто зна, коли тепер про неї й спом'януть.

З тобою тільки в рай веде мене дорога!
Як богом послану, люблю тебе одну,
Хвала тобі, що ти мені відкрила бога!

ЗІТХАЮ, ЛЮБА, Я...

Зітхаю, люба, я, бо спогади пестливі
В отруйному чаду від хмарних дум моїх.
Ох, та невже тебе, після страждань гірких,
Терзає каяття за щастя дні бурхливі?

Невже-бо винна ти, що все чарує в діві,
Що очі так горять і дзвінко лине сміх?
Поклалась марно ти на опір сил своїх,
На стриманість мою... Серця ж такі чутливі!

Літами молоді, з тобою день при дні
Ми зустрічалися, не знаючи розлуки,—
Але змагались ми щодня в тяжкій борні.

А нині... буду я не сльози від розлуки
Лити на німий вівтар, щоб бог простив мені,—
Благатиму, щоб ти не знала більше муки!

ДОБРИДЕНЬ

Добриденъ... О красо! Не зважуся будити:
Наполовину ще у небесах вона,
Наполовину — тут. Так сонце порина
У хмару, щоб для нас лиш півлиця відкрити.

Добриденъ! Глянула... Все сяєвом залите,
Дратує сонний зір ця повінь світляна,
Мушва навколо уст кружляє навісна...
Добриденъ! Сонце ген, і я прийшов, мій квіте.

Хотів солодший я «добриденъ» принести,
Та чаром ти мене дитячим зупинила.
Чи добре спалося? Чи серце покріпила?

Добриденъ! Цілуватъ не дозволяєш ты
І в руку? Відійду; прошу лиш одягти
Мершій сукенку цю,— скажу добриденъ, мила!

ДОБРАНІЧ

Добраніч! Час настав прощатися з тобою...
Хай ангел спу тебе крилом своїм пов'є!
Добраніч! Серце хай утишиться твоє!
Добраніч! По слізах я зичу супокою.

Добраніч! Хай той час, що ти була зо мною,
В ушах твоїх як дзвін солодковійний б'є,
А як здрімаєшся — нехай лице мое
Привидиться тобі туманною маною.

Добраніч! Ще раз глянь, дозволь поцілуватъ
Обличчя! Хочеш ти на слуг своїх гукнути? —
Як ваблять перса ці! — Добраніч! Сто проклять,

Закриті сукнею!.. — Втекла, уже й не чути!
Добраніч..., До дверей — ох, замкнені стоять!
Добраніч кажучи, не дав би я заснути.

ДОБРИВЕЧІР

Добривечір! — Мені це слово наймиліше;
Ані тоді, як ніч між нами, мов стіна,
Ні в мить, як світлий день загляне до вікна,
Я не вітаюся ніжніше й запальніше.

В вечірній сутіні усе коханням диші;
Ти навіть, в інший час несміла й мовчазна.
Коли добри вечір тихенько пролуна,
Зітхаєш голосніш і дивишся жвавіше.

Лишім добри день тим, що в шлюбі самохіть
З'єднались, до труда й веселощів охочі;
Добраніч — тим, що вдвох, не боячися ночі,

Із кубка любошів одверто звикли пить;
А нам, що мусимо чуття свої таїть,
Нехай добри вечір притиснить близкучі очі.

ВІЗИТ

Прийду й не встигну ще поговорити з вами,—
Вже дзвоняТЬ, і слуга перебива на слові,
За цим іде візит, уклони і розмови;
Одвідувач пішов, а другий біля брами.

Я б вовчі покопав біля порогів ями,
Поставив пастки їм, тенета ще й окови,
А як даремне це — я утекти готовий,
Щоб забуття знайти за Стіксу¹ берегами.

Проклятий нуднику! Лічу й лічу хвилини,
Мов арештант, що мить на нього жде остання,
Ти ж про вчорашній бал все плещеш без упину.

Шукаєш капелюш, нарешті,— час прощання,
Зітхаю, в груди знов приходить сподівання...
О боже! Знову сів, мов хтось прип'яв... Я гину!

ДО ВІЗИТЕРІВ

Щоб милим гостем бути, стеж, друже, за собою:
Про те, що знають всі, розповідати не слід,—
Мовляв, там буються, там — дощі, а там — обід,
Дешевим хліб стає, а в Греції розбої.

Якщо в салоні ти побачиш,— стрілись двоє,
Зваж добре: чи несе їм радість твій візит,
Сидять вони разом чи поміж ними лід,
Чи може одяг свій хтось поправля порою.

Як дивиться вона, всміхаючись, убік,
Як на годинник він все погляда нервово
І рідко з уст його холодне зрине слово,

А очі в нього злі, хоч ввічливий язик —
Що маєш ім казатъ?—«Здоров будъ, будъ здорова!»
Коли їх треба знов відвідатъ?— Через рік!

ПРОЩАННЯ

До Д. Д.

Мене ти геть женеш? — чи серце я твоє
Утратив? — Й не мав! — Чи винна в тім чеснота?
Ні! пестиш другого! — Хай не давав я злата,
А мав тебе, проте, як інший, що дає.

І недаремно мав; у пам'яті встає
Багато спогадів: яка була гризота,
Як хвилювався я, як мучився я потай!
Стражданням оплатив блаженство я своє!

А ти женеш мене. Жадобою новою
Ти загорілася: дістати мадrigал
Ти прагнеш — і мене позбавила спокою.

Ні, Музи не կупить! Римованих похвал
Шукав я, ковзався парнаською тропою,
Згадав ім'я твоє — і скаменів мій пал.

ДАНАЇДИ

Жіноцтво чарівне! Де вік той золотий,
Коли за платтячко гаптоваде, за квіти
Юнак у дівчини міг серденько купити
І милій голубів прислати у свати?

У наш вік дешево цього не досягти.
Та, котрій злата дав, ладна пісень просити;
Та, котрій серце дав, спішить мене женити;
Оспівана пита: «А чи маєтний ти?»

О Данаїди! Вам, немовби до безодні,
Дарунки і пісні я кидав повсякчас,
І от перетворивсь із щедрого в скупого.

Хоча я до краси чутливий і сьогодні,
Хоч мушу славити і надаряти вас,—
Тепер, все даючи, не дам вам серця свого.

ВИПРАВДАННЯ

Співав я про любов у друзів юних колі,
Хвалили ті мене і гудили тамті:
«Кохання тільки він і бачить у житті,
Співати вміє лиш про пестощі та болі».

«Дійшовши розуму, достигнувши поволі,
Чом досі славить він ті забавки пусті?
Чи має від богів він сіруни золоті
На те лиш, щоб своїй їх присвятити долі?»

Високі це слова! — В натхненні ухопив
Алкея ліру я, почав на лад Урсина¹
Достріюватись... Що ж? Душа ані єдина

Не залишилася, усіх як вітер змів;
Геть ліру я жбурнув у Лету. Слухачів
Співець їх завжди варт².

КРИМСЬКІ СОНЕТИ

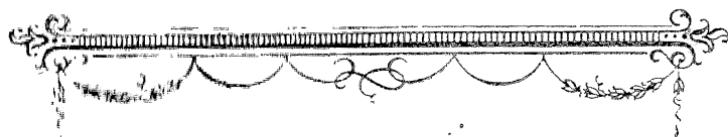
*Wer den Dichter will verstehen,
Muss in Dichter's Lande gehen.
Goethe im Chuld Nameh.*

Товарищам по кримській подорожі.

Автор.

АКЕРМАНСЬКІ СТЕПИ

ливу на обшири сухого океану.
Як човен, мій візок в зеленій гущині
Минає острови у хвилях запашні,
Що ними бур'яни підносяться багряно.

Вже морокпадає. Ні шляху, ні кургану...
Шукаю провідних зірок у вишні.
Он хмарка блиснула, он золоті вогні:
То світиться Дністро, то лампа Акермана¹.

Спинімось! Тихо як!.. Десять линуть журавлі,
Що й сокіл би не взрів,— лиш чути, де курличе...
Чутно й метелика, що тріпається в млі,

І вужа, що повзе зіллями таємничє...
Я так напружив слух, що вчув би в цій землі
І голос із Литви.— Вперед! Ніхто не кличе.

МОРСЬКА ТИША

НА ВЕРХОВИНІ ТАРХАНКУТСЬКІЙ¹

Ясною стрічкою наш вимпел ледве має,
І грає лагідно прояснена вода,
Немов замріяна про щастя молода:
Прокинеться, зітхне — і знову засинає.

Неначе прапори, як грізний бій затих,
Дрімають паруси; мов ланцюгом прикуте,
Судно гойдається, ладне й собі заснути.
Зітхнув моряк. В гурті дзвінкий лунає сміх.

О море! С поліп, що у хвилини бурі
На дні ховається, у темряві похмурій,
А в тишу догори хвилясто виріна.

О мисле! Спогадів є гідра мовчазна,
Що спить на дні твоїм під бурями й громами,
А в супокійну мить рве серце пазурами!

ПЛАВБА

Зростає шум, густіш морські снують потвори,
Драбиною моряк поп'явся, ніби тінь,
І висне в плетиві ледь зrimих павутинь:
Так огляда павук сильце своє прозоре.

А вітер — вітер дме! — Помчавсь між хвилі-гори
Славільний корабель, немов шалений кінь,
Б'є піняви вали, у хмарну височину
Чолом підноситься, крилатий вітер боре.

І мій буяє дух у розгулі стихій,
Уява розпина свій парус огняний,
І лине крик з грудей, піdnісши над прахом.

До лона корабля припав я, ніби жду,
Що від зусиль моїх прискорить він ходу...
Як любо! Знаю я, що значить бути птахом!

БУРЯ *

Вітрила зірвано, ревіння, шум завії,
Тривожні голоси і помп зловісний рик,
Із рук матросових останок линви зник,
Згасає сонця диск — і гаснуть з ним надії.

В тріумфі бурянім, серед шумливих стін,
Що вгору зносяться в безумній круговерті,
Ступив на корабель жорстокий геній смерті,
Як воїн, що іде на приступ між руїн.

Півмертві там лежать; той руки он ламає,
А той товаришам прощання посилає,
Той ревно молиться, щоб гибелі втекти.

Один лиш із гурта — самотній чужаниця —
Гадає: щастя той у світі міг найти,
Хто друзів має ще, хто може ще молиться.

---

* Інколи, як от у цьому сонеті, Міцкевич порушує строгу форму (римування). — Прим. перекладача.

— — — — —

ВИГЛЯД ГІР ІЗ СТЕПІВ КОЗЛОВА¹

Мандрівник

Там! — Чи то звів аллах стіною море льоду,
Чи трон для ангелів з холодних туч возвдиг?
Чи Диви ряд фортець наставили міцних²,
Щоб каравани зір не пропускати зі сходу?

Чи Цареград горить на грани небозводу³,
Чи, може, то аллах між темних шат інчник
Повісив свій ліхтар у небесах німих,
Щоб мандрівним світам осяти природу?

Мірза

Там?.. — Був я. Там зима. Гортані рік прудких
І дзьоби ручайв там п'ють холодну воду;
Дихнув я — білий сніг пішов із уст моїх.

Там, де гірські орли не залітали зроду,
Спить грім в колисці з хмар, повитий у туман.
Там зірка лиши над мій підносилася тюрбан.
То Чатир-Даг!⁴

Мандрівник

A-al

БАХЧИСАРАЙ¹

Великі та німі Гіреїв двір і сад!
По ганках, що мели покірних баш тюрбани,
Через потуги трон і любощів дивани
Літає сарана, повзє холодний гад.

Повився темний плющ і дикий виноград
По вікнах, по стіні подобою альтани;
Руїна — пише тут на мурах гість незнаний,
Як Валтасарові², на віковічний згад.

А в залі ще стойть окраса мармурова:
Гарему то фонтан. Сльоза його перлова
Спадає по слізі і промовля щомить:

«Оде ви, де тепер, любов, могуття й славо,
Шо мали у віках сіяти величаво?
Ганьба! Немає вас, а джерело дзвенить».

БАХЧИСАРАЙ УНОЧІ

З мечетей тихо йдуть побожні мусульмани,
Ізану¹ відголос німіє вдалини,—
І срібний ночі цар пливе в височині,
Здаля побачивши зорі лиць рум'яне.

В гаремі зорянім світило полуум'яне
Одно по одному засвічує вогні,
І хмарка лебедем пливе по синизні,
Вся біла, наче сніг, лямована в багряне.

Там темний кипарис одкинув довгу тінь,
Там мінарет стрункий. А ген, лиш оком кинь,—
Гранітні велетні, немовби до Евліса

Зійшлись дияволи на раду потайну.
З них часом блискавка зринає вдалину
І лине в темряві, як бистрий кінь фариса.

ГРОБНИЦЯ ПОТОЦЬКОЇ

Зів'яла ти в краю, заквітчанім весною,
Трояндо молода, бо линули в імлі
Від тебе юні дні, злотисті мотилі,
І спогадів черву лишали за собою.

Чому так світяться громадою ясною
Зірки, до польської обернені землі?
Чи то не погляд твій, в печалі, у жалі,
Сліди повипікає огненною слізовою?

О полько! Як і ти, я вмру на чужині;
Хай приязна рука мене хоч поховає!
Тут мандрівці ведуть розмови негучні,

І вчую я слова, що чув у ріднім краї;
Поет, складаючи тобі на честь пісні,
Побачить гроб і мій — для мене заспіває.

МОГИЛИ ГАРЕМУ¹

Мірза до мандрівника

На стіл аллахові любові перші грони
Узято тут колись; перлинни осяйні²
Із моря ніжності та розкоші — труні
Були тут віддані, на смерті темне лоно.

Окрила забуття і часу їх заслона,
Над ними вносяться тюрбани кам'яні³,
Неначе бунчуки⁴ у демонській війні;
Гляур⁵ їх імена тут креслить беззаконно.

О, рози райські! Вам на схилі чистоти
Під листям сорому судилося одзвісти,
Не осквернили вас лихі невірні очі.

Чужинець молодий тепер сюди ступив,—
Дозволив я йому, прости мене, Пророче!—
З чужинців перший він слізозу отут зронив.

БАЙДАРИ¹

Жену вперед коня, щоб линув, ніби птах;
Ліси, яри, шпилі біжать назустріч оку,
Подоба бистрого хвилястого потоку,—
Сп'яніння прагну я найти у цих дивах.

Але зморився кінь. Тоді в моїх очах,
Неначе в дзеркалі, розбитім зненароку,
У час, коли туман долину вкрив широку,
Примарою встає той весь казковий шлях.

Все спить, лиш я не сплю. Вода мене студена
В обійми прийняла. Ось чорний вал шумить,—
Його стрічаю я, вперед простяг рамена,—

І хвиля над чолом розбилась, клекотить...
Я жду, щоб мисль моя, як човен без причала,
Зблудилась серед вод і в забуття запала.

АЛУШТА¹ ВДЕНЬ

Скидає вже гора туманні з себе шати,
Намазом² ранішнім росистий лан шумить,
Ліси колишуться і ронять з верховіть,
Як з чоток дорогих, рубіни і гранати³.

Мов квіти, що дала природа їм літати,
Знялись метелики веселкою в блакитъ,
І діамантами вся далеч майорить;
Там, далі, сарани потягся рій крилатий.

Де скеля серед хвиль гранітна вигляда,
Нуртує їй піниться розгнівана вода,
В ній іскри миготять, як тигрові зіниці:

То бурі вісниці для берегів земних;
Ген — хвилі лагідні у вічній хитавиці.
Човни і лебеді гойдаються на них.

АЛУШТА ВНОЧІ

Свіжішає вітрець, жарота відлягає,
Світильник золотий спада на Чатирдаг,
Розбився на скалки у нього на плечах
І гасне. Мандрівник спинився, поглядає:

Чорніє пасмо гір, дрімотна ніч у гаї,
Шепочутъ, мов крізъ сон, потоки у садах
І — квітів музика — солодкий ллється пах,
Іо для ушай мовчить, до серця промовляє.

Мене вколисує пітьма і тишина,—
Аж от немовби вся гойднулася колиска:
То світлий метеор блакить перетина.

О ноче східна! Ти — неначе одаліска,
Іо поцілунками зчаровує до сну
І раптом будить знов жадобу вогняну.

ЧАТИР-ДАГ

Мірза

Побожно тінь твою цілють мусульмани,
О щогло кримських гір, великий Чатир-Даг!
Ти світу мінарет, ти Криму падишах!
Верхів'ям знісшися у хмари і тумани,

Під брамою небес сидиш ти, нездоланий,
Мов ангел Гавриїл, усім лихим на страх;
Ліси — твій темний плащ, сіяє в блискавках
Тюрбан шовковий твій, гарячим златом tkаний.

Чи сонце нас пече, чи отіняє мда,
Чи сарана летить, чи вража рать найшла,—
Спокійний, мовчазний, з холодною душою

Ти, ніби драгоман² між небом і землею,
Уважно слухаєш, в ногах прославши грім,
Як розмовляє бог із творивом своїм.

ПІЛІГРИМ

Країна розкоші прославась підо мною,
Вгорі — блакить ясна, тут — лиця чарівні;
Чому ж у дальній край так хочеться мені,
Чом ще за далішою я плачу давниною?

О Литво! Шум лісів, породжених тобою,
Миліший, ніж Байдар всі солов'ї гучні,
І більше я радів твоїй трясовині,
Як цим шовковицям з їх ніжною красою!

На лоні красоти, серед казкових див,
Чом лину сердем я до молодого ранку,
До тої, що колись так ніжно полюбив?

В краю, заказанім для мене, ти, коханко,
Як ходиш по моїх недавніх ще слідах,
Чи згадуєш мене хоч іноді в думках?

1

ДОРОГА НАД ПРИВОЮ В ЧУФУТ-КАЛЕ¹

Мірза і мандрівник

Мірза

Молися, попусти повіддя, одвернися:
Тут кінським маеш ти довіритись ногам²:
Це кінь-розумниця! Він обирає сам
Безпечнішу тропу; поглянь — укляк, піdnісся,

Завис над скелею! — Додолу не дивися,
Бо оком dna піяк не досягнеш ти там,
Рукою не махай — не дано крил рукам! —
І навіть думку ти пускати бережися,

Мов бідний якорець в незнану глибину:
Не зачепившися, у водоверть жахну
Потягне човника той якорець до страти.

Мандрівник

Я, мірзо, подививсь! В отвóрі тім земнім
Я бачив... що таке — по смерті розповім,
Бо мовою живих того не розказати.

ГОРА КІКІНЕЙС

Мірза

У прірву подивись — простерлось небо долі:
То море; серед хвиль, немовби Птах-гора¹,
Що грім убив його, перо біля пера
Розкинув снігове в широкому півколі

І білим островом розлігсь по синім полі.
Той острів — хмара то², її не прозира,
Як ночі, зір людський; а та зміяста гра
Стяги вогненної на хмари темнім чолі,—

То блискавка.— Страйвай! Безодня у ногах,
Що має кінь її перелегіть, мов птах! —
Скачуй! Напохваті держи коня й остроги.

Як зникну, — пильно стеж, чи серед скель отих
Ковпак мій промайне пучком пір'їн легких,
А ні — людині вже не знати ції дороги!

РУІНИ ЗАМКУ В БАЛАКЛАВІ¹

Ці замки, що лежать у бéзладі руїн,—
Сторожа і краса твоя, невдячний Криме!
Тепер уламки це, що гад живе між ними,
Чи гірший, аніж гад, людського роду син.

На вежу сходимо; тут напис є один;
Можливо, це ім'я, що вчинками гучними
Було прославлене. Та час неумолимий
Покрив зелом його серед замшілих стін.

Тут грек на камені різьбив тонкі оздоби,
Монголів Генуя обéртала в рабів,
Намаз побожний свій отут хаджі творив.

Тепер тут чорний гриф літа при темнім гробі:
Так в місті, де нема нікого, крім мерців,
Чорніють пропори погребної жалоби.

АЮ-ДАГ

Люблю дивитись я із Аю-Дага¹ скелі,
Як спінені вали біжать йому до ніг
Рядами чорними — чи, ніби срібний сніг,
На сонці виграють, мов райдуги веселі,

Штурмують мілину вони у буйнім хмелі,
Немов морських потвор іде страшний набіг;
Здобудуть,— і назад одходить військо іх,
Корали її перли нам лишивши на тарелі.

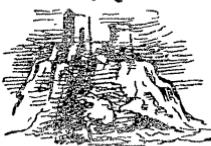
Твоя подоба це, поете молодий!²
Так грізних пристрастей бушує буревій,
Та ліру ти підняв — і в серці супокій,

Навала відійшла по довгій обороні,
Безсмертні лиш пісні зронивши в час погоні;
За них віки тобі вінком прикрасяТЬ скроні.

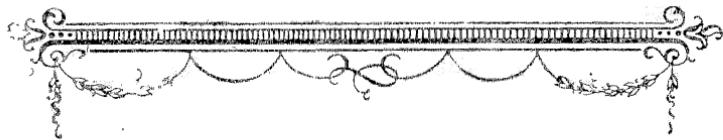

ГРАЖИНА

Литовська
повість

Tемнішає, холодний вітер віє,
Туман в долині, а в височині
Примружив місяць око, ледве мріє
Крізь чорні хмари, темні, мовчазні;
І цілій світ — важких споруд видіння,
А небо — мов рухоме те склепіння,
Де місяць — ніби світло у вікні.

Підвівся замок в місячнім промінні
На плечах Новогрудської гори;
Від стін його північної пори
Вниз по валах гіантські сірі тіні
Спадали в рів, де в пісняві густій
Tekla вода по брилі камяній.

Огні погасли в замку, все вже спало,
І тільки обзвивались вартові
З високих веж або з старого валу.
Здалось це ім? Чи постаті живі?
Якісь там люди єсть на оболонях,
Іх чорні тіні дивно миготять,
Іх рухи бистрі,— певне, всі на конях,
І, певне, панцири на них блищають.

Заржали коні, докають підкови,
Три рицарі спинились біля рову,

І крикнув перший з них, і, взявши ріг,
Подув у нього міцно, скільки міг.
Подув у друге він, подув і втретє,
І вартовий із вежі відповів;
Засяяв смолоскип,— по цій прикметі
Міст опустився під скреїт ланцюгів.

На тупіт коней вибігають люди,
Щоб глянути, що сталося в млі нічній:
При зброї старший, у броні всі груди,—
Так тільки німець вирушає в бій;
На клубуку чорніє хрест у нього,
Звисає другий з шнура золотого,
Ріг за плечем, і чотки на шнурку,
Спис край сідла, і шабля на боку.

Була то одіж рицаря значного,
І гомоніли стиха литвини:
«Тевтонський пес із ордену лихого!
Віками смокчутъ прусську кров вони¹;
Коли б тут варта не стояла близько,
Одразу б я його в багно зіпхнув,
Під міст пустив би це гидотне писько!» —
Казали так вони; він мов нечув,
Та чув усе, здивований, чудово:
Хоч німець, бач, та знат людську він мову².

«Чи в замку князь?» — «Так, дома. Тільки вас
Князь Літавор прийняти вже не може;
Лиш ранком прийме». — «Досить гаять час!
Ні, не прийняти мене йому негоже.
Негайно князю про послів скажіть!
Сам відповім за все я головою.
Цей перстень дайте. Миттю сповістіть!
Хоч прибули ми й пізньою порою,
Коли на персні вгледить вензель мій,
Пізнає він і прийме в хвилі тій».

Навколо тихо, поїняла все змора;
Ніч плине довго, все у замку спить;
Та що за диво? Чом у Літавора

У вежі світло зіркою горить?
Він повернувся з дальньої дороги,—
Йому б спочити, йому б заснуть хоч трохи.

Не спить давно він. Ось пішли узнати —
Нé спить і досі; та в його кімнати
Ніхто з двірських не сміє завітать,
Ба й на поріг його бояться стати.
Посол грозив їм, знову іх благав,
Але нічого вдіяти не може;
Римвід лиш їм у цьому допоможе!
Таж він найбільш у князя має прав,
Найперший він у раді й серед бою,
І цінить князь його славетний рід;
В поході й дома може лиш Римвід
Сам увійти до панського покою.

В покої темно, лиш у млі густій
Ледь каганець виблискує край столу,
А Літавор в тривозі мовчазній
По хаті ходить, дивиться додолу.

Римвід йому говорить про послів,
Та князь на те ні слова не повів;—
То червонів, то блід від неспокою,
Весь пойнятий задумою тяжкою.
Він став світильник, ніби оправляти,
Але ще більше гніт він пригасив.
Чи випадково це, — не можу знати, —
Чи так навмисне Літавор зробив?

Хотілось, мабуть, у безодні темній
Йому сердечні муки заховати,
Шоб не розкрити почуття таємні,
Шоб їх слузі не дати розгадати.
І знов пішов він бистро по кімнаті,
Коло вікна спинився лиш на мить,
Звідкіль дивився місяць, мов на чаті,
Який крізь гратасти встиг лиш освітити
Над гордим чблом брови кострубаті.

Лице суворе, очі запальні
Й бліді уста застиглі, мовчазні.

Та раптом обернувсь він до Римвіда,
Щільніш замкнути двері наказав,
Сів біля столу і, спокійний з виду,
Крізь сміх гіркий так говорить почав:

«Римвіде, чи не ти привіз із Вільна
Для мене вість, що Вітолльд³-володар
Захтів мені віддать (йому це вільно)
Весь Лідський край⁴, немов вельможний дар,
Мені у власність... те, що Літавору
Ішло за дружиною по договору».—
«Так, правда це».— «Тож мусимо прийнятъ
Цей дар ми гідно, як свою державу;
Паліть огні, скажи штандарт піднятъ,
Ми мусимо зустріть цей дар на славу!
Де сурмачі? Скажи, нехай ідуть
Мерщій у місто і стають на ринку,
Нехай сурмлять у сурми без спочинку,
Хай кличутише наше рицарство у путь!
Хай кожен рицар добру візьме зброю,
Нагострить швидше шаблі та мечі;
Для коней пашу, для людей харчі
Хай кожен у похід бере з собою.
Нехай жінки для хазяїв своїх
Зготують на добу чи й більше страви,
Напоять коней, нагодують їх,
В дорогу вирядятъ вояцтво браве.
Як сонце із-за Шорсівських полів
Міндовгову гробницю осіяє⁵,
На Лідськім тракті полк моїх бійців
При повній зброї хай мене чекає».—

Так мовив князь; йому не перший раз
Своє вояцтво виряджатъ в дорогу;
Та чом не може він сховатъ тривогу?
Чому так нагло? І в незвичний час?
Суворий він! Чудний його наказ!
Ввірвалася його нерівна мова,

І запал несподівано погас,
І більш не чути з уст його ні слова.
Недобре, певно, щось в його думках,
Коли така схвилюваність в словах!

Замовкнув Літавор; своїм мовчанням
Казав він ніби, щоб ішов Римвід;
Та радник не спішив. Князь хвилюванням
Своїм довів йому, що цей похід
Не дастъ для батьківщини супокою,
Що річ легка обернеться тяжкою.

Та що ж робити? Ще з дитячих літ
Не любить слухатъ князь порад даремних,
І хай йому перечить цілий світ,
Упертий він у мріях потаємних;
Як щось почне — перебиватъ не слід,—
Завзятіший стає в ділах недремних.
І лиш Римвід, як віddаний слуга,
Шановний син литовського народу,
Не раз вступавсь, коли була снага,
Щоб запобігти для держави шкоди.
Мовчать чи радить? Довго він вагавсь.
На чим спинитись? Врешті обізвавсь.

«Все буде вчасно, князю мій, готове!
І коній люди вийдуть у похід;
Почує люд твое шляхетне слово,
І піде в бій уесь литовський рід;
Тоді й Римвід не буде там останній.
Але, мій пане, люді різni є:
Той сліпо слово викона твое,
Цей обміркує твій наказ в пошані.
Твій батько, хоч і владно керував
Литовською країною старою,
Та завжди мудрих радників склікав,
Раніш як посылатъ людей до бою.
Не раз і я у радах цих сидів
І сміло радив, як лише умів.
Тому дозволь мені сказати щиро,
Що серце сивому слузі велить!

Я заслужив своїм життям довіру,—
Тому наважусь правду говорити.
Я стільки бачив у житті своїому,
Що варт довірити слузі старому.
Коли це правда, що на Ліду йдеш,
Яка по праву лиш тобі належить,
То цей похід так весь народ збентежить,
Що тільки розбрать на Литві пожнеш.
Ці будуть багатоющу здобич мати,
А ті тебе в неволі проклинати.

Недобрі підуть по Литві чутки,
По селах зарояться пересуди,
Іржа незгоди й недовіри всюди
Отруйть славу князя на віки,
І скрізь про Літавора мова йтиме:
Заволодів він землями чужими!

Hi, інший звичай був за давнини
Серед князів у нас: в свою країну
Не вносили кіякіх чвар вони;
Я добре пам'ятаю ту годину.
Як згодом жить за звичаєм старим,
На раду зваж,— не схіблю я ні в чім.

Я раджу скликати рицарів зусюди,
Що проживають в селах і містах,
Нехай у замок прибувають люди,
Не знаючи тривоги у сердях;
Хай зайдуться у рідних цих краях
З численним почтом громадяні славні,
І родичі твої, і друзі давні;
А завтра я з'явлюся теж туди,
З жерцем старим і слугами твоїми,
Прибудем ми з припасами смачними,
Узявші і м'ясово, і меди,
Щоб не забракло людям там поживи,
Щоб дорогих гостей зустріть почтиво.

Всмак попоїсти люблять і пани,
Не тільки простий наш народ робочий,—

I кожен з них служитиме охоче,
Оцінить щедрість князеву вони.
Було так завжди у Литві й на Жмуді,—
Коли не віриш,— скажуть старші люди».

Став до вікна і стиха ще додав:
«На дощ іде, туман усе заслав,
Але коня я бачу біля вежі,
Сидить на ньому рицар у сідлі,
А двоє з кіньми ходять по землі.
Посли німецькі — пізнаю з одежі.
Чи їх покликати? Чи нехай пождуть,
Поки їх слуги згодом не позвати?»

По цих словах, що ніби випадково
Сказав був князю, він вікно закрив,
Та, бачилось, зумисне кинув слово,
Щоб про посольство князь заговорив.

II Літавор промовив без вагання:
«Як треба буде радитись мені,—
До тебе перш за все мое звертання
У найскрутніші для вітчизни дні.
Найбільше вірю я твоїй пораді:
Ти в битві — молодий, старий — на раді.

Та не люблю я, щоб хто-небудь знат,
Що я у таємниці замишляю,
Щоб загодя всі замірі до краю
Були відомі всім, хто б не бажав.
Нехай раніш, як блискавка засяє,
Ударить грім, що нагло убиває.
Знов нагадаю волю я свою:
Уранці — в путь! Куди? — до Жмуді й Русі.—
Чи буде це? — Так буде, як велю!
Із першим я тобою не таюся.

Для того я до зброї закликав,
Для того наказав я виступати,—
Що знаю Вітолъда: давно він ждав,
На нас підступні влаштувавши чати.

До Ліди кличе він, щоб там зловитъ
І полонить нас чи ганебно вбить.

Але з магістром ордену тевтонів
Угоду потаємну я уклав⁶,
Щоб він підмогу рицарську прислав,
За що одержить для своїх загонів
Чималу здобич... Як прислав послів,
То, значить, нас магістр не одурив.

Як зайде Семизір пори нічної⁷,
Під'іхать мають до литовських меж
Три тисячі іх латників при зброй
І піших княхтів вдвое більше теж⁸.
Недавно їздив сам іх вибирати —
Найкращих коней і міцних бійців.
Од голови до ніг закуті в лати,
Вони за наших більші вояків,
Митці у бої тятали мечами,
Спритніш, ніж ми, орудують списами.

У кожного із них залізний змій⁹, —
Його свинцем та сажею годують, —
Поверне шию — і в злобі страшній
Огонь і грім із пащеки вибурують;
Вбиває й ранить він, — в жадобі злій
Ті рицарі нікого не шкодують.
Отак в Велонських шанцях смерть свою
Знайшов наш прадід Гедимін¹⁰ в бою.

Ми вже готові, рушимо в дорогу,
І завтра ранком в Ліду ми прийдем,
Там Вітольд майже не лишив залоги,
Обложим, спалим, заберем, поб'єм!»

Змінився на лиці старий Римвід,
До серця тими вражений словами,
Від несподіванки він весь поблід,
Схвилюваний тривожними думками.
Та треба діять, — як його спинить?
І мовив гнівно він: «Бодай не жить,

Ніж бачити, як піде брат на брата!
О князю мій! Хто вчора пощербив
Свою сокиру в бої проти ката,
На власний рід сьогодні нагострив!
Гірка незгода,— згодою ж такою
Ще гірше жить: єднатъ огонь з водою.

Бувало справді так, що між сусідом,
Які із року в рік ворогували,
З'являлась приязнь на багато літ
І друзями вони себе вважали;
Литва та Польща, мов сусіди злі,
Теж довго прожили серед незгоди,
Та знов пили при спільному столі,
Жили під спільним дахом ці народи;
І хоч єайгорше на землі живуть
Змія й людина, вічно у двобої,
Та й то ще можна від людей почутъ
Про дивну дружбу їх поміж собою:
Як вужча часом зазове литвин
Знадвору гостем до своєї хати ¹¹,
Як молока та хліба щедро він
Йому дає,— звикає плавувати
В домівці вуж, до рук іде жоні,
З хазяїном вечерю споживає
І немовлятка, груди уві сні
Намистом мосянжовим обвиває.

Лиш не зважає хрестоносний гад
На приязнь, на дарунки та благання.
Як Пруссію терзає лютий кат!
Які на Мазовеччині страждання!
Для нього мало! Всіх би нас пожер!
Він на частинки б кожного роздер!

Здолати німців можна тільки спільно,
Дарма ми нарізно тривожим їх,—
Обложимо якусь фортецю щільно,
Підпалим раптом кілька сіл дрібних.
Адже тевтон, мов гідра, не вмирає:
Їй голову зітнеш, нова зростає,

Зітнеш і ту — іх десять... Всі зітни!
Дарма водиться нам з хрестовиками!
Адже ні прості люди, ні пани,
Ніхто не скаже поміж литвинами,
Що не зазнав їх підступу й тюрми,
Що не боявсь, мов кримської чуми.
Ганебно жити у їх страшнім полоні.
Та краще смерть, ніж підлі хижаки,
Розпечено залізо у долоні,
Аніж стискання їхньої руки!

Грозить нам Вітольд? — Без чужої зброї
Невже не здатні ми піти на бій?
Щождо землі тієї родової,—
Невже незгоди ми кукіль лихий
Не виполемо дружніми руками,
Зберігши меч для битви з ворогами?

Чи ж певно це, чи слушно кажеш ти,
Що Вітольд знов зламав свої угоди,
І має проти нас війною йти?
Пошли мене, щоб з ним дійти до згоди
Й умову поновити.» — «Римвіде мій,
Ми добре знаємо його умови¹².
Ось добрый він, весь сповнений любові,
Та завтра інше мислить лиходій!

Учора він давав князівське слово,
Що Ліда йде у спадщину мені,
А зараз він щось інше каже знову,
Прочувши десь про те на стороні,
Що я полки додому став пускати,—
Йому ж у Вільні довелось стояти,—
Він зараз каже, ніби не хотягъ
Мене там за свого вважати пана,
Що Ліду він у спадщину дістане,
Мені ж десь інший край він хоче датъ.
Напевне, Русь чи фінське баговиння!
Маєтності там наші також є,
Братам і кревним іх він віддає,
А у Литві — його лиш володіння.

Так він надумав! Знає добре він,
Що так сказав, та іншого бажає.
Хотів би сісти на Лятві один,
Для того рівних всіх собі скоряє.

Давно від Вітольда нема життя,
Усю Литву він посадив на коні,—
До тіл прикуте панцирне ліття,
Щодня в боях ми, завжди ми у броні,
Шолом приріс навіки до чола;
По цілім світі наша рать пройшла:
То на хрестовиків, то через Татри
Вдиралися ми до польського села,
То по стежках розводили ми ватри,
Монголів гнали, аж земля гула.
Та що ми тільки в замках діставали,
Що меч на смерть в бою не зарубав,
Що не згоріло, що живим засгали,
Йому несли ми, щоб ще більше мав.
Живе плодами нашої він сили,
Від фінських скель аж до землі хазар
Йому міста під ноги ми підбили.
В якім живе палаці цей владар!
Міцні фортеці німців старовинні,
Що прусс від них тікає, ніби тхір,
Та в сто разів пишніші ті твердині,
Що в Вільні й Троках¹³ нам чарують зір!
Чудово біля Ковна у долині¹⁴,
По ній русалки стелють навесні
Щороку ніжні квіти запашні,—
Долина то найкраща в цілім світі!
Але чудовий, як видіння в снах,
Палац у Вітольда, що тоне в цвіті!
Там вся підлога в сяйніх килимах,
По стінах в'ються дивні там узори,
Там срібне листя, з золота квітки,—
Ті візерунки, те щитво прозоре
Стрункі лехітські вишили жінки.
Скляні там вікна, що з землі чужої,
З край світу, певне, привезли до нас,—
Вони блищають, мов рицарство при зброй,

Або як Німан у весняний час,
Що вирвався з неволі снігової.

А що дістав за рани й муки я?
Носив я змалку зброю, знов я чвари,
Пив кінське молоко; немов татари,
Пройшла на конях молодість моя.
День цілий на коні, а ніч настане —
Лиш кінська грива — підушка твоя;
І знову на коні — лиш сонце гляне.
Тимчасом, бач, ровесники мої
На цурках їздили, і безнастанно
Шаблями грались, бавились в бої,
І милувались сестри з матерями
Весь час дитячою війною їх,—
Тоді як я татар ганяв степами,
З поляком бився на мечах дзвінких!

Та не додав я ані крихти поля
До земель тих, що від Ердвілла мав¹⁵;
Поглянь на стіни ці дубові голі,
На цеглу цю, що мох її заслав,
Поглянь на прадідів моїх покої,—
Де скло та срібло? де узори ті?
Лиш мокрий камінь серед мли густої,
Лиш цвіль зелена на старій плиті.
Що ж виніс я з кривавої заграви?
Скарби, чи що? Нічого, окрім слави.

Та й славу Вітольд перейняв собі,
Для інших тільки він лишив турботи.
Новим Міндовгом звуть його в юрбі,
Його вславляють віці вайделоти¹⁶,
Його у книгах та гучних піснях
Оспівують, щоб пам'ятав нащадок.
А що гучного в наших іменах?
Від нас не залишиться навіть згадок.

Проте не заздрю я йому ніяк,
Нехай пишається і багатіє;
Але загарбати, як той коршак,

Він земель братніх більше хай не сміє!
Чи то ж давно він спокій схвилюав
Литовської священної столиці?
Ольгердовича з трону він прогнав¹⁷
Підступно так, у піdlій таємниці,
І сів на трон... Він любить володіть;
Гінців він, мов крівейто¹⁸, посилає —
Княжат підвіщить, або їх скорить...
Ні, це терпіти далі сил немає!
Ні, я себе ганьбити так не дам!
Поки життя в моєму серці тліє,
Поки рука моя мечем ще діє,
Поки мов сокіл — кінь, якого сам
Я вибрав з' кримських табунів недавно,
А другого подарував тобі,
А інших десять, що добув я славно,
Для інших слуг тримаю при собі...
Поки мій кінь... мій спис... мій меч зі мною...»

Тут запалав так люто гнів його,
Що він замовк, лиш забряжчала зброя;
І раптом скочив з місця він свого,
Мов полум'я знялось над головою!
Як зірка сяє безліччю огнів,
Коли з небесних падає шляхів,
Так, як ударив шаблею важкою
Враз об підлогу він, у тьмі нічній
З-під леза іскор підійнявся рій.

Знов у кімнаті, залягло мовчання,
Знов каже князь: «Та досить зайвих слів!
Так можемо до других ми піvnів
З тобою говорить, сидіть до рання.
Запам'ятав усе? Готовий будь!
Я ляжу, мабуть, відпочити трохи,
А то мене зморила дальня путь,—
Не спав я три дні. Місяць гострі роги
Лише підводить,— є ще час заснуть.
А завтра знов ми рушимо в дорогу,—
І син Кейстута тільки прах і дим
Застане в Ліді, в замкові старім!»

По мові цій він заплескав в долоні;
З'явились слуги, наказав послать
І ліг — та не тому, що віки сонні,
А щоб Римвіда швидше відіслати.
Засмучений, нечутною ходою
Пішов Римвід із княжого покою;
Слуга покірний все життя своє,
Бере він ріг і лицарство скликає,
Наказ він передав... Та що це є?
Він знов чомусь у замок повертає.
І знов до пана? Ні, він в інший бік,
До лівого крила простує нині,
Проходить він місток через потік,
Іде по галерей до княгині.

Була із Ліди князева жона,
Прославилась і родом, і красою,
І по-литовськи звалася вона
Гражиною — вродливою княжною.
Їхоч дозріли вже її літа,
Хоч як липневий день вона пишалась,
Проте у ній щасливо об'єдналась
Дівоча і жіноча красота.
У ній достиглість є і свіжість ніжна,
В ній літо не знебарвлює весну;
Не втратила рум'янця квітка пишна,
Та скоро овоч скрасить віть рясну.
Лицем своїм Гражина всюди сяла,
Рівнятись жодна жінка не могла;
А як із князем десь удвох стояла,
Однакова на зріст із ним була.
Коли вони проходили поволі
Поміж народом в шатах осяйних,
Здавалося усім, що дві тополі
Здіймалися з-понад голів людських.

Обличчям гарна і струнка з постави,
І серцем теж — мов чоловік вона.
Шитво та голку, звичні ці забави,
Гражина зневажала чарівна.
Вона так легко на коня сідала,

В ведмежім хутрі на міцних плечах,
З стрільцями разом по лісах літала,
Свій лук тугий стискаючи в руках,
І як із поля ввечері верталась
У незвичайнім одязі своїм,
Коли селяни на шляху стрічались,
Вона їх князем видавалась їм.

Вона труди й розваги теж любила,
Ї радість знала, і глибокий сум,
Не тільки ложе та любов ділила,
А ї владу князя, і гіркоту дум.
Війна і суд, і віче у країні
Залежать часто від порад княгині.
Але про це ніхто не знати не знати,—
Адже княгиня не така дружина,
Що хоче лиш, щоб знали всі про те,
Що жінка порядкує всім єдина.
Вона таїлась перед світом всім,
Що мала вплив такий на Літавора,
І навіть близчим подругам своїм
Вона здавалась тільки, що сурова.

Старий Римвід лише мудро міркував,
Де може він знайти рятунок нині,
І все, що чув і бачив, він Гражині
Одверто, без вагання розказав,—
Яка це звичаям образа дика,
Загин народові, ганьба велика.

Гражину схвилювала звістка ця,
Але вона того не виявляє
І, не змінивши голосу й лиця,
Вдає, що тут нічого не вбачає.
«Не певна я,— рекла,— щоб він звірнув
Увагу на жіночі міркування;
Та знаю: завжди він розважний був,
А що намислив — зробить без вагання.
Коли у серці в нього спалахне
Негадано огонь страшного гніву,
І полум'я п'янке в цю мить бурхливу

Гарячу душу князя зворухне,—
Не треба зупинять,— і знов ясне
Чоло у нього стане всім на диво.
Від палу охолоне він свого,
А нам не треба турбувати його».

«Княгине, вибач! Нé таке це слово,
Що з уст гарячих вирвалось на мить,
І вже зникає десь... Нé та це мова,
Яка на хвилю серце лиш п'янить,
А потім гине, наче та полові,
І вже нікого більше не живить...
Це іскра та, яка пожар здіймає,
Цей дим жахливий вибух провіщає!

Служу багато років князю я,
Давно я Літавора добре знаю,
І пам'ять не пригадує моя,
Щоб заміри він виповів до краю,
Як нині. Нé поможе нічия
Порада,— лиш в тобі надію маю.
Сьогодні вранці він збирає нас;
Минає ніч, уже в дорогу час».

«Що чую — вранці? Та невже литвіни
Знов брат на брата підуть у бої?
За мене це, за спадщину Гражини
Вони пошлють на смерть полки свої!
Не можна гаять більше ні хвилини!
Невже не зважить на мольби мої?
Уже нерано, треба поспішати.
Я мушу відповідь від князя мати!»

Вони розсталися по мові тій,
Та в бік один пішли вони обое.
Ішла княгиня в темряві нічній
Таємним ходом, в князеві покої;
Римвід, не зрікшися своїх надій,
До галереї кинувсь бокової,
Але не смів ввійти, під двері став
І до щілинки вухо він приклав.

Чекав недовго, — клямка забряжчала,
І постать біла тихо увійшла.
«Хто? — князь гукнув, устав з-під покривала, —
Хто?» — «Я!» — княгиня тихо прорекла,
І довго ще розмова їх тривала;
Слуга не чув, про віщо мова йшла,
Бо голос їх губивсь серед покою,
Доходив ледве чутною луною.

Жвавіша все була розмова їх,
Та важче все було щось розібрati.
Княгиню чуть, а князь немов знemіг,
Ледь мовить щось, щоб потім знов мовчати.
Йому княгиня падає до ніг,
Він встав — щоб помогти, чи щоб прогнати? —
У запалі промовив кілька слів,
І знов замовк, немов закам'янів,
І стало тихо; знову постать біла
У дверях стала, клямка знов бряжчить.
Чи Літавора ублагати зуміла?
Княгиня до своїх кімнат спішить,
А князь у постіль; тиша все укрила,
Чорніють замку тіні мовчазні;
Либонь, і князь застиг у тихім сні.

Римвід іще чекав якусь хвилину;
Пішов, та на балконі, між стовпів,
Помітив пажа, вірного хлопчину,
Що зверху щось до німця говорив,
А що — не чутъ; на браму, у долину
Паж показав. Римвід же зрозумів
Без труднощів. Запавши в лють звірину,
Враз хрестоносець скочив у сідло,
І вітром гнівну мову донесло:
«Клянусь хрестом, святым комтура знаком,
Коли б послом не був я в цім kraю,
Я б відомstив лукавим розбишакам
І кров'ю б змив образу я свою!
В посольствах зrіс, між людом був я всяkim,
Ta вперше тут образу вазнаю,
Що в цісаря не довелось зазнати.

В самого папи! Цілу ніч стояти —
І їхати — за розсудом чийм?
За пажевим? Та знають хай погани:
Щі викруті не удастуться їм!
Ти нас покликав, Літаворе-пане,
А сам з'єднався з Вітольдом своїм
Супроти нас! Хто зна, чи він зуміє
Спинити меч, що вже при вашій ший!

Князька твоєого хочу я провчить,
Як не повірить,— хай мене спитає;
Що я сказав, те згоден повторить,
Бо рицар клятву добре пам'ятає:
В ній, як в молитві, зайдих слів немає.
Що на устах,— рука те доведе.
В ту чорну яму, що ви нам копали,
Князь Літавор сам скоро упаде,
Не встоять вам від нашої навали!
Я—Дітріх фон-Кніпроде... І тверде
У мене слово! — Що ж ви, кнехти, стали?»

Заждав він трохи, і пустився в путь,
За ним ті двоє рушили без мови,
Лиш іноді їх панцири майнуть,
Лиш іноді зацокотять підкови,
Лиш іноді чийсь кінь зарже раптово!
Все менше видно їх, все менше чутъ,
І зникли десь у темряві діброви.

«Пішли б ви прахом! Щоб в усій Литві
Вже більше не ступали ви ногою! —
Сказав Римвід з усмішкою страшною.—
Княгині честь!.. За кривди вікові
Вона тевтонам відплатила нині.
Як важко зрозуміть буває нам,
Які чуття таяться у людині!
Суворий князь у грізній самотині
Моїм, моїм не довіряв словам,
Жадав, неначе бистрий птах, злетіти,
Мершій піти на Вітольда в похід,
Та ніжне слово, усміх, милий вид

Устигли, бачу, гнів його згасити.
Не дивно це, причина тут ясна:
Князь молодий, княгиня чарівна!»

Так розмовляв старий слуга з собою,
Дививсь, чи не засвітиться в вікні;
Він довго стежив пізньою добою,
Чи князь не встав, чи не горять огні,
Питав про князя він у вартового,
Та не довідався Римвід нічого.
Наблизивсь до дверей,— все спить кругом:
Спить, певне, ѿ Літавор спокійним сном.

«Це справжнє чудо! Як би я хотів
Узнати, що діється вночі навколо!
Ще звечора він серцем пломенів,
Хтів скликать військо, хмурив владне чобло,
А зараз спить? Так рано вже остиг?
Послів німецьких викликав, а нині
Сказав прогнati геть... Невже він міг?
Хто передав наказ той? Паж княгині!..

Я вчора зрозумів розмову їх,
Хоча, по правді, не почув ні слова,
Крім голосів і крім благань гірких.
Невже княгиня після їх розмови
Сама дійшла до вчинків потайних
В надії на свої всесильні чари?
Коли б їй замість пестощів палких
Та не зазнати лютої покари!..
Вона не вперше, правда, діє так.
Якби б це тільки був щасливий знак!»

Та перебив тут посланець княгині,
Який Римвіду oddalік ківав
І звав на ганок в лівій половині.
У сінях там служницю він спіткав,
Що вводить тихо ѿ двері замикає,—
Гось його Гражина зустрічає.

«Настав, мій раднику, недобрий час!
Але не слід завчасно сумувати;

Вночі надії одурили нас,
Та кращий ранок будем зустрічати!
Потерпим ще... Не треба вояків
І челядь нам тривожити чутками.
Із честю проведемо ми послів,
Щоб князь, підбитий мстивими думками,
Такого не сказав отим гостям,
Від чого погім одречеться сам.

Не бійсь нічого; якщо треба буде,
Пізніш передамо наказ його;
Збереться скоро військо звідусюди,
Як він не кине наміру свого.
Невже гадав він рушить так хапливо?
Не вірю я, щоб це було можливо!
Лиш повернувся він після боїв,
Учора з себе тільки скинув зброю,
З далекої дороги не спочив,—
Не міг би знову рушити до бою!..»

«Що чую я, княгине? Кажеш ти,
Що варто у надії зачекати!
Ох, надто пізно... Цим не помогти!
Не любить князь ні хвилі зволікати.
А втім... Одначе, я хотів би знати,
Яку вночі ти відповідь зустріла!»
Гражина мала тут відповідати,
Але нова подія перебила.

Почувся серед двору стук підків,
З'явився паж натомлений в кімнаті,
Він передав, що літви ни на чаті
Десь коло Ліди, посеред шляхів,
Що там розходяться, в полон зловили
Якогось німця. Він переказав,
Що з лісу рицарів велику силу
Веде комтур супроти наших лав,
Щоб до світанку місто оточити,
Узяти шанці й військо перебити.

Тож хай Римвід до князя поспішить,
Щоб попередить князя й запитати:

Чи із-за мурів місто захищати,
А чи на полі німців нам зустріть.
Нам радить чатовий, щоб ми таємно
Пішли навстріч, до іх ще прибуття;
Щоб не було ім звідси вороття,
Напасті треба враї, поки ще темно!
Загнать іх треба в багна і рови
І рейтарів із кнектами змішати.
Щоб ящур більш не зводив голови,
Навіки знищить треба кодло кляте! —
Здивовайе у радника лиць,
Ще більш Гражину здивувало це.

«А що, мій паже, сталося з послами?»
Замовкнув паж, немов зняковів,
І згодом лиш непевно відповів:
«Цо чую я? — він аж здигнув плечима.—
Збентежений словами я твоїми.
Як пілі другі піvnі в хвилі тій,
Сама ж тоді мені ти наказала,
Сама від князя передати послала,
Щоб геть посли збиралися мерщій».

Від слів отих княгиня побіліла,
Щось гірко схвилювало серце її,
Вона в знесиллі ледве говорила:
«Так, я згадала,— в голові моїй
Все перепуталось,— так, я звеліла...
Піду я.— Ні!.. Куди? — Піду... — Постій!»
Зімкнула вій, змовкла, скам'яніла,
Спинилася і схилилася чолом;
Там думка билася, ще не зовсім зріла,
То млою крилася, мов якимсь крилом,
То раптом сходила, й лиць ясніло;
Аж ось якогось висновку дійшла,
Щось вирішила, впевнено пішла.

«Я йду відсіль, щоб мужа розбудити,
Він має військо повести у бій;
Сідлай коня, та швидко, паже мій,
І зброю наготову і принеси ти!

Все має бути у вас готове вміти!
Цей мій наказ — це слово Літавора.
До сходу сонця треба все зробити.
Римвід за все це відповість сувро!
Мовчати про все, ні слова не казати;
На ганку князя маєте чекати».

Вона побігла, двері зачинила.
Думки Римвіда міцно обняли:
«Куди іти? Що діяти? Війська сила
От-от збереться. Вже наказ дали
Рушати в бій»... — Спинився серед двору,
Схилив ще нижче він своє чоло,
І довго думав він, але в ту пору
Думок у нього певних не було,
Вони безладно бились без упину,
Не міг зібрати їх ні на хвилину.

«Чи спить ще князь, чи, може, вже підвівся?
Зайти б до нього, скоро вже світає.
На все це він якусь розгадку має».
Римвід ступив на ганок. Та з'явився
Сам Літавор з далекого покою
В близкучому убрани бойовім;
Він на собі мав добре куту зброю
Він був у літім панцирі легкім,
При боці лівім щит тримав рукою,
Пас для меча праворуч був на нім,
З плеча додолу плащ пурпурний слався,—
Отак на битву грізний князь зібрався.

Непевним кроком тихо він ступав
Чи спересердя, може, чи з утоми,
Ішов він далі й рицарів стрічав,
Але ласково не всміхнувся ні кому.
Узявши в пажа, він колчан надів,
На правім боці меч почав чіпляти.
Князь помилувся, та ніхто не смів
Про це йому ні словом нагадати.

Зійшов із ганку, і над головою
Зайнявся прapor сяйвом золотим;

Сів на коня; уже збиравсь ясою
Сурмач вітати військо перед ним,
Та Літавор дав певний знак рукою
Замкнути ворота, мовчки їхать всім
І тихо вивести весь люд службовий
На інший двір через місток дубовий.

Не битим шляхом їхали вони,
Праворуч рушили убік стежками,
Ішли ярами серед гущини,
Щоб вийти на дорогу за горбами;
Помалу вершники тяглисіть в ярах,
Та далі ширший ім простягся шлях.

Вже на німецький постріл із мушкета
Вони від замку княжого пройшли.
Помалу біг струмок із-за бескета,
Бліскучі хвилі під ліском текли,
І в озеро, у хащах очерету,
Впадав потік серед нічної мли.
З боків гай вставали перед ними,
А ген гора під зорями ясними.

І в місячному сяйві вояки
Побачили під темною горою
Корогви, сідла, каски, шишаки,
Сяйнули перші близкавиці бою,
І стали, наче мури ті, полки
Німецької кінноти бойової.

Понарські так виблискують ліси
У чарівному місячнім промінні,
Вже літньої позбавлені краси,
І перлами сіяють у долині
Краплиночки тремтякої роси;
Здається раптом очам мандрівцевим
Сріблястим ліс, а листя — кришталевим.

Тут князя розпалив великий гнів,
І він меча піdnіс над головою,
Помчав мерцій вперед на ворогів,

Весь пройнятий вояцькою жагою.
Дивуються вожді, чом полетів
У січу сам, іх не веде до бою?
Хто має з них стояти на чолі,
На лівім хто, на правому крилі?

Римвід у битві князя заступає —
Шикує лавами своїх бйдів;
Півколом на шляху їх розставляє:
У центрі — піших, вершників — з боків,—
Литва в бою так завжди виступає.
Дав гасло він, наїживсь ряд списів,
Від хмарі стріл зчинилася веремія...
«Вперед, ура! Гоп-гоп! Ісус, Марія!»

Усе змішалось у борні страшній,
Зійшлися віч-на-віч, стали груди в груди.
Невже навіки грізний відблиск твій,
О noche бою, світ людський забуде?
Цей щось кричить, а той упав німий,
Кругом кипить, палає пекло всюди,
У блиску зброї вихор тіл летить,
Хто втік від стріл — під копитом лежить.

Князь рветься все вперед перед собою,
Нішо не може заступити путь,
Тевтони плащ його й бліскучу зброю,
Помічену девізом, пізнають,
Вони тікають перед ним із страху,
А він жене іх і рубає змаху.

Та що це з ним у хвилю вирішну?
Чому, боги, у нього сил немає?
Він міцно б'є, — нікого не вбиває,
Не може зброю втримати замашну,
Що вбік іде, важким мечем одбита,
Та лиш повітря тне несамовито.

Збегнули німці, що даремний страх,
І кинулись вперед, щоб князя збити
На конях, із списами у руках,

Вони його хотіли оточити.
А князь спинився, немов під тягарем,—
Не може більше він махнути мечем.

До князевого йдеться вже загину,
Скрізь німці ріжуть, колють і січуть,
Але загін литовський в мить єдину
Собою в січі заступив їм путь,—
Хто від списів щитом охороняє,
А хто мечем удари відбиває.

Вже ніч минула, у ранковій млі
Зоря встає в рожевому промінні;
А бій триває,— запальні та злі,
В своїм змаганні лави безупинні,
Потоки крові ллються по землі;
А богові звитяги бойової
Ті й ті одинакові у цьому бої.

Так батько Німан, на шляху своїм
З Румським давнім велетнем зустрівши¹⁹,
Б'є хвилями по схилі кам'янім,
Підкопує і риє, розлютивши,
Але даремно бореться із нім,
І роздиває води, натомивши.
Стойть незрушно скеля кам'яна,
Але ѿ не губить сил ріка гучна.

Хрестовикам терпіти більш несила,
І, щоб перемогти в бою хутчій,
Вони з гори запасний полк пустили,
І сам комтур повів ѹого у бій.
Уже собою всю долину вкрили,
І дуть у січу, наче той борвій.
Та хто це там з'явився під горою?
Чий грізний голос чутъ на полі бою?

Всі глянули,— то чорний вершник мчав
До них на чорному коні баскому;
Як тінь ялини в сяєві заграв
Лягає на узгір'ї сніговому,—

Так чорний плащ долину отіняв,
Спадаючи на чорну паполому.
І тричі він гукнув, аж грім розтявсь;
Не знатъ, до кого вершник озивавсь.

Примчав до німців рицар у тумані,
Та що в тім пеклі можна розпізнать?
Багато мертвих тіл на полі брані,
І вже нові там голови летять,
То впав шишак, то прапор повалився;
Усе змішалось, де той рицар бився.

Як часом на галявині густій,
Між соснами й крислатими дубами,
Сокири дзен'кіт чуть у млі нічній,
Чи скрегіт пилки поміж деревами,—
То дроворуб у хащі лісовій
Рубає ліс, кладе його рядами;
Так невідомий рицар, всім на жах,
Рубає німців, прокладає шлях.

Спіши ж бо, рицарю, на допомогу,
Бо вже литовцям надійшов загин,
Вони відчули сил своїх знемогу,
Під лютим тиском рицарських дружин,
І сам комтур там пробива дорогу,
Шукає зором — де той Літавор?
Та князь не криється, — летять обое,
Зійшлись вони в смертельному двобої.

Та тільки шаблю Літавор підняв,—
Комтур з мушкета в нього поділяє.
Литовці бачать: князь хитаться став,
Вже шаблю він із рук своїх роняє,
Шолом з чола його на землю впав,
І князь знесилений з коня сповзає,
Упав і навзнак на землі лежить,—
До нього поміч надто пізно мчить.

Та чорний рицар, наче та хмарина,
Що сипле град під сполох близкавиць,

Враз кинувсь на комтура в ту хвилину,
І той упав зіненацька горілиць,—
Лежить він під конем, на смерть підтятий,
А рицар далі мчить, мов смерч крилатий.

Де князь у колі челяді лежав,
До нього рицар чорний нахилився,
Він обережно сіТЬ кольчуги зняв,
І панцир стяг, і пильно подивився,
Чи постріл тіло глибоко протяв.
Та раптом кров зацебеніла з рани,—
Від болю князь прокинувся неждано
І, звівши очі, глянув навкруги,
Насунув на чоло своє забрало
І проказав до вірного слуги:
«Кінець усьому. Смерть моя настала,
Сховай лиш тайну... Поки є снаги,
Мене в родинний замок прошу взяти,—
Лиш там бажаю душу я віддати».

Римвід тоді ще більше засмутнів,—
Хіба цьому хто може йняти віри?
Обмиту слізми руку він пустив,
В страшнім поту, схвильований без міри.
Чому вночі він правди ніч вгадав?
Не голос Літавора там лунав!

Тимчасом рицар повід кинув слугам,
Схилився над раненим в журбі гіркій,
На руки тіло взяв єдиним рухом,
І наказав у замок їхати свій;
Криваву рану він затис рукою,
І тихо так поїхав з поля бою.

Наблизились до шанців приміських,
Назустріч ім ідути цікаві люди,
Та вершники посеред юрб густих
В'їжджають до замкової споруди.
Ось і мости. Позамикали їх,
Ще й рицар варті наказав до того:
Не випускати і не впускати нікого.

І решта війська з битви теж прийшла.
Хоч з переможного вертались бою,
Та їх обличчя туга пойняла,
Сердця бійців схильовані бідою.
У кожного запитання своє:
«Чи князь живий? Як рана? Де він є?»

Ніхто з прибулих ще не знати нічого,
Все замкнене, і підняті мости.
Тимчасом люди з лісу прастарого
Носили хмиз, складали у бурти,
Рубали купи дерева рясного,
Щоб візвезти їх на плечах віднести
Дорогою до міста боровою.
Щось трапилося, віяло бідою.

Де грізний бог над полем височів,
Владар одвічний блискавки і грому,
Де коней і волів та баранів
На жертвовнику палено страшному,
Там огнище палаю аж до зір,
На двадцять сажнів вдовжину і вшир.

Стояв високий дуб там під горою,
Німецький бранець бовванів під ним²⁰,
В шоломі, у кольчузи і при зброй,
Прикутий тричі ланцюгом міцним;
То був посол вчорашній; знай, народе:
То вбивця князя, Дітріх фон-Кніпроде.

Кругом міщани ї рицарі зійшлися.
Що буде тут? Аж страшно і гадати.
Надя й жах у душах зайннялися,
Та кожен хоче глянути на страту,
І кожен в замок зводить погляд свій
І слух напружує у хвилі цій.

Та от сурма озвалась гучно з вежі,
І міст спустили, рушила по нім
З воріт процесія, в сумнім кортежі
Несуть героя на щиті важкім,—

І зброя з ним, у пишній він одежі,
Повитий пурпурним плащем своїм,
Але обличчя не пізнать нікому,—
Лежить забрало спущене на ньому.

«Це ти, наш князь! Це ти, наш володар!
Великий муж литовської держави,
Що німців бив, ногайських бив татар,
Що нам добув у цілім світі славу.
Чом не вшанований наш проводар,
За звичаями предківського права?
Поки ще старожитності живі,
Не так шанують князя на Литві.

Чому не йде у вічність із тобою
Твій зброєносець, відданий слуга,
І вірний кінь, товариш серед бою,
Чом в огнище з тобою не ляга?
Де сокіл твій, що вивсь під небесами,
Де пси ті, що змагалися з вітрами?» —
Так люд казав. — А рицарі несуть
Останки князя на сумне багаття²¹
І молоко та мед на землю ллють,
Жерці священні почали закляття.
Взяв старший ніж. Кругом горягъ огні...
Враз іде чорний рицар на коні.

«Це хто? — питаютъ люди. — Хто з'явився?»
Його пізнав народ. Адже це він
Учора вранці так завзято бився,
Коли вже був прийшов Литві загин,
Коли, мов буря, він на німців ринув,
Коли на землю він комтура скинув.

І має рицар все того ж коня,
В тому ж плащі, що і на полі бою.
Чому ж прибув? І як його ім'я?
Та от скидає він шолом рукою,
Відкрив лиць. Він? Літавор! Хіба?
Здивований народ застиг в мовчанні;
Але отямилась людська юрба,

Вітає князя в щирім пориванні,
Від радошів кругом народ реве:
«Живий наш Літавор! Хай князь живе!»

На цей привіт князь Літавор схилився,
Коли ж підняв лице свое бліде.
Він очі звів, круг себе подивився,
І вдячно усміхнувся до людей.
Та усміх був не той, що виникає
У серці, щоб лице все освітити,
Він ніби виник у гіркім одчай,
Який було несила потатій,
Він був мов промінь на могильнім лоні,
Мов квітка у небіжчика в долоні.

«Паліть огонь!» — прибулий наказав.
Багаття запалало. «Хто тут знає,
Чий прах на нарах? — стиха князь додав.—
Це квала жінка, хоч і зброю має.
Хай жінка це, в ній дух борця сіяв!
Помстивсь за неї я... І ї ж немає!» —
Зійшов у вогнище, упав на прах
І зник вогні²² у димових клубках.

ЕПІЛОГ ВИДАВЦЯ

Якщо ти прочитаєш цю розповідь терпляче,
І як не вдовольнишся,— то не дивуйсь, читачу!
Бо темна плутанина, де змісту не добрать,
Дратує все ж цікавість — тому не слід картать.
Чому Літавор зостався і дав дружині зброю?
Чому він забарився і пізно став до бою?
Чи жінка на свій розсуд за князя йшла в біді?
Чому ж супроти німців став Літавор тоді?
Та відповідь даремно хотів би ти шукати.
Таж автор сам до того, як приступить писати,
Питав у тих, хто бачив, питав у тих, хто чув,
І записав у повість, немовби сам там був.

Не міг він правду зрадить і щось у ній змінити,
І домислом фальшивим не хтів нас одурити,—
А я, коли помер він, узяв, читачу мій,
Правдивий цей рукопис про час старих подій
І вирішив цей запис для всіх оповістити,
Лиш треба було конче його чимсь догочти.
Питав я новогрудців, кому лиш вірить слід,—
Ніхто не зінав нічого, лише старий Римвід.
Та скоро він помер там, пора прийшла старому,
І не сказав ні слова про князя він нікому
(Чи то не пам'ятав він, чи обітницю дав).
Та іншого я свідка в kraю тім відшукав,
Що був княгині пажем, служив їй шанобливо;
Він, як людина проста, та вельми балаклива,
Був розповів чимало, я ж записав тоді,
Що з правдою в'язалось, що трапилось в житті.
Не все доречне, може,— що маю я сказати?
Але хоч краплю фальші дарма було б шукати.
Таж вигадки ні слова я в повість не додав,—
Лиш записав правдиво, що паж мені сказав.
А паж таке повідав: «Схвильована Гражина
Благала довго мужа, упавши на коліна,
Щоб він Літві на лихо не кликав ворогів,
Та він такий був гнівний, що й слухать не хотів,
Лиш усміхом глузливим стрічав її благання.
«Ні, ні!» — відповідав їй, і вислав без вагання,
Вона ж рішила князя умовити в інший раз,
Як він остигне трохи, ї передала наказ
Ще посланців затримати, або відправить тихо.
Я їх тоді ж відправив. Та сталося ціле лиxo!
Комтур поїхав звідси у розпалі страшнім,
Замість дарів на цей раз він ніс огонь і грім!
Коли ж про новину цю я передав княгині,—
Вона до мужа знову,— і я у тій хвилині.
Ввійшли ми до покою,— він у пітьмі мовчав,
За день князь натомився і в тиші міцно спав.
Лиш підійшла до ліжка,— не сміла розбудити,
Бо Літавор у гніві, мов смерч, несамовитий.
Враз інша думка в ней: поки володар спить,
Бере у князя шаблю, що в головах лежить,
Кладе на груди панцир, і плащ його вдягає,

І, зачинивши двері, на ганок поспішає;
Мене ж вона просила ні слова не казати
І вийшла на подвір'я, щоб на коня сідати.
Та чом не видно шаблі ліворуч у княгині?
Забула, чи згубила вона у тій хвилині?
Біжу шукати, вертаюсь,— а брама на замку.
Дивлюсь в вікно — нікого! Пішли. В цю мить гірку
Мене кліщами острах залишними стискає.
Що ж буде це? — Кричу я. — Що я робити маю?
Враз дивний гомін чую у млі я грозовій,
То з німцями почався у наших лютий бій.
Та ось і князь прокинувся ранковою порою,—
Чи то він добре виспався, чи розбудив грім бою?
Устав він і гукає, а я сковався в куток,
У весь тримчу від страху, згорнувшись у клубок.
І з закутка я бачив, як він шукає зброю,
Як гнівно до княгині вривається в покої,
Злямав замки у дверях, на ганку вже стоїть.
Я до вікна підходжу. (Вже почало сіріт').
Князь дивиться навколо, вслухається й гукає,—
Але у замку тихо, нікого там немає.
А потім миттю скочив, розгніаний, страшний,
Він у найбільшу стайню, де кінь був вороний.
Підіхав він до шанців, спинився біля валу,
І прислухався уважно, звідкіль весь час лунало.
Рукою стис він повід, коня хутчій пустив
І через міст і шанді на битву полетів.
Біля вікна чекав я, що буде з того бою,
Аж ось усе затихло, вже сонце за горою.
Князь Літавор вернувся, вернувся і Римвід,
Несуть вони Граждину. Жахний у неї вид!
Із ран її глибоких стікала кров струмками,
Поранена у груди, вона була без тямі,
Вона мов заніміла... Враз марить почала,
Упала в ноги князю і руки підвела.
«Пробач, мій Літавор! Це вперше і востаннє...»
І князь заплакав гірко, настала мить конання.
Коли ж вона замовкла, князь у відчай встав,
Закрив руками очі. (Я все це примічав).
А потім він з Римвідом поклав її у залі...
А решта вам відома,— що в замку сталося далі».

Так цю таємну повість віч-на-віч паж повів
(Римвід велів мовчати, тайтъ від земляків).
Коли Римвід впокоївсь, паж розказав усюди,
І цю скорботну повість почули наші люди.
Тепер у Новогрудку нікого не знайти,
Хто б пісню про Гражину не міг розповісти.
Усюди під сопілку про неї пісня ллеться,
І навіть поле бою Литвишки полем зветься.

КОНРАД
 ВАЛЛЕНРОД
*Історигна
повість*

з літовського та прусського минулого

*Dovete adunque sapere, come sono
due generazioni da combattere...
bisogna essere: volpe e leone¹.*

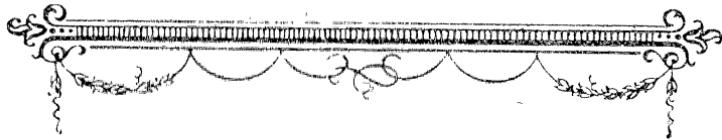
Macchiavelli.

Банавентурі та Йоанні Залеським²
 на пам'ять
 про тисяча вісімсот двадцять сьомий рік
 присвячує

a v t o p

ВСТУП

то літ минуло, відколи Хрестовий
Скупався орден у крові поганській;
Уже пруссак хилився під окови
Чи, щоб не датись владі християнській,
Тікав у світ, німецькою рукою
Мордований під самою Литвою.

Литву й тевтонів Німан розділяє:
Блишать по тому боці давні храми,
І ліс, богів притулок, віттям грає.
По цей бік зноситься над деревами
Високий хрест німецький аж до неба,
Раменами простягшися до лона
Литви, немовби землю Палемона³
Усю хотів загарбати під себе.

Там видно юрби літвинів понурих,
У шапках рисячих, в ведмежих шкурах.
Що з луками і гострими списами
За панцирними стежать ворогами.
По другім боці, в шишаку та зброй,
Застиг німецький рицар у спокої
І, пильно оглядаючи границю,
То чотки лічить, то ладна рушницю.

І ті, ѿ тамті пильнують переправи.
Так Німан, з літ прадавніх гостелюбний,
Що братніх людів сполучав держави,
Став нині за поріг до смерті згубний.
Життя не втративши або свободи,
Ніхто його не переплине вòди.
Лиш хміль литовський надить красотою
Тополя прусська, рівна та зелена,
І по гіллі він пнеться над водою,
На той бік простягаючи рамена.
Там, через річку перебравшись ясну,
Він любку обніма свою прекрасну.
Лиш солов'ї з литовської діброви
З братами запущанськими своїми
Співають разом, сповнені любові,
Чи, стрепенувши крилами легкими,
Летять на спільній острів для розмови.

А люди? — Їх розмежували чвари!
Литвина ѿ прусса давнє другування
Забулося; лиш інколи кохання
Людей зближає.— Знав таку я пару.

О Німане! Твої зелені луки
Заллють війська вогнем і морем крові,
Твої, здавен уславлені діброви,
Впадуть від змахів хижої сокири,
І солов'їв гармат сполоскати звуки.
Народам, що жили як браття доти,
Судились дні зневисті ѿ розлуки;
Все розпадеться; лиш кохання цире
В своїх піснях оживлять вайделоти.

ОБРАНІЯ

На Мар'єнбурзькій вежі звонили⁴,
Гармати й барабани загриміли;
День урочистий в ордені хрестовім;
Рицарство до столиці поспішає,
Де, зібране в капітулі святковім,
В ім'я святого духа врадить раду,
Хто за магістра нині бути має,
Хто візьме хрест великий, меч і владу.⁵
Минає ради день один і другий,
Бо рицарів достойних є немало,
Чий рід минуле славою вінчало,
Що мають рівні подвиги й заслуги.
Але братів одноголосна згода
За всіх найвище ставить Валленрода.

Він, чужоземець, в Пруссії незнаний,
Уславився, як воїн нездоланий;
То по Кастелії гнав маврів лютих⁵,
То турків по бурхливому просторі,
Був завжди першим на валах здобутих
І першим кораблі спиняв на морі.
Коли серед турніру, без забрала,
До смертного він закликав двобисю,
Ніхто не смів і ворухнути рукою,
Що лавр юному охоче відступала.

Та хоч за подвигів високі зльоти
Його ім'я було хвалою вкрито,
Він християнські вищі мав чесноти:
Убо звіто, скромність, нехтування світу.

Не вславивсь Конрад мовою тонкою,
Облесністю та вправністю уклонів,
Не брався для користі він за зброю,
Не йшов служити свавільності баронів.
Замкнувшись у монастирські стіни,
Він заневажав і почесті, і посади

І навіть найсолідіше для людини —
Спів менестрелів та жінок принади...
Ще з юних літ між мурами німими
Він похвалами гордував людськими,
Від красних лиць байдуже одвертався,
Втікав од шуму і розмов дурався.

Чи був холодним, гордим він з природи,
Чи з віком став, — бо, молодий літами,
Був сивий, із зів'ялими щоками,
Що їх тяжкі нам борознять пригоди, —
Вгадати важко: випадали хвили,
Коли юнацькі він ділив забави,
Прихильно навіть речі слухав милі,
На жарти — жарт компонував лукавий
І тішив дам солодкими словами,
Немов дітьми йому здавались дами.
Та рідко забуття були хвилини,
А потім — пролунає тільки слово,
Немовби її незначуще для людини,
І ввесь він мов запалиться раптово.
Слова — любов, обов'язок, вітчизна,
Литва і хрест — була та сила, грізна,
Що Конраду веселощі труїла.
Почувши їх, він одвертав обличчя,
Немов душа його ізнов німіла,
І поринав у думи таємничі.
Святе покликання згадавши, може,
Він одкидав усе земне, негоже.
Одному лиш дививсь він просто в вічі,
Одного лиш за друга мав своєого —
То був зразок всім чесним християнам,
Чернець старий, називаний Гальбаном.
З ним він ділив самотність і тривогу,
У почуттях усіх йому звірявся
І в нього лиш самого сповідався.
Хто із святим сподобився дружити,
Сам святості той може заслужити!

Так хрестоносці, зібрані для ради,
Перебирали Конрада чесноти.

Мав ваду він — та хто не має вади?
Він світого уникав марноти,
Від п'яної він утікав громади,—
Але, замкнувшись у своїм покої,
В нудьги обіймах, туги і скрботи,
Шукав розваги у хмільнім напої.
Немов нову ви бачили людину:
Його лице, бліде ще за хвилину,
Нараз рум'янцем бралось хворобливим;
Його великі голубі зіниці,
Що попелом їх час присипав сивим,
Метали знов колишні блискавиці;
З грудей тяжке зітхання виривалось,
Сльоза перлиста на очах з'являлась,
Хапали лютню нетерпливі руки,
Лунала мовою чужкою пісня,
Та розуміли слухачі ті звуки.
Почувши лиш мотиви лиховісні,
Поглянувши на постать співакову,
На вид його, аж темний від напруги,
На млистий погляд, брів високі луги,
В глибінь ви зазирали загадкову.
Про що ж були пісні його чужинні?
Гадали: у безумному відчай
Утрачену він юність доганяє.
А де ж душа? У спогадів країні.

Проте ніколи з лютні золотої
Не добував він пісні не сумної;
Жахав його невинний усміх мілій,
Як смертний гріх, як привиди з могили.
Всі струни майстер зачіпать уміє,
Окрім струни веселощів дзвінкої,
Всі почуття своєю будить грою,
Окрім одного почуття — надії.

Не раз його брати так заставали
І дуже з того всього дивували.
В хвилини ті сповнявся Конрад гніву
І лютню кидав, не кінчивши співу;
Небесним силам сипав він обрàзи,

Гальбанові щось шепотів старому,
Кричав на військо, віддавав накази,
Погрожував — кому? Це невідомо.
Брати у жаху, а Гальбан сідає
І погляду з Конрада не спускає;
В тім погляді немов якісь докори
І нагад таємничий та суворий.
Чи то пораду, чи пересторогу
Дає він в ту хвилину Валленроду,
Але зганяє із чола тривогу
І гасить в бурнім погляді негоду.
Так хижих левів доглядач умілій,
Спітивши дозволу в панів і в паній,
Враз одкриває клітку заржавілу
І сурмить; звірі, з люті ніби п'яні,
Ревуть як грім; проходить дрож по людях,—
Лиш доглядач із випростаним станом
Спокійно руки скрещує на грудях
І звіра б'є, немов бичем,— очима,
І тим душі безсмертним талісманом
Ланцюг на лева накидя незримий

II

На Мар'єнбурзькій вежі задзвонили,
І до каплиці з рідного покою
Вслід комтуру йдуть рицарі чергою,
Ченців і капеланів гроно ціле.
Молитви пильно весь капітул слуха
І гімн співає до святого духа.

Гімн

Духу, світло боже!
Голубе Сіону!⁶
Християнський світ, підніжжя гоже
Твоїого трону,

Осяй благодаттю ясною
І крильми повій над юдоллю земною!
Із-під крил, неначе стріли,
Хай проміння вдарить чисте,
Покладе свій жах огнистий
На чоло обранцеве похиле.
Хто сподобивсь ласки бога-сина,
Перед тим ми низько склонимо коліна.
Сине господнє!
Простри всесильну руку,
Признач, хто сьогодні
Із нас найбільше достойн
Обставать за святу твою муку
І меч Петра як володар узяти,
Проти поганства, як войн,
Твое знамено підняти!
Нехай чоло син землі схиляє
Перед тим, в кого хрест, ніби зірка, палає!

* * *

По молитвах всі вийшли за ограду,
Та архікомтур ознаймив, що треба,
Спочивши, знов зібралися на раду —
Достойний вибір виблагати в неба.

Щоб свіжістю подихати нічною,
Ті на замковій сіли галереї,
Ті по гаях розсіялися юрбою.
Травнева ніч хилила до спокою,
І досвіток блідий скрадавсь до неї.
Вже місяць, сине обійшовши коло,
Востаннє вид свій світлив одміняє,
То в хмарі темній, то в ясній дрімає,
Чоло своє склоняючи додолу.
Коханець так дні юності своєї
І все життя перебіга думками,
Всі радощі, всі муки, всі надії,
Сміється, заливається слізами

I, змучений своїми почуттями,
Схиляє голову, як в летаргії.

Тож рицарство в садах і пущах бродить,
Та архікомтур часу не марнусе,
Гальбана кличе, тих братів гуртує,
Що найзначніші, набік їх одводить,
Щоб, уха уникаючи людського,
Все зважити і все обміркувати;
В долину йде, минаючи дорогу,
І стиха починає розмовляти.
Блукали так під шемрання водиці
По озера спокійнім узбережжі.
Вже ранок, до столиці час гучної.
Аж голос чути — де? в наріжній вежі.
Чий голос то? Пустельниці смутної:
Вже десять літ у вежі тій замшлай
Жона якась, до города Марії
Здаля прибувши вірі та надії,
Чи то на знак покори божій силі,
Чи прагнучи згасити муку люту,
Свою самотню відбува покуту,
Замкнулась добровільно у темницю
І за життя найшла собі гробницею⁷.

Дозволили не зразу капелані
Сховатись їй в ув'язнення ждане,
Нарешті в вежу двері їй відкрили.
Та ледве опинилася за порогом,
Як цегла і важкі камінні брили
Закрили вхід, її лишили з богом.
Той мур розбити вже ніхто не зможе —
Лиш ангели, як суд настане божий.

Вгорі — віконце невелике й грата;
Туди приносить їжу люд окольний,
А небо — сонце й вітерець свавольний.
О грішниця! Невже, людьми проклята,
Ти, повна самозречення й терпіння,
Повітря вже боїшся і проміння?
Відколи у своїм замкнулася гробі,
Вона не наближалась до віконця

Помилуватись виблисками сонця,
Вдихнути повітря свіже у жадобі,
На квіти глянути у ранковій тиші,
На людські лиця, за квітки любіші.

Та знали люди, що жива донині:
Не раз, було, прочанину святому,
Що біля вежі йшов у самогині,
Щось нулось відти в мороці пічному.
Була, напевне, пісня то побожна.
Як ввечері селянські прусські діти
Безжурно гралися біля діброви,
Могли в вікні щось біле розрізнати, —
Немов зоря займалась безтревожна;
Чи то волосся пасмо бурштинове,
Чи руку білу там добавичть можна,
Що шле благословення їм христове?

В ту сторону звертає комтур кроки,
І чується йому крізь темні гррати:
«Ти Конрад! — Вирок здійснився високий! —
Магістром станеш, будеш іх вбивати!
Тебе впізнала! Марна річ таїться!
Хоч би, як вуж, прибрав ти іншу шкіру,
Ту саму душу маєш, мужню й ширу...
Як не в тобі — в мені вона лишиться.
Хоч би твої з могили встали кості,—
По них тебе пізнали б хрестоносці! —
Пустельниця то з вежі промовляє;
Рицарство дивиться, відкіль ті звуки, —
Вона! До кого ж простягає руки?
Адже нікого навколо немає!
Здалека тільки бліск якийсь прилинув,
Неначе стала вояцької прилбиці,
Тінь на землі — чи плащ її відкинув?
Все зникло — певне, зрадили зіниці,
Світання, певне, блиснуло рум'яне,
І по землі прослалися тумани.
«Брати!» — Гальбан сказав. — «Це перст господній!
Пустельниця край гробового входу

Небесну волю прорекла сьогодні.
Адже ім'я почули ви Конрада —
Ім'я ж хороброго це Валленрода⁸.
Йому — висока честь і нагорода!
Заприсягнімось же, як буде рада,
Його обрати!» — Всі гукнули: «Згоди!»

Пішли з тим криком.— Довго із долини
Лунало, ніби клятва величава:
«Живе хай Конрад! Честь магістру й слава!
Хай Орден квітне! Хай поганство гине!»

Гальбан про щось задумався глибоко,
На рицарів з презирством подивився,
Тоді звернув до вежі мудре око,
І тихий спів із уст його полився:

Пісня

Вілія, мати струмків наших чистих,
Зір має синій і дно золотисте;
Гарна літвинка, що в ній бере воду,
Серцем чистіша і краща на вроду.

Вілію в ковенській милій долині
Пестяль тюльпани й нарциси невинні;
В ногах літвинки юнацтво все тане,
Краще, ніж пишні троянди й тюльпани.

Вілія чиста гордує квітками,
Німану любого серцем шукає;
Нудно літвинці поміж літвинами,
Бо молодого чужинця кохає.

Німан свою обійма наречену,
Мчиться із нею в скелястім просторі
І до грудей притискає шалено,—
Гинуть обое в глибокому морі.

АДАМ МІЦКЕВИЧ.

Портрет художника В. Ваньковича, 1823.

Вирве ї тебе з твого рідного дому
Приходень красний, літвинко скорботна!
І в забутті ти потонеш ніному,
Тільки ж сумніша і тільки самотна.

Зайні слова і поради безсилі,
Дівчина любить і Вілія грає;
Вілія виникне у Німану хвілі,
Дівчина вежі відлюдній ридає.

III

Магістр подіував писання вічне,
Від комтура прийняв, як знак потуги,
Великий хрест і ясний меч двосічний,
Чоло підніс,— та тінь якоїсь туги
Над ним тяжка; глянув загадково
Бліскучим оком; гостя небувала,
На вид його усмішка завітала,
Відбивши блідо думку невідому;
Так промінь хмару протина ранкову,
Віщуючи і сонце, ї рокіт грому.

Магістрів запал, вид його вогненний
Серця вояцькі мріями сповняють:
Вже бачать битви, здобич неслічену
І кров поганську в думці проливають.
Вождю такому як не підкориться?
Меча його чи не всевладна криця?
Тремтіть, літвини! Близько день очисний,
Коли над Вільном знак хреста заблісне.

Надії марні. День по дню спливає,
Минає рік ганебного спокою,
Літва грозить, а Конрад не зважає,
На бій не йде, не кличе він до бою.
Коли ж візьметься за діла державні,
То давні звичаї ламає славні.
Він певнить, що брати забули бога,
Порушили священні заповіти;

«Правдива,— каже,— вбожества дорога;
Молімось, щоб нам у мирі жити!»
Пости він накладає та покути,
Боронить втіх невинних заживати,
Проповідь малих не хоче поминати,
Ув'язнює і посила на страти.

Литвин тимчасом, що боявсь на очі
Вояцтву хрестоносному з'явиться,
Пустошити села, палити їх щоночі,
Людей хапає поблизу столиці;
Він хвалиться, що в служби час урочий
Магістрову одвідає каплицю;
Тремтять уперше діти край порога,
Почувши жмудського звучання рога.

Як не тепер, коли ж і воювати?
В Литві — незгода, колотнеча, чвари;
Відважний русич там, там лях завзятий,
А там із Криму сунуться татари.
Ягелло⁹ скинув Вітольда із трону,—
І в Орден той звернувсь по оброну,
Скарби і землі щедро обіцяє,
Та допомоги він дарма чекає.

В столиці ремство, сходиться громада,—
А де ж магістр? Гальбан у неспокої,
В каплиці й замку не знайшов Конрада...
Напевне біля вежі він старої.
Були братам усі відомі кроки
Магістрові: вечірньою порою,
Як морок землю повивав глибокий,
Над озером блукав він самотою
Чи там, де вежі зноситься будова,
Навколішках, плащем своїм укритий,
Як статуя світися мармурова
І снові нè давав себе зморити.
Як тільки щось відлюдниця сказала,
Встає він, ій одповідає глухо;
Здалека слів схопить не може ухо,
Та полиск войовничого забрала,

Здіймання рук і горда вся постава,—
Все свідчить, що зайшла важлива справа.

Пісня вежі

Хто мої словоан, мої вітхання
Може збагнути й порахувати?
Стільки у грудях моїх страждання,
Що норжавіли віконні грati!
З ока на камінь слюзоза моя рине,
Ніби у добре серце людини.

Неугасимий огонь Свенторога¹⁰,
Живлений пильно старими жерцями;
Вічно струмую криница Мендога,
Живлена млою й гірськими снігами;
Хто ж мої слізози й плачі насищає?
Ані кінця їм, ні краю немає.

Батькова ніжність і нені турбога,
Край наш веселій і замок високий,
Ночі без видив і дні без скорботи,
Схожий на тихого ангела спокій
Вдома і в полі, удень, серед ночі,
Літа мої колихали дівочі.

Три були красні у матері доні,
Першу мене мали заміж oddати;
Любе життя на родинному лоні,—
Щастя якого ще можна бажати?
Нащо ж відкрив ти, вродливий юначе,
Те, чого люд наш ніколи не бачив?

Ангелів світлих, великого бога,
Пишні костьоли й високі палати
Ти малював; схвилювалась я з того,
Як там панянок кохають княжата,

Витязям нашим рівні у славі,
Мов пастухи наши — серцем ласкаві;

Там, розлучившися з тілом, людина
Духом злітає у небо чудове.
Ах, як я вірила, бідна дитина,
Звукам твоєї небесної мови!
Ах, при лихій і щасливій годині
Бачу тебе лиш і небо лиш сине!

Хрест, що на грудях носив ти, коханий,
Сяяв для мене, як радості гасло.
Горе! Як грім з нього вдарив нежданій,
Все потемніло, затихло, погасло.
Що ж! Хай сльоза і пече мені вій,—
Все ти відняв, залишивши надії!

* * *

«Надії!» — обізвалося луною
Над озером, де праліс зеленіє.
А Конрад із усмішкою страшною:
«Мені, мені казати про надії!
Пошо ті співи? Як не пам'ятати:
Три доні в матері були вродливі,
Тебе хотіли першу заміж дати...
Біда, біда вам, квіти нещасливі!
Страшна гадюка вкраляся до саду,
А де лиш проповзє той змій лукавий,—
Троянди в'януть там, всихають трави,
Жовтіючи, як черево у гада!
Тікай же думкою на тихе лоно,
Де й досі б, може, ти жила щасливо,
Коли б... Мовчиш? Співай! Я жду прокльону!
Нехай сльоза, що камінь пропікає,
Не гине марно; свій шолом зірвати
Ладен я, щоб чоло палила мстиво
Мені вона; ладен я все віддати,
Щоб знатъ, чим пекло дух мій покарає!»

Голос із вежі

Пробач, коханий мій, пробач, я винна.
Прийшов ти пісно, сумно так чекати --
І от журлица пісенька дитинна...
Геть з піснею! — та й нащо нарікати?
Що наші зустрічі? Лише хвилина
Скороминуць, — та вона єдина,
Що нею я не згодна поміннятися
На тихі дні спокійної нудоти.
Ти сам казав, що люди — це істоти,
Які, мов мушлі, у багні таяться;
Лише під час великої негоди
На поверхню виштовхують їх води;
Уста вони жадібно розкривають
І знов на дно, в могилу поринають.
Ні, щастя не бажала б я такого!
Ще тихо в рідній бавлячись країні,
Між подруг, відчуvalа я тривогу,
Душою рвалась у простори сині,
І серце билось — ах! — як б'ється й нині.
Не раз плиткі я покидала дуки,
Щоб на узгір'ї мріяти стрім'куму;
Почувши ніжні жайворонків звуки,
Я думала: лиш по перу одному
Із крилець їх — я б з ними полетіла
І квіт один хотіла б лиш зірвати,
Квіт незабудки... Вгору, вгору, крила,
За хмари, щоб нікому не догнати!
Мене твоя орлина сила дужа
У високості піднесла до себе!
Я жайворонків більше не благаю:
Куди летіть, шукать якого раю
Тому, хто бачив господа у небі,
А на землі — великого знати мужа?

Конрад

Ах велич, велич, ангеле коханий!
Та велич, що тяжкі страждання криє!
Ще кілька днів — душа, переболіє,
Ще кілька днів — минуле все зів'яне.
Збулося! Що по давнім жалкувати!
Твій Конрад плаче,— ворог окаянний
Нехай тремтить: я буду мордувати!
Але навіщо кинула ти, мила,
Свій монастир, притулок супокою!
Там богові покірно б ти служила,
Сховавшися між неприступні мури;
Було б без мене легше там ридати,
Ніж тут, у царстві дикого розбою,
Терпіть в могильній темряві тортури,
Безсонні ночі в муках розкривати
І крізь віконце вічної темниці
Розради жебрати! А я слухати мушу,
Окови бачити, яких не зрушу,
Свою нещасну проклинати душу
За те, що давнє в ній чуття тайтися!

Голос із вежі

Докори? Годі! Не приходь до мене!
Коли б прийшов і плакав, мов шалений,—
Дарма! Своє віконце замикаю,
Спущуся в гроб свій, мороком повитий,
В обійми чорні самоти й відчаю.
Прощай, прощай навіки, мій єдиний!
Хай щезне й пам'ять про тяжкі хвилини,
Як ти мене відмовивсь пожаліти!

Конрад

Ти пожалій, мій ангеле єдиний!
Коли ж відмовиш ти моїм благанням,
Сий лоб я розіб'ю об чорні стіни,
Тебе вблаагаю Каїна сконанням!

Голос із вежі

О, пожаліймо ми себе обое!
Згадай, що наші дні короткачасні
І що на всій землі нас тільки двоє,—
В морях піску росинки дві нещасні.
Дмухне вітрець,— і сліду їх не стане...
Ах, згиньмо ж, згиньмо разом, мій коханий!
Не màла думки я тебе терзати;
В черниці ж я постригтись не хотіла,
Бо серце небу не могла віддати,
Коли земна любов ще в нім кипіла.
В монастирі гадала я лишиться,
Обратъ послушниці смиренчу долю,
Але без тебе світ був як темниця.
Чуже все ѹ дике в тім сумнім околі.
Я пригадала, що по довгих роках
В Марії місто мав ти знов прибути —
Карати страшно ворогів жорстоких
І мститись за народне горе люте.
Хто жде, літа скороочує думками;
Я мислила: він, може, іде саме,
А то ѹ прибув; чи ж мрія непростима;
Як у могилу я зійшла живою,
Ще раз із мілим стрітися очима
Чи вмерти, попрощавшися з тобою!
Самотньої шукала я оселі,
Гадаючи, що рицар, може, йтиме
Біля моєї хатки випадково
І милого назве ім'я раптово,
І я поміж шоломами чужими
Його пізнаю; хай він змінить зброю,

Чужий девіз на щит собі поставить,
Лице відмінить, — сердя глибиною
Його пізнаю я здалека навіть.
Як мусить він з обов'язку тяжкого
Все руйнувати і кров усюди лити,—
Хай всі клянуть, для сердя лиш одного
Відрада є його благословити!
Тут я обрала, в тиші безтревожній,
Свій дім і гроб, де так могла б ридати,
Щоб жоден не підслухав подорожній.
Я знала — любиш ти один блукати,
Оточ гадала: може в час вечірній
Він сам, без буйних друзів, помандрує
Над озеро, де плещуть хвилі мирні,
Мене згадає й голос мій почує.
Зласкавилося небо милостіве:
Прийшов сюди, мої почув ти співи.
Молилася я: «Хай тінню хоч легко
Він з'явиться! Хай хоч ві сні побачу!» —
Тепер — о щастя! — разом ми з тобою,
Тож плачмо разом!

Конрад

Що ж із того плачу?
Я плакав, пам'ятаєш, в ту хвилину,
Коли обійми розірвали ласкаві,
Поклавши власне щастя в домовину,
Щоб виконати заміри криваві.
Скінчилися мої нестерпні муки,
Стою біля жадань моїх порогу —
Каратъ, топтати ворога лихого,
А ти прийшла мені зв'язати руки.
Відкóли ти крізь заржавілі гратеги
Поглянула на мене, ніби сонце,
Нічого більш не хочу в світі знати,
Лиш озеро, та вежу, та віконце.
Усе навкруг воєнним дишеш духом;
Під гуки сурен, серед брязку зброй

Я ністерпливим, загострілим ухом
Твоєї прагнущої мови чарівної,
І день унесъ мій — довге дожидання,
А як новів вечір над гаями,
Хотів би я, щоб не було світання,
Життя мое я числю вечорами.
За мир тимчасом Орден дорікає,
Війни жадає — власного загину,
Гальбан до помсти ревно закликає
Та присягу нагадує єдину,
Поля сплюндровані у ріднім краї;
А як ту мову слухаю я зимно,—
Одним зітханням, порухом, очима
Жадобу крові будить він нестремну.
Мій час настав, гроза ударить скоро,
Війна вже на порозі невмолима.
Гонець до нас прибув із Рима вчора,
З усіх країн ідути зловісні хмари,
Всі голосом волають стоязиким,
Щоб я з мечем, з хрестом моїм великим,
На Вільно грізні скерував удари.
Проте — сказати сором! — у годину,
Що дастъ народам славу чи неславу,
Про тебе мислю, зволікаю справу,
Щоб нам побути вдвох ще мить єдину.
О юносте! Ти жертв пора високих!
Кохання, щастя, небо я й свободу
Приносив мужньо на віттар народу
За юних літ,— а в пристарілих роках
Лише повинність, розпач, воля божа
Мене женуть на бій! Я, посивілий,
Від стін цих одрівать очей не можу,
Від тебе відйти — не маю сили! —

Замовк; у вежі — зойки лиши жіночі;
Години проминули у мовчанні;
Зоря прогнала темний морок ночі
І зарум'янила спокійні води.
В чагарнику, як завжди на світанні,
Повіяв тихий легіт прохолоди,
Пташки свій щебет почали несмілий

І змовкли, ніби показать хотіли,
Що зо сну пробудились надто рано.
Встав Конрад, звів на вежу скорбні очі,
На гратеги, що виходили з туману;
Озвався соловей — було по ночі...
Насунув Конрад на чоло прилбицю,
У плащ свій загорнувся аж по брови,
Простяг востаннє до вікна правицю
І зник в дібріві.
Так дух лихий летить від мирних келій,
Як дзвін в долині залуна веселій.

IV

БЕНКЕТ

Був день патрона, свято урочисте,
Рицарство пишне в місто поспішає,
Корогви білі прикрашають місто.
Рицарство Конрад на бенкет скликає.

Сто білих птахів має біля столу,
На кожному довжезний хрест чорніє:
То воїнство; за спинами навколо
Для послуг зброєносці молодії.

На чобі Конрад; при бйцях-дружині
Ліворуч трону Вітольд сів завзятий;
Колишній ворог Ордену, він нині
Литву з ним разом хоче воювати.

Магістр до учти промовляє слово:
«Радіймо в бозі!» — келихи засяли.
«Радіймо в бозі!» — розтялось громово,
Іскристі вина у сріблі заграли.

Сів Валленрод; на лікоть сперсь недбало,
З презирством слухав дикі перегуки.

Та враз кричать вояцтво перестало,
Лиш жарти чутъ та кубків срібні звуки.

«Г'уліймо,— Конрад вигукнув,— братове!
Адже рицарства звичай це спадковий!
Бурмочтувъ іелд за криками п'яними!..
Хіба ж роїбійники або ченці ми?

Не так за давніх літ бенкетували,
Коли ворожі трупи ми топтали
В Кастілії, Фінляндії лісистій,
Вогні палили у здобутім місті!

Отам співалось! Чи у нас немає
Якогось барда там чи менестреля?
Вино людині серде звеселяє,
Але без пісні світ — німа пустеля».

Сказав — і кілька співаків устало:
Там італієць словоїні тони
В честь Валленрода підбирає вдало.
Там трубадур із берегів Гароњи¹¹
Про чарівниць оповідає дивних,
Любов пастушу, рицарів мандрівних.

Дрімає вождь, поникши головою,
Та як останній пісні звук пролинув,
Він злота через італійцю кинув:
«Мене лиш возвеличив ги хвалою,
Тож іншої не вартій нагороди.
Візьми — і геть! Співав про силу вроди
Цей трубадур, про юність і кохання,—
Нехай простить: у рицарському гроні
Нема красуні, що йому з долоні
Троянду подала б на спогадання.

Троянди тут зів'яли; я бажаю,
Я, хрестоносець, пісні не такої,
Хай розіллється гнів у ній без краю,

Хай грім сурми лунає бойової!
Хай буде спів сумний, як темні мури,
І як відлюдник, що сп'янів,— похмурий!

Для нас, що хрестимо мечем қривавим,
Кривава пісня хай святою стане,
Хай будить гнів, хай жах несе лукавим,
Хай навіває розпач полу́м'яний!
Страшне життя — страшна хай пісня гряне!
Хто ж заспіває так?»

«Я!» — пролунало
З порога: дід між зброєносців сивий
Сидів там; хто він — рід арство не знал;
Пруссак то чи литвин був мовчазливий,
Мав довгу бороду, волосся біле,
Якого залишалося вже мало,
З відлоги тіні очі заслонили,
Чоло глибокі зморшки поорали.

Держав він прусську лютню у правиці,
А ліву руку простягав до кола
Вояцького, щоб дозвіл, як годиться,
Дістать для співу — і почав спроквола.
Всі слухають.— «Для вас я заспіваю! —
Гукнув він.— Пруссакам я та литвинам
Співав колись; ті вмерли за вітчизну,
І інші, щоб не жити в годину грізну,
Не бачити, як ми в неволі гинем,
Самі на себе руки наложили,
Як слуги, коли вмер господар милий,
А ті в лісах ганебно поховались,
А ті, як Вітольд, з вами побратались.

Але по смерті... Німці гордовиті,
Спитайте зрадників своєго краю,
Що з ними станеться на тому світі,
Як полу́м'я пойме їх невгласиме,
Що предки їх відкажуть їм із раю
На стогін, слізми рошений гіркими?
Із уст їх чуючи німецьку мову,
Пізнають предки свою спадкову?

О діти! О ганьба і соромота!
Ніхто на ворогів не вдарив лютих,
Коли пали старого вайделота
Від олтаря в тяжких німецьких путах!
Самотній, я посинів на чужині,
Спінаць, — ой леле! Нікому співати!
Я вік прощакав по своїй країні.
Звернув би вір до батьківської хати,
Але не знаю, в бік який дивиться,
Де селище, яке щоночі сниться!..

Тебе лише я в серці зберігаю,
Коханий мій, улюблений мій краю!
Скарбів уlamки, все життя розбиті
Від мене, німці, ви як дар візьміте!
Як лицар, що, подоланий в двобої,
Життя зберіг, але утратив славу,
Не стерпівши наруги нелюдської,
Знов на тропу вертається криваву,
Ламає меч і кидає під ноги
Звіттяже ві у сяйві перемоги,—

Так і мене взяла тепер охота
Подати голос вашому зібранию.
Останнього почуйте вайделота,
Литовську пісню слухайте останню».

Скінчив, чекає від магістра слова;
Усі мовчать, задумані глибоко;
Конрад на Вітолъда звертає око,
І на устах усмішка загадкова.

Всі бачили: як вайделот про зраду
Заговорив,— аж на лиці змінився.
Князь Вітолъд зблід і знов розчервонівся,
Мов відчуває і сором, і досаду.
Нарешті, шаблю стиснувши при боці,
Устав, іде, присутніх розсугубає,
Аж зупинився на якомусь кроці —
І хмару гніву сліз потік спиняє.

Вернувся, сів, плащем закрив обличчя
І в думи заглибився таємничі.

А німці стиха: «Соромно, панове,
При қубках слухать жебраків розмови!
Хто з нас ту пісню зрозуміти може?»
Вже й крик пішов, що слухати негоже
Старого діда, вартого лиш сміху;
Пажі свистіли голосно в горіхи,
Гукаючи: «Оде мотив литовський!» *

Та звівся Конрад: «Воїнство завзяте,
Сьогодні Орден по старім звичаю
Дарунки має з гідністю приймати
Від кожного приборканого краю.
Старий приніс нам дар свій небагатий,
Прийнятий цю скромну пісню нам годиться,
Вона — убога лепта удовиці.

Литовський князь в родині нашій славній,
Його підручних ми шануєм гідно;
Їм любо пригадати події давні,
Почути ім приємно мову рідну.
Хай відійде, хто слухати не хоче;
Мені ж почути, друзі, навіть мило
Литовську пісеньку незрозумілу,
Як хвілю, що у бурі час рокоче,
Або весняний тихий дощ погожий,
Що клонить в сон.— Співай же, старче божий!»

Пісня вайделота

Коли чума Літву скарати має,
Її пришестя бачать очі віщі,
І вайделотів зір спостерігає
Зловісну постати діви-моровиці¹²,

* Цей рядок не римується в оригіналі.— Прим. перекладача.

Що йде по пустирях, по кладовищі
Вся в білому, в огненній плетениці,
Чолом сягає над верхи соснові,
В руці — хустина, вся в червоній крові.

У замках стражі низько насувають
На лоб шоломи, а сільські собаки,
Почувши смерть, жахливо завивають.

Мара зловісна йде через байраки,
До міст, до сіл, до замків підступає,
І тільки-но майнє її хустина,
Замість палацу — чорна домовина,
Де ступить діва — гроб там виростає.

Поява згубна! — Та ще більша згуба
Литві з землі німецької грозила
З-під шишака, з-під струсевого чуба
І від плаща, де тінь хреста чорніла.

Де тільки та примара появлялась,
Загин не місту, не селу приходив:
Країна вся в могилу оберталась.
Ах! В кім литовський дух іще не вбитий,
До мене йди — на цвинтарі народів
Ронити слози, думати ї тужити!

Народне слово! Ти завіт священний
Для покоління давнього й нового,
В тобі й народу меч благословенний,
І пряжа дум, і цвіт чуття живого.

Твої скрижалі, слово не розбиті,
Допоки твій народ тебе шанує.
Народна піснє! Голос твій вартує
Вітчизни храм, на спомини багатий,
Ти — повів крил архангельських в блакиті,
Та ї меч архангела ти можеш зняти.

Огонь поглине всі барвисті дії,
Скарби безцінні розкрадуть злодії,
Сама лиш пісня залишиться ціла;

А як її не вміє люд прибитий
Живить плачем, надією поїти,
Вона до гір свої пригорнє крила
І про минулі дні оповідає.
Так соловей, коли пожежа в домі,
Ще на покрівлі відітхне знайомий,
А дах впаде — він у зеленім гаї
Щебече пісню, мов псалом при гробі,
І подорожнім скаржиться в жалобі.

Не раз я чув, як селянин столітній,
Виорюючи плугом кості білі,
Грав на сопілці у журбі самітній
Або тужив на дорогій могилі
По предках, що лишилися — бездітні.
Луна йому далека вторувала,
Я слухав, і тим більш печаль зростала,
Що сам лиш я пісні ті чув стокрилі.

Як в судний день минуле оживає,
Коли сурма архангела заграє,
Так на той спів у мене під ногами
Живою плоттю кості обrostали.
Біліла даль колонами й стовпами,
На водах весел тисячі пlesкали,
Вставали замки вряд передо мною,
Князів і воєвод я бачив зброю,
Пісні дзвеніли, рій дівочий вився...
Я снів чудово — страшно пробудився!

Все зникло: і ліси, і рідні гори.
Думки, згадавши новочасне горе,
Згорнули крила у німім одчаї,
Замовкла лютня у руці зомлілій,
Крізь плач братів та зойки іх без силі
До мене давній шум не долітає!
Та й досі іскри палу молодого
У грудях тліють; полу м'я раптово
Осяє пам'ять — і живу я знову.
Так лампа із кришталю дорогоого,
Що майстром розмальована умілим,

O. Пушкін з дружиною слухає А. Міцкевича в салоні З. Волконської.
Картина Г. Г. Мясоєдова, 1899 р.

Потріскана і вся покрита пилом,
Коли свічник у сердце їй поставить,
Красою барв людських чарує зори,
На стінах відбиває свої узори
І, хоч притильмарена, нам душу бавить.

Якби я міг свій пломінь перелити
У людські груди, воскресить минуле,
Якби словами здатен був громіти
В серцях братів, де почуття заснули,
Тоді б, можливо, у ту мить єдину,
Коли порушить пісня мертвий спокій,
Серця б по-давньому в них биться стали,
Серця б на лад настроїлись високий,
І гордо прожили б вони хвилину,
Як предки їх весь вік свій проживали.

Та нашо в давнє залишати думками?
Сучасного простяться нам провини:
Є муж великий, він живе між нами,
Про нього спів мій,— слухайте, литвини!

* * *

Замовк старий і слухає, чи далі
Співати гурт німецький дозволяє,
Але усе мовчить у пишній залі,—
Співців таке мовчання окриляє.
Зачав він пісню, змісту лиш нового,
Бо розмір взяв для неї повільніший,
По струнах бив і рідше, і тихіше,
Вступив із гімну в повість він розлогу.

Повість вайделота

Звідки ідуть литвино? Ідуть з нічного набігу,
Здобич везуть вони пишну, в замках добуту, в костюлах,
Юрби скоплених німців біжать біля коней вояцьких,

Зв'язані руки у них і мотузками шиї обвіті;
Глянуть у Пруссії бік — і заллються гіркими сльозами,
Глянуть на Ковно вони — і богу себе доручають.
В місті Ковні лежить Перуна майдан предковічний¹³,
Там литовські княжата, звитяжно похід довершивши,
Рицарів палять німецьких щораз на багатті жертвонім.
Двоє рицарів тільки йдуть до Ковна без страху,
Красень один молодий, а другий літами похилий.
З доброї волі вони, покинувши лави німецькі,
До літвиців перебігли; князь Кейстут прийняв їх суворий,
Тільки стражу приставив і в замок узяв їх до себе.
Хто вони, звідки, розпитує він, і що мають на мислі.
«Я не знаю,— сказав молодий,— свого прізвища й роду,
Бо мене ще маленьким німці в полон ухопили.
Тільки я й пам'ятаю: в Литві, у великому місті,
Дім родовий наш стояв, усе місто було дерев'яне,
На узгір'ї стояло; наш дім був з червоної цегли.
Бір шумів ялиновий навколо веселого міста,
Серед високих дерев озеро біле блищало.
Якось крик уночі пробудив нас раптовий і гострий,
День огненний у вікна заглянув, потріскались шиби,
Пасмами дим розіславсь по даху; ми вибігли в браму,
Полум'я бистро котилося, іскри сипались градом,
Крик розтявся: «До зброй! Німці у місті! До зброй!»
Батько мій вибіг оружний, вибіг і більш не вертався.
Німці вдерлися в дім, один з них погнався за мною,
Підхопив на коня; я не знаю, що сталося далі,
Тільки матері крик в ушах віддавався ще довго.
В брязкоті зброй, в трішанні огнем оповитих будинків
Крик той мене переслідував, крик той в ушах зоставався.
Навіть тепер, коли бачу пожежу і стогін я чую,
Крик той в душі озвивається, ніби луна у печері,
Грому відгук далекий; лих це від Литви залишилось,
Це я зберіг від батьків. Тільки часом у видивах сонних
Бачу постать матусі, батька й братів моїх мілих,
Але щодалі, іх мла повиває густіша й темніша
І закриває від мене їх рідні укохані риси
Роки дитячі пливли, я жив серед німців, як німець,
Вальтера діно ім'я мені, прізвище додано Альфа¹⁴;
Ta хоч німецьке ім'я, а душа зберігалась литовська,
Жаль зостававсь по родині, зненависть росла до чужинців,

Вінрих, магістр хрестоносців¹⁵, мені дав притулок у замку,
Сам до хреста він тримав мене, пестив, як рідного сина,
Я ж нудьгував у наладі, в колін утікав я князівських
До вайделота старого. В той час проживав серед німців
Сивий з Литви вайделот. Був давно він узятий в неволю,
В війську служив тлумачем. Від людей перечувши про
мене,

Що еирота я, літвін, до себе почав закликати,
Все про Литву говорив, вігрівав мое змушене серце,
Рідної мої словами і голосом рідної пісні.

Часто ві мною ходив він на синього Німану берег,
Звідти любив я дивитись на взгір'я країни моєї.
Як верталися ми в замок, старий утирав мені слози,
Щоб не будити підоозри; та, слози мої осушивши,
Помсти жагу він будив і зненависть до німців.

У замку

Потай гострів я ножа; в насолоді якісь невимовній
Різав я килими, а чи дряпав князівські дзеркала,
Щит блискучий піском обсипав і обпліював злісно!
Потім, у юному віці, я часто із порту Клайпеди¹⁶
Плавав човном із стареньким, щоб берег одвідати

литовський.

Рвав я там рідні квітки, і будив чаюдійний іх запах
Спомини в серці якісь, невиразні й туманом повиті.
З того духу сп'янілій, себе уявляв я маленьким,
Марив, ніби гуляю в саду із братами малими.
Спомини дід підживляв; ще красніша була його мова,
Ніж розкішні квітки; малював він щасливє минуле:
Як же то любо у ріднім краю, серед кревних і друзів,
Літ молодих заживати!.. А скільки ж діток литовських
Щастя такого не знає і стогне в німецькій неволі! —
Чув таке я на луках; а на побережжі Полонги¹⁷,
Де гrimлячими персами море шумить ненастально
І з гортані пінистої струмні піску вивергає,
Він говорив: «Килими прибережного лугу, ти бачиш,
Дрібен пісок засипає, бачиш, зілля запахущі
Хочутъ пробитись чолом крізъ покрив той смертельний,
та марно!

Aх! Нова насувається лава піску, ніби гідрі,
Черевом білим плавує, розкішну вкриває долину
І розливає навколо царство мертвотне пустелі.

Сину, весняні квітки, що живими лягли в домовину,
То народи звойовані, браття то наші литовці;
Сину, пісок той, що буря наносить — то Орден
тевтонський».

Серце боліло від слів тих: я мріяв побити хрестоносців
Чи утекти до Литви; старий гамував ті пориви.
«Рицарям вільним,—казав,—вільно зброю собі обирати
І в одкритім бою проти ворога рівного битись;
Ти ж невільник, лукавство — едина невільників зброя.
Тут залишився, перейми у німців воєнну науку,
Їм у довіру ввійди, а що далі робити — побачим».
Слухався я вайделота, ходив із військами тевтонів...
Що ж? У сутичці першій, побачивши рідні корогви,
Пісню воєнну народу моого здалека почувши,
Кинувся я до своїх і з собою потяг вайделота.
Так от сокіл, узятий з гнізда і живлений в клітці,
Хоч жорстокі ловці йому тъмарили муками розум
І на рідних братів соколів для потіхи пускали,
Тільки-но здійметесь в хмари, тільки-но зором окине
Простір широкий увесь голубої вітчизни своєї,—
З поля, мисливче, іди, не повернеться сокіл у клітку!»

Так закінчив молодик; його слухав з увагою Кейстут,
Слухала донька його, божественно красна Альдона.
Осінь надходить, а з нею довгі вечірні розмови;
В колі подруг своїх розважається гожа князівна,
То біля кросен сидить, а то пряжу тонку випрядає;
Бистро мелькають голки, кружляють прудкі веретена,
Вальтер тут же стоїть, про німецькі розказує землі,
Згадує літа юнацькі свої. Все, що Вальтер говорить,
Ловить дівчина слухом, у душу вбирає жадібно,
Все пам'ятає до слова, не раз уві сні повторяє.
Він повідав про міста, про замки над Німаном пишні,
Про багаті убори, про ті велелюдні забави,
Як на турнірах списи рицарі мужні ламають,
А панянки з балконів бійців надаряють вінками.
Він про бога казав, що за Німаном править землею,
І про матір його непорочну, чий ангельський образ
Він на грудях носив — іконку малу заповітну.
Віри литвинку навчавши, моливши разом із нею,
Їй він oddав образок; у все втаемничити прагнув,

Що тільки зниав; ой леле, навчив і того він Альдону,
В чому був неуком доти і сам: навчив він кохати.
Вчився він також у неї; з яким хвилюванням безмежним
Слухав литовські забуті слова, що вона промовляла!
З кожним словом воскреслим нове почуття процидалось,
І піби я попелу іскра; були то все назви солодкі
Дружби, кревних зв'язків, побратимства, і той
найсолодший
Вираз, який означає любов; понад нього немає
Країного слова на світі, крім слова одного — вітчизна.

«Звідки,— думає Кейстут,— у доні моєї ця зміна?
Де та колишня веселість, дитячі невинні забави?
В день святковий дівчата ідуть розважатися в танцях,
Тільки вона самотіє чи з Вальтером править розмови.
Буднього дня всі дівчата прядуть чи гаптують,
В неї голка із рук випадає, поплутані нитки,
Добре не тямить, що робить вона,— так усі мені кажуть.
Вчора я бачив — троянду вона вишивала зеленим,
А листочки й стебло із червоного вишила шовку.
Як же їй бачити її, коли очі її думки її повні
Вальтером тільки самим, лиш із Вальтером прагнуть
розмови.
Скільки разів я питав, де вона,— у долині, казали;
— Звідки прийшла? — Із долини.— А що в тій долині?
— Там Вальтер
Сад насадив задля неї. Невже ж таки сад отої кращий
Ніж у мене сади? (Чудові сади у Кейстута,
Повні яблук та груш, всіх дівчаток у Ковні принада).
«Ой, не садок її манить! Якось постеріг я зимою —
Шиби на тому вікні, що виходить на Німан, прозорі,
Чисті, неначе в маю, кришталю мороз не потьмарив.
Вальтер там любить ходити; отож край віконця сиділа
І розтопила гарячим диханням на склі вона кригу.
Я гадав, що читати її писати її він научить,
Всі-бо князі своїх діток грамоти нині навчають;
Хлопець він добрий, одважний, мов ксьондз той
начитаний в книгах,—
Що ж, виганять його з дому? Литовській землі він
потрібен:
Лави найкраще шикує, фортеці буде найліпше,

Зброю ладна громоносну, один мénі стане за військо.
Будь же, Вальтере, зятем, Литву борони ізо мною!»

Вальтер взяв шлюб із Альдоною.— Німці, здається
вам, певне,
Ніби повість кінчилася? У ваших любовних романах,
Тільки-но рицар женився,— кінець трубадурої пісні,
Може додасть він лише, що жили вони довго й щасливо.
Вальтер дружину любив, та душу він мав благородну,
Щастя в сім'ї не знайшов він, бо щастя не мала вітчизна.

От розтали сніги і жайворон перший озвався,—
Радість іншим країнам приносить весняна та пісня,
Бідній Литві вона тільки пожежі та січі віщує;
Сунуть німецькі війська, в незліченні згуртовані лави,
Вже від заніманських гір луна аж до Ковна приносить
Галас війська, і коней іржання, і брязкання зброї.
Ніби хмари, полки налягають на тихі долини,
Там і там миготять пропорці їх передніх загонів,
Як бліскавки перед бурею. Німці над Німаном стали,
Навели переправи і Ковно навколо обложили.
День по дню розбивають таранами башти і мури,
Ніч по ночі підкопи ведуть, мов кроти під землею,
Під небесами вогненним підноситься бомба польотом
І, мов сокіл на птаство, згори на дахи ударяє.
Ковно впало упрах — і Литва до Кейданів¹⁸ одходить;
Впрах повалились Кейдані — литовці в бори відступили,
Обороняючись. Німці палили усе й плюндрували.
Кейстут і Вальтер — у нападах перші, останні в одходах.
Кейстут завжди спокійний; він звик ще з дитинства
своєого

Битись, рубать ворогів, нападати, відступати, втікати.
Знав він, як предки його з тевтонами здавна боролись;
Предкам ступав він услід, бився й не дбав про майбутнє.
Інші у Вальтера думи; він зріс у німецькому колі,
Відає Ордену силу і знає: на заклик магістра
Вся Європа і гроші, і військо, і зброю постачити.
Прусси колись боронились — їх стерли на порох тевтони,
Рано чи пізно й Литва вазнає подібної долі;
Бачив він пруссів нещастя, тримтів за майбутнє

литвинів:

«Сину мій,— Кейстут до нього волав,— ти пророк
Лиховісний;

Ти відкрив мої очі, щоб іріву мені показати.

Слухав я мову твою — і мої ніби слабшали руки,

На звитигу надія втекла, а за нею й хоробрість.

Що ж тепер нам чинити?» — «Мій батьку,— відрік

йому Вальтер,—

Знаю епоеф единий, страшний, та, на лихо нам, вірний!

Меніже колиєв розновім». — Так воїни говорили по битві,

Поки сурма не заграла побудки до бою нового.

Все печальніший Кейстут, Вальтер як сильно змінився!

Хоч і раніше не бував він ніколи занадто веселим,

Навіть у добрі хвилини якогось замислення морок

Вид йому отіняв, та в солодких обіймах Альдона

Мав він безхмарне чоло і погоже, щасливе обличчя,

Усміхом завжди вітав її, ніжно із нею прощався.

Нині, здавалось, точила його невідома хвороба!

Ранками він перед домом, скрестивши у роздумі руки,

Смутно дививсь на дими від запалених сіл та містечок,

Мов безумний, вночі він зненацька від сну поривався

І вікно споглядав пожежі далекої відблиск.

«Що з тобою, мій мілий?» — крізь сльози питала

Альдона.

«Що? Спокійно дрімати, аж поки тевтони вдеруться,

Зв'яжуть сонного раптом, катам віддадуть на поталу?»

«Бог нас, мій мужу, боронить! Таж військо стойте на

сторожі!»

«Правда, що варта пильнує, що маю я шаблю при боці,

Та як згине сторожа і шабля моя пощербиться...

Ох, ганебної старості страшно дожити, кохана!...»

«Втіху нам бог дасть у дітках». — «А хрестоносці

наскочать,

Матір уб'ють, а дітей заберуть у неволю до себе

І научати їх стріли пускати у власного батька!

Сам би я, може, на батька, на рідних братів замахнувся,

Як вайделота не стрів би». — «Вальтере мій, утечімо

Далі в Литву, заховаймось од німців у горах, у нетрях».

«Ми поїдем відсіль — як же інші з дітьми, з матерями?

Прусси так утікали, а німці в Литві їх настигли.

Що, як і нас вони вислідять?» — «Ми помандруємо далі».

«Далі? Далі, нещасна? Ми далі з Литви подамося?
В руки татар чи Русі?» На слово те бідна Альдона
Зніяковіла й замовкла, бо їй уявлялося доти,
Що вітчизна, як світ, ні межі ані краю не має.
Вперше почула вона, що в Литві заховатися ніде.
«Що ж чинити?» — питає вона, ламаючи руки.
«Спосіб один є, Альдоно, щоб Орден скрушити

литовцям;

Добре я знаю той спосіб, лише не питайся, на бога,
В чім полягає він, люба! Проклята буде година,
Як удастись до нього тяжкі вороги мене змусять». .
Більш не хотів говорити він, просьб Альдони не слухав,
Чув він Литви тільки горе, його лише бачив, скорботний.
Аж нарешті помсти вогонь, що в мовчанні живили
Муки й руїни навколо, зайнявсь і повив його серце,
Знищив усі почуття, навіть те почуття найсолідіше,
Що єдине давало розраду й цілюще кохання.
Так огонь потаємний, що розпалили мисливці,
Дуб беловезький поймає, з'їдає його серцевину,
І король лісовий ронить листя своє шумовите,
Вітер розносить гілля і навіть корона зелена
З нього спадає додолу — рясна омела на верхів'ї.

Довго литвини по замках, по горах і пущах блукали,
То б'ючи хрестоносців, то ними у відповідь биті.
Битва жахлива нарешті зайшла у Рудавській долині¹⁹,
Тисяч десятки литовців наклали у ній головою,
Та не менше й німецьких вождів і братів хрестоносних.
Скорі німців прийшла із-за моря воєнна підмога;
Кейстут і Вальтер та жменька бійців добулися у гори,
Їх шаблі пощербились, щити їм посічено густо;
Сумно вернулись додому, кров'ю і пилом покриті.
Вальтер на жінку не глянув, ні слова до неї не мовив,
З Кейстутом та з вайделотом щось говорив по-німецьки.
Не розуміла Альдона, та серце її віщувало
Щось лихе і жахливе; коли закінчили нараду,
Всі вони троє, смутні, на Альдону звели свої очі.
Вальтер на неї дивився найдовше в німому відчай,
Сльози нарешті рясні покотились йому по обличчю.
Впав до ніг її, руки до серця свого притискає
І простити благає, що мук через нього набралась.

«Горе,— він мовив,— жінкам, які покохали безумців,
Тих, що поглядом часто за рідним околом блукають,
Тих, що мислю ширяють над стріхою рідного дому,
Тих, кому сердя не можна сімейним життям утолити.
Люба! Великі сердя — ніби вулики надто великі,
Мед іх наповнить не може, і в них ящірки загніздились.
Друже Альдоно, прости! Це сьогодні лишуся я в домі,
Ще сьогодні забуду про все, будем жити сьогодні
Ми для себе. А завтра...» — і він не посмів докінчити.
Радість Альдоної яка! Гадала вона, бідолашна,
Що відміниться Вальтер, що буде спокійний, веселий,
Менше-бо в нього задуми і дивляться очі жвавіше,
А на обличчі — рум'янець; Литву, хрестоносців і війни
Він у непам'ять пустив, пригадував дні ті щасливі,
Як прибув до Литви, як уперше з Альдоною стрівся,
Перші в долині проходки і перші невинні розмови,
Всі ті випадки прості, дитячі, але незабутні.
Чом же словом «узавтра» він речі свої обриває?
Знову замислився він, довго зорить на дружину,
Сльози в очах заблищають, він хоче сказати щось —

не може.

Чи почуття всі колишні, ті спогади світлі про щастя
Викликав тільки на те він, щоб попрощатися з ними?
Всі розмови, всі пестощі ніжні, що дав ім той вечір,
Чи не спалах останній свічі молодого кохання?..
Дарма питати, Альдона поглянула ще раз несміло,
Вийшла з покою вона, та в шпару іще заглядала.
Вальтер вина наливав, хилив він за келихом келих
І вайделота старого на ніч у себе заставив.

Сонце ще сходило тільки, гучні загриміли копита,
Двоє рицарів в раннім тумані помчалися в гори.
Всі обманили сторожі, одну не могли обманити:
Пильні очі в коханок, побачила втечу Альдона!
Путь перебігла в долині; печальна була у них зустріч!
«Люба, вернися додому; вернися, щаслива лишайся,
Може будеш щаслива в коханих родини обіймах;
Ти молода і прекрасна, знайдеш утіху, забудеш!
Князь не один ще до мене твоєї руки домагався;
Вільна тепер, удова ти, вдова по великому мужі,
Що для вітчизни одрікся — навіть тебе, моє щастя!»

Будь же здорова, забудь мене; часом заплач надо мною,
Вальтер утратив усе, Вальтер один залишився,
Ніби вітер в пустелі; блукати я мушу по світу;
Зраджувати маю, вбивати і смертю ганебною вмерти.
Але роки минуть, і забуте ім'я знов воскресне —
Слово Альф ще почує Литва з віщих уст вайделотів,
Ти почуєш про вчинки його і подумаєш, мила:
Рицар жахливий отої, таємникою млою повитий,
Знаний мені лиш одній, була я йому за дружину... —
Хай же гордість осяє тоді твое змучене серце!»
Слухає мовчки Альдона, а й слова одного не чує.
«Ідеш, ідеш!» — гукнула, тим словом уражена раптом.
Слово «ідеш» в ушах її тільки одно і лунало;
Згасли думки в ній, пішло все в непам'ять; і спомини
світлі,

І уламки думок, і майбутнє — усе помішалось.
Серце казало їй лиш, що не можна вертатись додому,
Що не можна забути; очима безтязно водила,
Кілька разів зустрічала нещасного Вальтера погляд,
Та не знаходила в нім, як раніше бувало, потіхи,
І, здавалось, шукала нового чогось. Навколо себе
Знов озиралась вона — навколо бори та пустиня.
В лісі дрімучім за Німаном вежа самотня блищає,
То монастир був одлюдний, притулок черниць

християнських.

Очі Альдона й думки на сумній тій будові спинились:
Так голубок, що над виром морським знемігся від бурі,
Пада на щоглу самотню судна, що по морю блукає.
Вальтер її зрозумів, за нею пішов у мовчанні,
Далі почав говорити, довірив свою таємницю,
І біля брами — ой леле! — страшне то було розставання!..
Альф з вайделотом поіхав, і більше не чули про нього.
Горе, горе йому, як присягу свою поламав він,
Як, відрікшиша щастя, Альдоні життя затруївши...
Як отдав він усе, щоб нічого за те не здобути...
Все нам покаже майбутнє. Німці, кінець моїй пісні».

«Кінець, кінець?» — аж загуло по залі.
«А що ж той Вальтер? Вчинками якими
Прославився? Кому він мстив? Що далі?» —
Гукають німці. Конрад лиш між ними

Сидить я похиленою головою,
Зворушеній; щожилі наливає
Вина в пугар — і мовчки вихиляє.
Він ніби повен думкою новою,
І різне почуття, як блискавиці,
Пому то налить, то зблідняють лиця.
Все ганбітні тіні на чолі похмурі,
Уста тримтять, і очі здичавілі
Літають, ніби ластівки в час бурі;
Він скинув плащ, немов у божевіллі:
«Кінець де пісні? докінчи негайно,
Або дай лютню; чом дрижиш, тайшся?
Дай лютню швидше, кубки наливай-но,
Сам докінчу я, коли ти боїшся.

Я знаю, кожна пісня вайделота
Зловісна, як собаче завивання;
Співаете про вбивства й мордування,
А нам хвала лишилась і гризота.
Я ще в колисці чув лукаві звуки,
Що серце обвивали, мов гадюки,
І в ніжну душу налили трутізни —
Жадобу слави й пристрасть до вітчизни.

В сліди ступає пісня юнакові,
Як ворога убитого примара,
У хмільні кубки доливає крові,
З'явившися на бенкеті, мов кара.
Я чув пісні, о горе! чув багато!..
Ти виграв! Час настав, лукавче сивий!
Війна кривава — віщунові свято!
Налийті! Грім ударить справедливий!

Я закінчу... Ні! Іншу заспіваю!
Коли з кастільцями я міряв сили,
Балади маври там мене навчили.
Грай, діду, пісню ту, що пам'ятаю
З дитинства я... вечірніми часами
Під звуки ті мій спів далекочувся.
Вернися, діду, бо клянусь богами
Німецькими, літовськими...» — Вернувся

Співець похилий, наспівом нерівним
Ішов за голосом магістра диким,
Як бідний раб іде за паном гнівним.

Свічки тимчасом на столі згасали,
Здрімались гості, утомившись криком;
Та голос Конрада збудив їх знову,
Навколо співця вони стіною стали
І пильно ловлять пісні кожне слово.

Альпухара²⁰

Балада

Селища маврів у тьмі, у руїні,
Гине їх люд в безпораді;
Борються досі grenadські твердині,
Але чума у Гренаді²¹.

Лиш в Альпухарі, залігши у шанці,
Б'ється загін Альманзора,—
Та обложили хоробрих іспанці,
Жде їх чи смерть, чи покора.

Вдосвіта сурми до бою заграли,
Битва громить на світанні,
На мінаретах хрести заблищають,—
Взято фортецю останню.

Сам Альманзор, як побачив, що сили
Більше нема в обороні,
Сміло прорвавшись крізь ворога стріли
Втік од страшної погоні.

Бенкет між трупів почався в іспанців
На альпухарських руїнах.
Здобич пають, поділюють бранців,
П'ють, утопаючи в винах.

Раптом надвірна сторожа доносить:
Рицар, що ймення не знати,
З панством найстаршим побачення просить,
Пильнє щось має сказати.

То Альманзор був, король мусульманський.
Кинувши сковок безпечний,
Сам oddається він в руки іспанські,
Раб іх і друг іх сердечний.

«Я до іспанського,— каже,— порогу
Став із уклоном глибоким,
Вашому буду молитися богу,
Вірити вашим пророкам.

Хочу, щоб слава по світу настала,
Як мавританець побитий
Став переможцям своїм за васала,
Братом молодшим служити».

Шану іспанці до сміливих мають.
Як Альманзора впізнали —
Вождь обійняв його, інші вітають,
Друга немовби стрічали.

Всіх Альманзор по черзі обіймає,
Руки стискаючи гречно,
Та найміцніше вождя пригортає,
В губи цілує сердечно.

Раптом ослаб він, на камінь підлоги
Впав, побліднілій з нестяями,
Але чалму переможцю під ноги
Кволими стеле руками.

Глянув навколо — всі дивуються дивом:
Синню взялись йому лиця,
Сміхом уста зазміїлись жахливим,
Сповнились кров'ю зіниці.

«Гляньте, гляри! Я гордий і радий,
Що відплатив вам, одразу.

Я одурив вас: прийшов я з Гренади,
В дар вам принісши заразу.

Так! Поніжкою своїм вам у душу
Смертної влив я отрути.
Гляньте — у муках конати я мушу,—
Вам таких мук не минути!»

Руки вперед простягає завзятій,
Мовби стисканням смертельним
Хоче іспанців усіх закувати,
Сміхом сміється пекельним.

Вмер, сміючись Ще третіми повіки
Темних очей зледенілих.
Сміх той страшний залишився навіки
В рисах його помертвілих.

Прудко іспанці біжать, мов од кари!
Вслід їм — чума чорнокрила.
Жоден не вийшов із гір Альпухари,
Всіх моровиця скосила.

* * *

«Так мужні маври мстилися, панове;
Хотіли б знати ви про мсту литвина?
Здійснити, може, клятву він готовий —
Отруту сипати у ваші вина?
Ні! Не такі у нас тепер звичаї:
Вітольде-князю, наше панство нині
Народ свій чужоземцям відступає
І помсту власній наклика країні!

Але не всі — за свідка будь, Перуне! —
Не всі в Литві — я ще вам заспіваю...
Геть лютню цю! Порвалися в ній струни!
Не буде пісні — та надію маю
Ще заспівати... Та завеликі чари...
Сп'янів я... Веселітесь без тривоги!

Ти, Аль... манзоре,— геть з очей, почваро!
Альбане, всі — лишіть мене самого!»

Сказав — пройшов цепевною ходою,
Дійшов до місця, в крісло впав без тями,
Комусь грохив ще; тупнувши ногою,
Стіл перекинув з винами й чарками.
Ослаб, унада голова похила
На поручень фотеля, зір стемнілій
Пригас у нього, піна губи вкрила;
Заснув, безсилий.

Ше рицарі постояли у залі;
Було відомо добре їм і доти,
Шо по вині біснується він в шалі.
Та на бенкеті! Глум і соромота!
Ше ѿ при чужих! Так дико лютувати!
Хто схвилював? — Шукати вайделота! —
Та між юрбою викравсь він із хати.

Поміж собою німці говорили,
Шо то Гальбан в литовському одінні
До бою кликав християнські сили
Проти поган у пісні старовинній.
Та чом магістра мов перемінили,
Чом Вітольд у такому роз'ярінні?
Шо означає Конрада балада? —
Не знає, що ѿ подумати громада.

v

ВІЙНА

Війна — вже Конрад стримати не може
Народну пристрасть і воєнну раду,
Шо кличуть плем'я покарати вороже
За насоки, за Вітольдову зраду.

Князь Вітолд жебрав Ордену підпори,
Щоб Вільно знов до рук собі прибрati,
Та як почув, що хрестоносці скоро
Литву свавільну рушатъ воювати,
Нових союзників лукаво зрадив
І геть свое вояцтво відпровадив.

В тевтонські замки він усю дорогу
Заходив, ніби посланець магістра,
А потім, обезбройши залогу,
Палив, рубав... Була розплата бистра!
Тож знявся Орден, мучений ганьбою,
Проти поган хрестовою війною;
Виходить булла; морем, суходолом
Пливуть війська шумливими роями,
Князі й васали сунуться півколом,
Хрести червоні сяють над щитами.
Поклявся кожен войовник завзятий
Чи охрестить поган — чи повбивати.

Пішли в Литву; і що ж там учинили?
Як хочеш знати, стань під вечір тъмяний
На взгір'ї, подивися на могили,
На заграви, на полум'я багряне,
Що ніби кров тече по небокраї,—
От чим війна позначена буває.
Грабунки, різанина, плач, пожари,
Що блиском очі знаджують дурному,
А мудрий бачить у страхітті тому
Болання до господньої покари.

Все далі вітри полум'я котили,
В Литву все далі рицарі вступали,
Вже ніби й Ковно, й Вільно облягали,—
І змовкли вісті, ніби заніміли.
В околиці вже полум'я немає,
Багрець пожеж все далі відступає.
Даремно із побитої країни
Трофеїв пишних німці дожидають
І шлють гінців даремно по новини:

Гінці спішать — і як один зникають
У темряві неспевності такої
Був кожен рад би й з новини тяжкої.

Мишул осінь, сніжні заметлі
Ренуть у горах, мов стада ведмежі,
І внову щось горить на небосхилі —
Зоря північна? Виблиски пожежі?
Усе видніше світиться заграви,
Все близиче й близиче полум'я криваве.

З Марієнбурга бачать, що снігами
Насилу-силу пробива дорогу
Гурток людей; то Конрад із вождями?
Що принесли? Ганьбу чи перемогу?
Полків де решта? — Конрад звів правицю
І показав розсипані загони;
Ах! вигляд їх розвіяв таємницю!
Біжить юрба, в заметах сніжних тоне,
Той падає, той лізе через трупи;
Повзуть один утеклій по одному,
Немов комах гидкі рухливі купи,
Що в глечику вовтужається тісному;
Ті ще волочать занімлі ноги,
А ті замерзли посеред дороги;
Піднявши руки в небо, їм незриме,
Стоять вони стовпами верстовими.

Із міста люд збігається цікавий,
Та ні об чім прибулих не питает,
Бо про жахливі наслідки виправи
По лицях бідних воїнів читає.
Їм очі смерть морозна отінила,
Їх голоду гадюка ізсушила.
Там чути гук літовської погоні,
Там вихор котиться по оболоні,
А пси худі здалека завивають,
І горе круки чорні накликають.

Пропало все, і Конрад в тім виною,—
Він, вояовник уславлений, могучий,

Він, що пишався спрятністю тонкою!
У цій війні лінивий, нерішучий,
На Вітольда він хитрощі піддається
І, помстою засліплений, з отчаяю
Загнав війська в глибину чужого краю,
А Вільно обложивши — зволікався.

Коли запасів не було і вбогих,
Заглянув голод в оренські обози,
А ворог, шастаючись по дорогах,
Підсилики нищив, розбивав довози,
І німці тисячами умирали,—
Рятунок був у штурмі лиш надійний
Чи, ще певніш, у відступі швидкому.
Що ж! Конрад, самовпевнений, спокійний
На слові іздив чи в шатрі своєму
Сидів із потаємними думками,
Не радячись ні в чому із вождями.

До ратного змагання охололий,
Він не зважав на людські сльози й муки,
Дивився байдуже на криваве поле.
Мовчав, на грудях скрещуючи руки,
Або про віщось гомонів з Гальбаном.
Сніги тимчасом всі дороги вкрили,
І Вітольд-князь, нові зібравши сили,
В обозах гостем появлявесь нежданим.
Ганьба і сором Орденові всьому!
Магістр великий п'єршим втік із бою.
Не з лаврами та здобиччю рясною —
З поразки вістю він прибув додому.

Ви бачили, як після злоЗ кари
Верталися не люди, а примари?
Печаль лежала й на його обличчі,
Точив його німий гробак страждання;
Він мучився — але заглянь у вічі:
Крізь темні вії дивне почування
Просвічує і промені метає,
Немов комета, що грозить війною,
Мов огники на чорнім небоскрапі.

Що силою запалені лихою;
Шаленство й радість в погляді страшному,
Щось демонічне світиться у ньому.

На реметю люду Конрад не зважає,
Він єклікай раду і в рицарськім колі —
О сердомот! — мову починає;
Всі слухаютъ — і вірять мимоволі,
Гріхи людини кладучи на бога.
Кому думок не сплутає тривога?

Стій, гордий вождю! Суд є і на тебе!
В Маріенбурзі льох я знаю темний;
Як чорна ніч пов'є і землю, і небо,
Там радить раду трибунал таємний.

Єдина лампа, в залі невеселій
Звисає там зі стелі;
Дванадцять крісел там стоїть круг трону,
Устав на троні — книга таємнича;
Дванадцять суддів — вірних слуг закону
Всі в чорнім, замасковані обличчя —
В льюху сковались від людської зграї,
І хто сусід — сусід того не знає.

Всі присяглися згідно, добровільно
Каратъ вождів провійних неухильно
За злочини, приховані од світу.
Як тільки вирок пролунав грозою,
То не втече і рідний брат одвіту;
Чи силою, чи зрадою тонкою
Повинен кожен винного скарати:
Мечі й кинджали є в них для розплати.

Один із чорних підійшов до трону
І, ставши перед книгою закону,
«О судді! — мовив перед грізним сходом.—
Ми маємо свідоцтво і ознаки:
Той, хто назавсь Конрадом Валленродом,
Не Валленрод ніякий,

Хто він — не знати; літ дванадцять тому
Прибув він до надрейнської країни.
Як рушив Валленрод до Палестіни,
За зброєносця він служив при ньому.
Граф Валленрод кудись там зник безслідно,
Той зброєносець, вбивця, як гадали,
В Іспанію утік тоді, зухвалий,
Минаючи покару очевидну.
Там з маврами він одчайдушно бився
І на турнірах слави дослужився,
Назвавшись Валленродом так негідно.
До Ордену вступив він, як відомо,
Магістром став, на горе люду всьому.
Як правив він — ви знаєте; зимою,
Коли з морозом бились ми й з Літвою,
Лжеконрад їздив нібито на влови
І з Вітольдом таємні мав розмови.
Шпиги мої за ним слідкують завжди, всюди;
Під вежею вони улаштували чати:
З пустельницею він приходив розмовляти —
Про що? Не зрозуміть — та по-литовськи,
Судді!

Доноси зваживши на цю людину,
Що діставали ми в лиху годину,
Від шпигунів моїх таємні вісті,
Чутки, що розкотилися по місті,
Магістра, судді, я на цій високій раді
Виную в єресі, убивстві, зраді».

Тут звинувач, упавши на коліна
І на розп'яття положивши руку,
Поклався божого найменням сина
І на його святу присягся муку.

Замовк він. Судді заглибились в думу;
Ні гомону, ні тихої розмови,
Лиш жест чи погляд, ніби випадковий,
Вершить глибоку, грізну мисль без шуму.
Підходив кожен по черзі до трону,
Гортав кінджалом сторінки закону,
Читаючи високі повеління,

Питав поради тільки у сумління,
На серце руку клав, підводив зори,
І одностайно всі гукиули: «Горел»²²
Лупою тричі стіни повторили
Те «Горел» — В тім однім, єдинім слові
Весь вирок. Помсту довершить готові,
Мечін дланіаддяць судді оголили,
Щоб чими присуд виконатъ суворий,
В мовчанні вийшли — стіни ще тремтіли,
Повторюючи грізний вигук: «Горел!»

VI

ПРОЩАННЯ

Зимовий ранок — сніг, завія рине;
В снігу й завії Конрад бистро мчиться,
Над озеро, де вежа височиться,
Гукає, стукає мечем у стіни.
«Альдоно! — чути. — Живемо, Альдоно!
Твій мицій тут, і він додержав слова:
Вони розбиті, не втекти ім скону!

Пустельниця

Це Альф, мій Альф? Його солодка мова?
Як? Мир уже? Ти повернувся, любий?
Більш не поїдеш?

Конрад

Не питай, на бога,
Я все скажу, не потаю нічого,
Зважай лише. Вони дійшли до згуби,
Загинули, — ти бачиш там пожари?

Ти бачиш? Німців то Литва карає,
І вигоєння ранам іх немає.
Я серце вбів стоглавої почвари.
Зруйновано дощенту іх наснагу,
Міста в огні, скрізь море крові стало;
Я це вчинив, я виконав присягу,
Страшніше й пекло б іх не покарало.
Не хочу більше, я-бо теж людина!
Вся молодість моя — самі облуди,
Розбій кривавий... Близько домовина,
Набридли зради і не тішать битви,
Доволі помсти — німці також люди!
В Литві я був, бог чув мої молитви...
Я бачив замок твій, твою оселю
У Ковні нашім — там самі руїни...
Я відвернувся, перебіг пустелю,
До нашої помчався я долини.
Все як колись! Такі ж гаї та квіти,
Як і тоді, коли нам довелося
Розлуку незабутню пережити.
Було це вчора! — Так мені здалося.
Ти пам'ятаєш камінь той високий,
Куди ходили ми давно з тобою?
Його покрили мохом довгі роки,
Знайшов його я ледве між травою,
Бур'ян я вирвав, камінь змив слізами...
Дернову лаву, де в жарку погоду
Любила ти спочити під яворами,
Криничку, де я брав для тебе воду,—
Я все знайшов, пізнав, обняв очима.
Альтанку навіть, затишну склону,
Що я обетавив вербами сухими,
Зберіг там час, і — чудо з чудом! —
Сухі ті верби у піску сипучім
Деревами густими розрослися,
В них вітер грає, як у справжнім лісі,
І цвітом землю радує пахучим.
Ах! Я зрадів, немов мала дитина,
Надією оживлений ясною;
Під вербами упав я на коліна
І мовив: «Боже! Змишуйсь надо мною!»

Пошли нам щастя у крайні рідній,
Як нас литовське сонце знов пригріє,
Пошли нам спокій! Хай у дні погідні
Нова весна в серцях зацелені!»

«Вернімось! Владу обіймаю вищу,
Скажу — відчинять... Та пощо казати?
Нехай не брама, а сталеві грati —
Я розіб'ю іх, рознесу іх, знищу!
Туди, кохана, у твою долину
Я на руках тебе нести готовий;
А ні — знайдемо далі самотину:
Є непроглядні пущі Беловежі,
Куди не долітає гук військовий,
Де не побачиш одсвіту пожежі,
Братів нещасних не почуєш мови.
Серед пастушої там загороди,
Схилившись ніжно до твоого лона,
Забуду я, що в світі є народи,
Що світ існує,— будем жити для себе.
Скажи ж! Дозволь!»

Але мовчить Альдона,
І Конрад змовк, на відповідь чекає.
Зоря кривава враз осяла небо...
«Альдоно, друже! Ранок настигає,
Прокинутися, сторожа нас застане,
Альдоно! — стогне, молить, нетерпливий.
Урвався голос,— погляд полум'яний
Блага її, звелись до вежі руки,
Упав він на коліна, камінь сивий
Цілує, умліваючи з розпуки.

«Ні, вже запізно,— мовила з зітханням,
Але спокійно,— бог мені поможе
Перед ударом встояти останнім.
Тут присягу я склала край порога
Із вежі вийти тільки до могили.
Боролась я з собою,— ти, мій мілий,
Мене повстати кличеш проти бога.
Кого ти хочеш бачити? Примару?
Подумай, ах, зміркуй! Коли, шалена,

Я підкорюсь твоєї мови чару
І впасті зважусь між твої рамена,
А ти мене, мій друже, не впізнаєш,
Одвернеш очі, болісно спитаєш:
«Невже Альдона — ця мара нуждenna?» —
Шукатимеш ти у пригаслім зорі,
В обличчі, що... ах, думка ця вбиває!
Hi! Хай пустельниця, зів'яла в горі,
Альдони ніжних рис не викривляє!

І я — признаюсь — не гнівись, єдиний,
Як місяць ясним променем забліска,
Тебе почувши, криюся під стіни,
Боюсь тебе побачити я зблизька.
Ти, певно, не такий, як в ту годину,
Коли з'явився в батьківськім кортежі
У замок наш. Та вроду ту левину
Я в серці, друже, зберегла донині,
Ту саму постать, в тих часів одежі.
Метелик так, потонувши в бурштині,
Свою красу навіки зберігає.
Хай, Альфе, пам'ять нас таких лишає,
Як ми були. Ми стрінемось такими,
Але не тут — за межами земними.

Долини красні залишім щасливим,
А я люблю мій затишок камінний,
Тебе б живим лиш бачить, незлостивим,
Щовечора твій голос чуть єдиний.
І тут би муки серця не терзали,
В темниці, Альфе, жити було б миліше,—
Кинь тільки зради, вбивства і підпали,
Приходь сюди частіше і раніше.

Коли б ти — слухай — тут серед рівнини
Подобу тої влаштував альтані
І верби посадив свої, коханий,
І камінь з тої переніс долини!
Приходили б тоді селянські діти
Побавитись під тими деревами,
В вінок бій рідні заплітали квіти,

Литовськими б нас тішили піснями.
Бач, рідна пісня злегшує страждання,
Про рідний край, про тебе будить мрій...
А потім, потім, по моїм сконанні,
Над гробом Альфа хай тихенько віє».

Та Альф не чув. По дикім узбережжі
Блукав він без мети, без дум, без сили,
Сігні і пущі зір його манили;
Шалений рух у глушині ведмежій
Давав йому єдину пільгу — втому
Як душно серед снігу та мерзлоти!
Зірвав він плащ, відкинув мідь шолома,
Все скинув з себе — все, окрім гризоти.

Дійшов аж ранком до міського валу,
Аж бачить — тінь якась в туман прозорий
Ховається... Враз видиво пропало,
В окопі щезло — голос лиш суворий
Здалека чути: «Горе, горе, горе!»

Альф, голос той почувши, здивувався,
Та зрозумів — за меч широкий взявся.
Немов готовучись до оборони,
І оглянувся неспокійним оком.
Довкола пусто, все в завії тоне,
Північний вітер дужче розгулявся;
Нарешті звільна і неповним кроком
Вернувся він до сковища Альдони.

Вона — побачив — що в вікні біліла.
«Добриден! — крикнув.— Довго ми з тобою
Нічною лиш стрікалися порою;
Тепер — добриден. Ог ознака мила!
Уперше — вдень! О, як це дивно дуже!
Вгадай, чому приходжу я так рано?»

Альдона

Не хочу й знати, іди відсіль, мій друже,
Тебе візнають, викриють оману...
Доволі слів — іди ж, бувай здоровий,
Не вийду я...

Альф

Не час для тої мови!
Запізно! — Квітку кинь мені єдину —
Ах, там немає квітів!.. — щось з одежі,
З коси твоєї любої стъожину,
Чи хоч камінчика з твоєї вежі!
Сьогодні хочу — завтра не діждати!
Лишаючи життя земного межі,
Твій дар до серця хочу притулити,
Твоєю, друже, слізкою' политий.
Я перед смертю буду відчувати
Про тебе спогад. Надійшла вже згуба,
Загину я — загиньмо разом, люба.
Ти бачиш бастіон той над валами?
Там я сковаюсь, буду там щоранку
Я чорну хустку звішувати з ганку,
Світитиму лампаду вечорами;
Дивись туди: як хустка не замає,
Як лампа не засвітиться червона,
Замкни вікно і знай: мене немає.

Прощай! — І зник він. Довго ще Альдона
Дивилася у далечінь крізь гратеги;
Так день минув і сонце вже запало,
А все її біліо запинало,
Крізь морок хвилювались ніжні шати,
Тяглися руки до земного лона.

«Кінець настав,— Альф мовив до Гальбана,
Поглянувши на захід з бастіона,
Де він замкнувся від самого рана
І все дивився на вікно Альдони.—

Подай мій плащ і шаблю, вірний слуго,
Піду до вежі — може на наругу,
На вірну смерть... Послухай, мій Гальбане,
Як завтра я сюди не повернуся —
Іди відсіль: мене уже не стане.—
Ах, з ким я, з ким думками поділюся?
Яка самотність! На землі й на небі
Кому здолав би сердеця відкрити?
Нікого — окрім неї та крім тебе!
Прощай, Альбане! Я прошу спустити
Узвітра хустку із щеї рами,
Щоб дати знати... А! Стukaють до брами!»

«Хто йде?» — сторожа запитала трічі,
І голоси відповіли їй: «Горе!» —
Ламають двері гострі таємничі,
Яких ніяка сила не поборе;
Вперед страшна процесія ступає,
Збігає швидко на залізні сходи
І в сковищі останнім Валленрода —
Хода нещадних месників лунає.
Альф, зачинивши двері на засови,
Меч ухопив, а другою рукою
Взяв кубок, смерть свою зустріть готовий,
Налив і випив.— «Старче! Пий за мною!»

Гальбан поблід, хотів отрути чару
З рук вибити у нього,— та спинився,
Бо неминучу бачить він покару,
Пора настала, суд страшний звершився!

«Старий! Ти знаєш, що це означає?
Ти розумієш ці зловісні звуки?

Передаю тобі я чару в руки —
Я випив!» — Та Гальбан мовчить в одчай.

«Переживу... тебе, тебе, мій сину,
Тобі закрити хочу я повіki,
Твій подвиг славитиму до загину,
Щоб знов народ тебе на вічні віki!
Ходитиму по всім литовським краї,
Куди ж не втраплю — спів туди долине;
Хай бард його воїцтву повторяє,
А мати хай співає для дитини —
І мста за долю нашу нещасливу
Хай виросте колись із того співу!»

Альф на віконні обіпєрся грата,
Дивився довго він на вежу чорну,
Немов хотів вернути неповторну
Прощання мить — перед лицем утрати.
Обняв Гальбана. Так вони стояли,
З зітханнями зливаючи зітхання,—
Аж судді тут, мечами заблищали,
І мова пролунала іх остання:

«Знай, зраднику, відкрилася омана,
І не втекти од правої розплати;
Ти орденського бачиш капелана,—
Про всі гріхи ти маєш розказати».

З мечем оголеним іх Альф стрічає,
Та блідне раптом, голову схиляє,
Але поглянув зором гордовитим,
Зірвав свій плащ, магістра топче знаки
І каже з усміхом несамовитим:
«Мої гріхи? Хай знає іх усякий!

Я смерть прийму, чого ж іще вам треба?
Велику на землі зробив, я справу!
Ви бачите у загравах півнеба,
Міста в руїнах, у крові державу?
Ви чуєте, як страшно вітер виє?
Війська там ваші гинуть — і надії!

Ви чуєте — собаки завивають?
Вони останки ваших догризають!

Ще я вчинив, я повалив колони,
Впень порубав я гідру стоголову,
Я на руїнах в образі Самсона
Стою — і сам приймаю смерть раптову».«
Сказав — в вікно поглянув — мовчки пада,
Та спершу лампу кидає додолу;
Вона зробила у повітрі коло
І пригасає край чола Конрада.
Ще світиться олій розлитий кволо
І блимає у тьмі тяжкої ночі;
Враз, ніби даючи до скону гасло,
Він спалахнув у тишині урочій,
Упавши Альфу на засклі очі,
І всьому край настав, і світло згасло —

І крик страшний, уривчастий крізь стіни
Із вежі тої ж долетів хвилини,—
З чиїх грудей? Ви, певне, зрозуміли.
Хто чув таке, той легко б догадався,
Що груди, звідки крик такий розтявся,
Не зможуть більше голосу подати:
Усе життя в той крик вони вложили.

Так в лютні заридає звук крилатий,
Коли порвуться струни в ній востаннє:
Іще, здалось би, чується співання,
Та вже кінця мелодії немає.

Хай ангели доспівують небесні
Спів про Альдону в злагоді чудесній,
Слухач — нехай у серці доспіває.

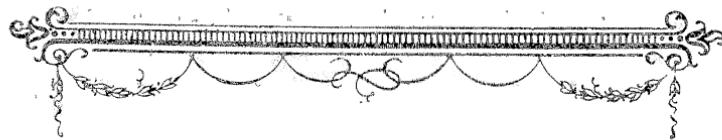

ПОМИНКИ

Слобона третя

ДІЯ ПЕРША

СЦЕНА ДРУГА

ІМПРОВІЗАЦІЯ

Конрад

[по довгім мовчанні]

амотність — що ж співець? що ви для нього, люди?
Де той, хто з піснею мої збагнув би мрії,
Хто в ній вогонь душі моєї зрозуміє?
Нешасний, хто для вас хоч звук один здобуде!
Для співу звук, для дум слова — облудні шати,
З душі злітає мисль, щоб у словах постати,
Слова ж поглинути мисль і вже тремтять над нею,
Немовби ґрунт хисткий над струменем підземним,—
Хто глиб його збагне в третінні потаємнім,
Куди з його поплине течією?

Киплять в душі чуття, вирують і буяють,
Як кров в тіснинах жил, заховано бурхливі;
Та крові плин лише рум'янці позначають,
Лиш відгук почувань в моєму чути співі.

О співе мій, ти мов зоря за грани ю світу!
Земному погляду до тебе в горні, лона,

Хоч мав би й крила він хрустальні,— не злетіти.
Збегне він, Млечну Путь зустрінувши в ефірі
Що то є сонць далекі грони,
Та їх не злічить і не змірить.

Мій співе, людських вух, очей тобі не треба,—
Плінь в глибині душі моєї,
Світи в височині над нею,
Мов струмінь у землі, мов зорі вище неба.
О боже, вислухай, і ти послухай, світе! —
Достойна пісня ця до неба полетіти.—
Я — майстер!

Я, майстер, простягаю руки!
До неба простягнув — і от кладу я руки
На зорі-клавіші гармонії скляної,
То буйним, то повільним рухом
Зливаю їх, ділю і сполучаю,
Мільйон тонів пливе; і в тонів мільйоні
Я кожен тон здобув і знаюсь в кожнім тоні;
Зливаю їх, ділю і сполучаю,
В акорди пишні, в строфи їх сплітаю,
В сущіття близкавиць і райдуги ясної.

Ось руки я відняв, підніс над світу грані —
І зорі-клавіші спинились у мовчанні.
Співаю — й слухаю ті співи,
Як вітру подуви протяжні і грайливі;
Життя людського в них вся гама пропливає —
В них стогнуть жалі, гнів говорить
І глухо їм століття вторять.
А кожен звук співа, і грає, і палає,—
В очах і в уях він у мене,
Як вітер, що колише хвилі;
Його в хмарині бачу білій,
У свисті чую літ його шалений.

Бога, природи то пісня достойна,
Творчості пісня велична і стройна,
Пісня така — то сила і дія,
Пісня така — то безсмертя надія!
Безсмертя чую я, його творити можу,—

А більшого ж і ти не створиш, боже?
Поглянь, як, мислі ці добувши з себе,

В слово втілю — і злітають,
Розсипаються по небі,
І вогнем горять і грають;
Хоч далеко — я їх чую,
Їх милуюся красою,
Відчуваю їх рукою,
Чую рух їх у спокою,—
Діти віщі, вас люблю я!
Мислі мої! Зорі мої!
Мрії мої! Вихри мої!

Я серед вас стою, як батько у сім'ї—
Всі ви мої!

Поети, я гордую вами
І вами, мудреці й пророки,
Яких прославив світ широкий.

Коли б і досі ви лишались поміж нами,
Коли б усі хвали і оплески бурхливі
За визнання належне ви признали
І слави давніої всі блискітки міналиви
Вам у вінках проміння засіяли,
То музика похвал і всіх вінків оздоби
Від багатьох віків і поколінь численних
Відчути не дали б вам радості такої,

Як чую я в час нічі самітної,
Коли співаю сам в собі,
Співаю самому собі.

Так! Чулий, мудрий я, я сили повен нині,—
Ніколи так ще не владав я нею,
Сьогодні мійzenit, досяг я апогею,
Сьогодні знатиму — то міць, чи лиш гординя.
Сьогодні день призначення для мене,
Сьогодні розгорну душі міцні рамена;

Така в Самсона мить була знаменна,
Коли сліпий стояв він в храмі, як в пустині!
Як скину з себе плоть, душа вся окрилиться
Із враженого я зайду коловороту
Там, де природа й бог злили свої граници.

Я маю, маю іх — ці два крила ордині:
Від заходу на схід їх можу простягнути,
Тим — в час минулий, цим — в майбутній час сягнути,
І в вихрі почувань долинути до тебе

І дум твоїх збегнуть глибини.

О ти, про кого всяк чував, що ти є в небі,—
Я прилетів! Дивись, яка у мене сила,
Куди мої сягнули крила!

Та лиш людина я, вітчизні плоть лишив я
І серце її лишив, бо щиро там любив я.

Моя любов — єдина в світі,
Вона не на одній опочива людині,
Як бджілка на рожевім квіті,
В столітті не однім і не в одній родині.
Люблю я весь народ! — В обійми я приймаю
Всі дні минулих, днів прийдешніх покоління,
Усіх до лона пригортаю,
Як батько, приятель, як муж і як коханий;
Народу радість хочу дати,
Ним всесвіт хочу здивувати,—
Йому до щастя тут шукаю шлях незнаний.
У зброї мислі я сюди приходжу нині —
Тієї, що твій грім із неба викрадала,
Що в хід планет твоїх, в глиб моря проникала,—
Міць маю, що її не ждати від людини,
Те маю почуття, що як вулкан тайтесь
І тільки інколи словами задимиться.
Ту силу я знайшов не на деревах раю,
Де плід пізнання зла й добра перебуває,
Не в книжному оповіданні,
Не в чародійськім чаклуванні
І не в наук студіюванні.
Творцем на світ я народився,
І джерело снаги моєї
Там, де й могутності твоєї —
Для неї ти ще не трудився.
Не втратиш ти її, не втрачу й я своєї
Чи ти мені надав, чи сам узяв я око
Могуче, бистре: мить одна — і я високо,
Де недосяжна хмарка плине,

І чую ключ птахів, що лине
Ледь-ледь помітно десь в блакиті неозорій;
Захочу — й поглядом спину їх у просторі,—
Хай ключ той співом тужно дзвонить,
Якщо не відпушу, твій вітер їх не згонить.
Як на комету я погляну в силі духу —
Їй, поки я дивлюсь, не відновити руху.

І тільки люди вічно винні,
Пусті, хоч духом і нетлінні,
Мені не служать, нас обох не знають —
Що в мене є і в тебе;

А я для них шляхів шукаю
Тут, в небі.
Тією владою, якій скорив природу,
Обніти хочу людську душу.

Як птицям я велю і зірок хороводу,
Так близкіми владати мушу.
Не зброю — є зброя і на зброю,
Не піснею — росте вона загайно,
І не наукою — в ній досить гною,
Не чудом — це занадто незвичайно.
Ні, керуватъ чуттям, що маю невід'ємно,
Всім керуватъ, як ти — велично і таємно!

Хай вгадують мої бажання,
Хто справдить їх — зазнає щастя,
А хто їх владі не піддастся,
Хай терпить муки до сконання.

Хай уподібниться людина мислі й слову,
Що з них для пісні я нову складу будову,—
Тож і твоя в цім, кажуть, влада!
Ти бачиш — я ні слів, ні мислі не пошкодив.
Коли б і душі так в мою ти дав обладу,
То пісню я живу створив би із народів

І більше, ніж твое, зробив би диво —
Я б пісню заспівав щасливу!

Дай душі всі мені! Що в мертвій тій будові,
Що світом люд зове і звик її вславляти!
Я ще й не спробував, чи не здолає слово
Мое — будову ту зламати.
Та чую я в собі, коли б мою всю волю

Зібрав, напружив я і разом засвітив би,
Я б сто зірок вгасив і других сто родив би,
Бо сам — безсмертний я. Хай у земному колі
Безсмертні інші є, а вищих — я не знаю.

Найвищий в небесах! Тебе я тут шукаю,
Я, вищий від усіх, хто є в земній юдолі,
Я не стрічав тебе, а чую лише душою,
Тож силу появи, хай стрінуся я з нею,
Дай владасть мені твою, вкажи шляхи до неї.
Пророків — владарів душ людських — пам'ятаю
І вірю я — їх владасть не більша від моєї.
Я хочу мати владасть, яку ти посідаеш,
І володіть людьми, як ними ти владаєш.

(Довгі мовчання)
(Зіронів)

Мовчиш, мовчиш! Тепер мені ти зрозумілій;
Збагнув я, хто ти, де свої черпаєш сили.
Сказав неправду, хто назав тебе любов'ю —
Лиш мудрість у тобі знайшов я.
Не серцем, мислю путь твою вгадають люди,
Не серцю, мислі міць твоя відкрита буде.

Тому лиш, хто в книжки поринув,
В реторти, в цифри, в трупне тіло,
Тому лиш одному щастило
Здобути вогню твого жарину.
Він знайде порох і трутизну,
І пару, й дим, і дзвін металу,
Знайде він правоту софізму,
Що неук і мудрій сплітали.
Віддав ти всесвіт — розуму титанам,
Сердям лишивши вічні сподівання,—
Ти найкоротше дав життя нам
І найсильніші почування.

(Мовчання)

Що ж є мое чуття?
Ах, тільки іскра!
Що ж є мое життя?
Хвилина бистра!

Що ж нині блискавка, до завтрашнього грому?
Тільки іскра!

Що — череда віків, із книг мені відома?
Хвилина бистра!

Що люди є — цей світ малий, ця горда мрія?
Тільки іскра!

І що є смерть, що скарб думок моїх розвіє?
Хвилина бистра!

Хто бог був, доки дав світам життя первинне?
Тільки іскра!

Що стане з вічності, як всесвіт весь загине?
Хвилина бистра.

Голос ліворуч   Голос праворуч

Я осідлати мушу	Шалений літ!
Цю душу,	Обороняймо,
Немов коня,—	В крило ховаймо
І навчання —	Вид!
В світ, в світ!	

І іскра й мить, як їх продовжити, палають —
Творять і спопеляють.

Сміліш, сміліш! Нехай триває ця хвилина!

Сміліш, сміліш! Нехай вогнем та іскра лине!

Тепер — гаразд. Тебе я ще раз викликаю

І душу з'юв тобі, як другу, розкриваю.

Мовчиш,— а ти ж колись боровся з Сатаною?

Невже ти погордуєш мною?

Хоч я один стою, та я не безоборонний —

З людьми землі мене єднають узи братства,

За мною воїнства, і власті, і сили, і трони.

Як зважусь я на святотатство,

Страшніший буде бій, ніж був із Сатаною,—

Змагавсь він розумом, у мене ж серце — зброя.

Страждав я і любив, з кохання зріс і муки.

Ти щастя райського колись мене позбавив,—

На грудях власних я персти скривавив,

Та не підняв на тебе руки!

Голос

Не коні —	Зоря спадає!
Птах у погоні!	Цей шал тебе
Крилом орліним	В безодню штовхає.
Полинем!	
В льот!	

Голос

Тепер душа моя вся втілена в отчизні;
Вона — життя мое й дихання,
Отчизна, я — ество єдине,
Зовусь мільйоном я, бо за мільйони ближніх
Люблю я і терплю страждання.
Дивлюсь на бідну батьківщину,
Як син той на отця, прикутого до плахи;
Я чую біль свого народу,
Як мати в лоні біль свого вчуває плоду.
В безумстві мучусь я, ти ж мудро і без страху
Керуєш в славі,
В суді — ласкавий,
І суд твій, кажуть, правий!

Як правда те, про що я, в світ оцей дитинну
Принісши віру, чув — що повен-ти любові,
Що давши світові життя, йому готовий
Ги серцем батьківським світити путь незмінну,
Що серце чule ти в ковчег приніс до звірів
І від потопу їх урятував чудесно;
Як не потвора ти, зароджена облесно,
Щоб віку не дожить і згинути безчесно,
Як чулості твоїй весь світ себе довірив
І мілійон людей, що просять порятунку,
Не мертвий підсумок пустого підрахунку,
Як ще любов на щось на цім потрібна світі,
Якщо не помилки вона є знак відкритий...

Голос

Орла у гідро!
Я очі видру!
До штурму далі!
Пали, без жалу!
Рев! Грім!

Голос

Від сонця сяє
Комета оманна!
Де край твого блукання?
Без краю, без краю!

Мовчиш!.. Я глибину розкрив душі своєї.
Благаю — владу дай мені, дай хоч частину
Того, що на землі живить пижу невпинну,—
О скільки б щастя дав я часткою тією!
Мовчиш!.. Дай розуму, як серцю відмовляєш.
З людей і ангелів я — перший, сам ти знаєш!
І краще я тебе збагнув, ніж серафими,—

Достоїн вищої я влади і над ними.
Не правий я — скажи! Відкрив усе тобі я...
Мовчиш... На міць рамен твоїх твоя надія,
А вогнище моє — любов і болі;
Збиратиму його, щоб пломеніло,
Віб'ю його в обруч залізний волі,
Немов набій в жерло оскаженіле.

Голос Голос

Пали, рубай! Жалю благай!

О́звись... а ні, то я своє знаряддя двину!
Хай світ не оберну в руїну,
Та горами струсне мій залп і океаном,
Бо пролунає він на все твое створіння,
Той крик, що з поколінь піде у покоління:
Не батьком світу є ти, а...

Голос диявола Тираном!

(Конрад стойть звілини, хитається і падає).

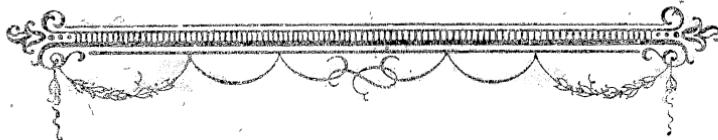
ПОМИНКИ

Додаток
до третьої гадини

ПАМ'ЯТНИК ПЕТРУ ВЕЛИКОМУ

ва други молоді стояли під дощем,
Одним по-братьюму накрившися плащем¹:
Один, покараний неправим царським гнівом,
Із Заходу прибув вигнанцем нещасливим,
А другий — росіян улюблений співець,
Що слави змолоду прийняв рясний вінець.
Недавно зналися, та глибоко спізналися,
Тому за кілька днів так широко побраталися.
Байдуже до земних було ім перешкод,
Іх душі — ніби дві альпійські верховини,
Що хоч роз'єднані потоком темних вод,
Ta шум іх ворогів до них і не долине,
І там, в височині, схиляється гора
Одна до одної, як до сестри сестра.
Щось думав пілігрим перед конем Петровим,
А росіян поет таким озвався словом:

«В честь першого царя, що ці дива створив,
Цариця друга тут про монумент подбала,
І цар, подобою грізніший від богів,
На мосянжового піднявшиесь буцефала²,
Чекав, куди ж йому полинуть на коні:
Петрові затісні батьків його простори,
Не може він стоять у рідній строні,

Тож послано по ґрунт у край чужий, за море.
З фінляндських берегів, де вічний шум кипить,
Граніт відірвано на повеління строгое;
Пливе по морю він, по суходолу мчить
І в місті падає владичиці під ноги.
Готовий п'єдестал; летить із міді цар,
У римськім одязі монарх батогоносний,
І кінь на камені до сивих рветься хмар,
Піднявшись на дibi над опівнічні сосни.

«З постави іншої замилувався Рим,—
Народів любленець стоїть там, Марк Аврелій³;
Уславив змолуду своє ім'я він тим,
Що відігнав шпигів од царської постелі;
Коли ж гнобителям натяг міцну узду,
Коли оружно він на Рейні та Пактолі⁴
Приборкав варварів загарбницьку орду,—
Спокійно повернувсь на мирний Капітолій.
Шляхетне має він і лагідне чоло,
Що відбиває мисль про щастя для держави
Правицю він підніс,— народові тепло
І радість посила той помах величавий;
А ліву руку він на поводи поклав,—
І зрозуміло нам, чому народ гукав:
«Вернувся цезар наш, наш батько милостивий!»
Поволі крізь юрбу цар їхати хотів,
Щоб добрим поглядом оглянути синів.
Кінь має гривою, палають очі жаром,
Та знає, що везе він миротворця в Рим,
Що звуть мільйони уст отцем його недаром,
І стримується сам у запалі своїм;
До батька підійти без жаху можуть діти,
Тому сповільнів хід румак дзвінкокопитий.
Сіяє в далечі безсмертя перед ним.

«А цар Петро пустив повідля румакові,
Він потоптом промчав по всій землі спадковій
І змаху вискочив на скелю кам'яну.
Кінь на дibi піднявсь, угору зніс копита,
Не держить цар його, от-от жага несита
Коня і вершиника в безодню пхне страшну.

Одвіку так стойть, летить він і не пада,
Гірського бистрого подоба водоспада,
Що вмить мороз його скував на довгі дні;
Та сонце вольності засяє вдалини
І теплій вітерець із заходу повіє,—
Що станеться тоді з каскадом тиранії?

ОГЛЯД ВІЙСЬКА

Є плац, що дехто зве його — цькувальня¹:
Там пси беруть nauку у царя.
А хтось назвав ченішє — прибиральня;
Там цар свою одежу приміря,
І, прибраний в рушниці та гармати,
Виходить шану королів приймати.
Кокетка перед раутом двірським
Так довго не готове вихиляси
І різni біля дзеркала гримаси,
Як цар щодня на плаці гомінкім.
Той плац ще називають сараницем:
Там плодить цар ненатлу сарану,
Яка небавом темним хмаровищем
Усю покриє просторінь земну.
Той плац — немов точильний брус хірурга:
На ньому цар блискучий гострить ніж;
Як простягне він руку з Петербурга,
Як різоне — Європу кине в дріж!
А потім гляне, чи глибока рана,
Де пластир класти, де різнути знов,
Він пульс протне у шаха і султана
І випустить сармату з сердя кров.
Плац різних назв; на мові урядовій
Він зветься так: парадний плац військовий.

Десята ранку: час розпочинать;
Довкола плацу тихого, німого,
Похмури люди натовпом стоять,
Мов чорний берег озера ясного.
На плаці, ніби чайки над водою,
Звиваються драгуни і донці,
Передніх тиснуть пікою важкою
І нагаєм хльостають по лиці.
Хто вилізає жабою з багниська,

Відходить, тиснучись в юрбу, од війська.
Ось раптом гуркіт лине на майдан,
Так, нібито загупали ціпами:
То глухо обізвався барабан,
Повів колони довгими рядами.
В зеленій уніформі вояки,
Аж чорні тут, на сміжному покрові;
Пливуть до плацу шереги військові,
Зливаються, як в озеро річки.

Дай голос, музо, ста мені Гомерів
І триста ще паризьких язиків,
І пера дай усіх писарчуків,
Щоб я здолав назвати grenaderів,
Всіх офіцерів і підофіцерів
І рядових геройів тих полків.

Які ж вони одинакові, герої!
На себе всі як скожі вояки!
Мов коні біля прив'язі одної,
Як у снопі одному колоски,
Як у книжках віршовані рядки,
Як борозни, як довгі коноплини,
Як світу петербурзького новини.
Я лиш помітив: дехто з вояків
Від інших вищий був на п'ять вершків.
В них на шапках, як лисини, блищали
Мосянжові позначки,— то стояли
Три роти грэнадерів-усачів.
За ними шикувалася далі рота,
Мов огірки в огудинні — дрібнота.
Щоб відрізнити полки, потрібне нам
Природознавця око, дуже пильне:
Той черв'яка в болоті знайде вам
І назове одразу безпомильно.

Заграли сурми; видно здалеки,
Як рушили улани і гусари,
Замайоріли каски, ковпаки,
Неначе капелюшник тут шапки
Та інші всі розклав свої товари;
От полк надіхав; хлопці, мов бики,

Окуті міддю, наче самовари,
Під ними кінські морди, як гаї.
Полки у різній формі та погонах:
Найкраще відрізняти їх по конях,
Як тактика приписує нова
І звичай росіян повеліва.
Ще Жоміні казав, усімі знаний,
Що молодець не вершник, а буланий².
Про це давно вже знали росіяни:
Гвардійського баского скакуна
На добрих трьох солдатів тут міняють³.
Дорожча офіцерському ціна:
За нього гармоніста вимагають,
Чи писаря, чи хлопця-співака,
В біді беруть і кухаря полка.
Підірвану шкапину і ледачу,
Що в лазаретний гідна лиш візоқ,
Гравці у карти ставлять наудачу:
За неї можна виграти двох жінок.

Полки назвем. Спочатку на майдані
За карим англізований пройшов.
У третьому були самі будані,
В четвертому скакали карі знов.
За чалим вороний проїхав, шостий,
Там далі полк як миші засірів,
За ним услід гнідий і кущохвостий...
Тринадцять усього було полків.
Тягли гармати коні норовисті;
Гармат було, здається, сорок п'ять
Ta ящиків зарядних, може, з двісті,—
Я все як слід не зміг порахуватъ.
Бо щоб усе злічити до патрона,
Потрібний неабиякий талант,
Якого має, крім Наполеона,
Хіба лише російський інтендант:
Той назове одразу вам число
По тому, скільки вкрадено було.

Та знову плац, неначе пасовисько,
Зазеленів мундирами кругом.

Лише зарядний ящик поміж війська
Похожий на блощицю був цілком,
Чи на бугайчика увочереті^{*};
Гармата біля нього на лафеті
Чепірилася чорним павуком.

У павука чотири пари ніг:
Передніми зовутться каноніри,
А задніми ногами — бомбардири.
Коли павук лежить, то кожна з них
У стороні без нього походжає,
До черева відношення не має —
Воно собі в повітрі десь висить.
Та як стріляти гасло прогримить,—
Прокинеться раптово по наказу,
Неначе злив тарантул після сну;
Вона підтягне ніжки всі одразу
І, поки сплюне труйну рідину,
Своїми канонірами швиденько
Сукає довго десь на передку
І умиває мордочку гарненько,
Як муха, що сиділа в миш'яку;
Вовтужиться і порпається трішки
І крутить лапки, зад свій випина,
Нарешті, викидає в боки ніжки
І пирскає отрутою врана.

Полки завмерли: їде, їде цар!
У почеті на конях адмірали
І ад'ютанти й сіві генерали,
А перед ними скоче государ.
На кожному, немов на арлекіні,
Виблискують цяцьковані стрічки⁴,
Портретики, залізні пряжечки
І пояси зелені, жовті, сині.
Було зірок і хрестиків у них
Ще більше, аніж гудзиків самих.
Всі світяться, та тільки не собою,
А сяйвом государевих очей.

* Бугайчик, бугай — водяний птах, рос. вьюнъ — Прим. ред.

Які вони подібні всі красою
До світлячків купалівських ночей!
Як тільки ласки царської немає,
То світлячок одразу пригасає,
Живе і не летить у дальній край,
А де сковавсь — піди-но пошукай!
Впав генерал, що мужньо йшов на прю,—
Похвалити дар покійного вояку.
Та досить оком блимнути царю,—
Хоробрий воїн дохне з переляку.

Однак відомі й стойки мені:
Вони до гніву царського звикають,
Собі не ріжуть горла, не вмирають⁵,
А ідуть у маєтки до рідні,
До камергера шлють листи благальні,
До фрейліни; із кучером царя
Листуються здебільша ліберальні.
Диви — і знов засяяла зоря!
Собака — та одразу подихає,
Коли її хто, кине за вікно,
А кіт понявка, трохи поблукає,
Але пролізе в хату все одно.
Так стойк, доки перебуде лиxo,
В маєтку вільнодумничас тихо.

Цар гардював на білому коні,
В зеленім позолоченім мундирі;
У ньому він, немов у власній шкірі,
Росте, живе і тлє довгі дні.

Лиш покида свою колиску царську
Іще не короноване маля,
Воно вдягає курточку гусарську,
Із шабелькою й батіжком гуля,
Як сяде за букварика уранці,
То шабелькою тицяє в слова,
А батіжком, в учителя на танці,
Знай, такти музикальні вибива.
А підросте — нова йому забава:
До себе роту кличе і з нудьгій

Командує «наліво» та «направо»,
Муштрує і жене під батоги.

Так кожний цар до трону готувався,
Європа й любить з страху царів.
Старий Красіцький наш не помилявся⁶:
«Мудрець правий, та дурень верхи сів».

Царем Петром — його прославим дії —
Відкрито Царепедію в Росії⁷,
Петро вказав царям до слави путь.
Він знов про мудрість Лондона й Парижа,
І мовив: «Так у нас повинно бути!
Всім бороди зголю, каптан підріжу».
Сказав — і поли у бояр, князів
Підрізані, немов шпалери саду.
Сказав — і довгі бороди купців
Посипались, як листя після граду.
Впровадив барабани і багнети,
Тих в тюроми взяв, а інших — у кадети,
Зневолив танцювати менуєти,
Жінок ходить примусив на банкети.
На ланцюги замкнув усі порти,
Понаганяв сторожі до кордонів,
Завів сенат, сановників, шпіонів,
Горілки відкуп, рангі, паспорти;
Побрив, умив, одяг свого холопа,
У руки зброї, грошей надавав,
І раптом здивувалася Європа:
«Петро Росію цивилізував!»
Опісля нього мусив кожен цар
Брехнею заливати кабінети,
Давати на поміч деспотам багнети,
Громить народи, сіяти пожар,
Загарбувати собі чужі держави,
Чужим платити, своїх же обкрадати,
Щоб і француз і німець міг сказати:
«Бач, уряд сильний, мудрий і ласкавий!»

Зажди, французе, німцю, зачекай!
Ще ви не чули царського указу.

Коли по вас свистітиме нагай,
Коли пожежа вкриє небокрай,
Ви інше заспіваете одразу.
Коли накаже славить лютий кат
Його Сибір, етапи й каземати,
Чи ж будете, уже на новий лад,
Того царя піснями розважати?

Цар залетів, як палиця в скраклі,
В строї полків, із військом привітався.
«Здравъя желаемъ», — шепчути москалі;
Ведмежим риком шептіть їх здавався.
Крізь зуби цар наказа проїдив,
Наказ упав на губи ад'ютанта
І далі, аж до крайнього сержанта,
М'ячем летів, котився між рядів,
І брилою валився кам'яною,
Над плацом озиваючись луною.
Звелись рушниці, брязнули шаблі,
Піднявся шум і гам розгардіяшу.
Хто бачив, як пшоняну варять кашу
У добрім казані на кораблі,
Як рине в той казан вода з насосів,
Як засипають бочками пшено,
Як веслами одинадцять матросів
Мішають, щоб варилося воно;
Хто бачив ще палату депутатів
У Франції, шумнішу за казан,
Коли закон свій пропонує пан
І настають хвилини для дебатів,
А вся Європа, здавна зголодніла,
Гадає, що свобода вже вкіплала;
Лібералізм із рота клекотить:
Хтось віру споминає напочатку, —
Палата вся хвилюється, шумить;
Хтось про свободу плеще навдогадку,
Хтось згадує про намір королів,
Про бідний люд, про деспотів-царів, —
Палата лементує: «До порядку!»
Ta ось міністр скарбу, як з люшнею,
Влітає із бюджетом в асамблєю

І почина плести пашковито
Про штемплі, про податки і про мито.
Палата вся кипить, шумує, чирска,
І шумовиння аж до неба бризка;
Радіє люд, міністри лізуть задки,
Аж поки не розвіється туман,
Бо, власне, говорилось про податки...
Отож кажу: хто бачив той казан,
Або палату,— легко зrozуміє,
Яка була на плаці веремія,
Коли царя зачули стройові.
Враз триста барабанів обізвалось,
І військо на колони роз'єдналось
І попливло, мов крига по Неві.
Ідуть колони довгими рядами,
Б'є барабан, горлає командир,
Довкола кружить і клекоче вир,
А цар підвіся сонцем над полками.
Мов горобців, або голодних псів,
Цар відпустив ватагу ад'ютантів,
І кожен з них прожогом полетів...
Крик генералів, вигуки сержантів,
Грім барабанів, пискіт музикантів...
Витягується здалеку піхота,
Немовби довга линва з корабля.
За нею вслід полками мчить кіннота,
Стіною насувається здаля...

Якісь маневри знову затівали:
Як ескадрони доблесних вояк
Легіли, на піхоту насідали.
Буває на ведмедиця саме так
Кидаються хорти на полюванні,
Коли його спіймають у капкані;
Як піхотинців купчились ряди
І як вони штиками од біди
Їжацились в останньому конанні;
Як коні у останньому ривку
Спинялися на повному скаку,
І як гармати там пересували,
Як били, до полону забирали,

По-руськи й по-французьки заклинали,
Як падали із коней, замерзали,
І як по тім — царя поздоровляли, —
Оде велична тема для співців!
Чи ж я те все достойно оспіваю?..
Шкода, сердешній музі бракне слів,
Вона змовкає, стомлена до краю,
І, як Гомер, що славив спір богів,
Я в розпалі маневрів, ох, дрімаю!

Цар проробив із військом кожний рух,
Все те, що чув, чи в книгах начитався,
І тлум людський навколо вгамувався,
Уже сіряк, чумарка і кожух,
Які чорніли густоколо плацу,
Розлізлися поволі хто куди;
Були тоді великі холоди,
Поснідати рвалось панство до палацу.
Вже геть усі посли чужих держав,
Що на паради ходять особливо,
Щоб цар за службу вірну поважав;
Які щодня кричать: «яке це диво!» —
Знов повторили тисячі похвал:
Що цар стратег і тактик геніальний,
Що завжди план у нього незвичайний,
Що гідний лаврів кожен генерал,
Що хто не бачив, зроду не збагне,
Яке в солдата серце запальне.
Нарешті хтось свого докинув жарта
Про дурість несусвітну Бонапарта.
Та кожен на годинник позирав,
На плац було дивитись неохота:
Мороз двадцятиградусний тріщав
І гризли душу голод і нудота.

А цар стойть і знов дає наказ
Своїм полкам буланим, карим, білим,
Ганя і зупиня по двадцять раз,
То витягне піхоту строем цілим,
То знов розкине віялом страшним,
То у каре затисне при нагоді.

Так шулер, як немає грati з ким,
Збира їй тасує карти у колоді.
Бо хоч нема компанії, та він
Ладен пограти в карти і один.

Нарешті цар покинув гру свою,
Яка мабуть йому осточортіла.
Піхота залишалася в строю,
Сама-бо з місця рушити не сміла.
Заграли сурми, вдарив барабан,
І військо все покинуло майдан,
Пливе спрокволу річищем широким,
На вулиці втопає між осель.
О, як воно не схоже із потоком,
Що падає, вирюючи, зі скель,
Аж поки не зілле шумливі води
І в озері найде собі спочин
І смарагдовим блискотом глибин
Всміхнеться до розкішної природи.
Виходили полки чистенькі, білі,
А йшли назад замучені, брудні,
Мов у селепу замети почорнілі,
Мов крига, перетовчена в багні.

Над плацом тиша залягла. Повоlі
Усі пішли — актори їй плядачі;
Лежали тільки трупи охололі.
Он задубів у сірій опанчі
Кавалерист; а он — лежить наліво —
Ні форми, ні лиця, одне м'ясиво.
А он стоїть обмерзлий, ніби слуп,
Дорогу їй досі вказує для роти;
А той хотів пристати до піхоти,
По голові огріли — впав на труп.
Їх підбирають поліцейські слуги,
Із мертвими живих несуть у рів.
У того ребра вилізли, а другий
Під колесом гармати дух спустив.
Він диким криком крикнув з-під гармати,
Коли сердегу збив страшний удар,
— Цить, — загорлав майор, — почусє цар! —

Майора завжди слухають солдати.
Солдат заціпив зуби, і сяк-так
Накинули на нього шинелину.
Коли б сам цар побачив цю людину
І натцесерце — що б то був за ляк!
Цар до палацу прийде злим, сердитим,
У настрої багато буде змін,
А як до столу, часом, сяде він —
Не буде їсти м'яса з апетитом.

Всіх ранений один іздивував:
Грозили, били, та не помагало,
Не слухався він навіть генерала,
Стогнав, царя самого проклинав.
На крик страшний і стогні звідусюди
До мученика сходилися люди.
Говорять, віз начальника наказ,
І раптом кінь спинився, як затятий,
А ззаду ескадрон летів якраз.
Коня кіннота збила, а солдата...
Він просто під кінноту полетів.
Та, видно, за людей добріші коні,
Бо тільки у одному ескадроні
Скақун його копитом зачепив,
Зламав плече. І гостряком стриміла
Крізь відмундир поламана рука,
Вона була страшенно біла-біла,
Як і лице самого вояка.
Він був живий. Піднявши другу руку,
Когось благав у натовпі німім,
І довго, незважаючи на муку,
Давав поради голосно усім.
Які? — про те нічого не казали,
Щоб шпиги не підслушали, бува.
Якісь російські ламані слова
Він промовляв, — таке розповідали.
З усього розібрали кілька слів,
Що про царя усе він говорив,
Що був нещасний рекрутом, литвином,
Здається, княжим, а чи графським сином;
Що він іти у військо не хотів,

Що командир зиенавидів поляка
І дав йому дурного аргамака:
Нехай, мовляв, уб'ється лях-собака...

Хто саме він — не знаю, далебі,
Як зветься — не казали у юрбі.
Та прийде, царю, день страшного суду,
Диявол назове його тобі,
Покаже поміж тисячного люду,
Отих, яким ти вік заїнастив,
У шахти кинув, кіньми подавив.

На ранок біля плацу щось чорніло
В заметі; вив собака оддалік;
Прибігли люди, підібрали тіло.
Всю ніч пробув на стужі чоловік
Острижений, з рудою бородою,
Чи то солдат, чи просто селянин.
Напевно офіцерським був слугою.
Мав шапку теплу і шинельку він.
Сидів на панській шубі довгополій,
Чекав на пана, поки захолов,
І так замерз на сніговому полі,
І вірний пес прибіг, його знайшов.
Хоч був мороз, та шубою не вкрився!
На холоді сидів і замерзав,
Осклілим оком досі ще дивився,
Із плацу пана, мабуть, виглядав.
Якщо слузі наказано сидіти,
То вже слуга сидітиме, як пень,
І мертвий буде панові служити,
І сам устане тільки в судний день.
Одна рука тримала шубу пана,
Так, наче досі він її стеріг,
А другої руки погріть не міг,—
У пазуху не лізла, дерев'яна.
Про нього навіть не питався пан
І за слугу свого не побивався,
Забув, чи просто, може, побоявся...
То, кажуть, був приїжджий капітан.
Він на парад з'явився задля шику,

Щоб показати мундир, який пошив,
І десь пішов на гулянку велику,
Чи по дорозі кралю підчепив,
А може сів до ночі в карти грati,
І ніколи було слугу згадати,
А може од халепи десь подавсь,
Щоб інші не подумали лихого;
Мовляв, злякався холоду страшного,—
Адже сам цар морозу не боявсь!
Щоб не казали: бач, прийшов з кожухом,
Напевне теж із ліберальним духом!

О бідний селянине! Смерть така —
Людині гріх і шана для сірка.
Яка ж тобі за це, скажи, подяка?
Пан посміхнеться: вірний був собака...
О бідний селянине! Чом сумний
Я плачу і роблюся сам не свій,
Коли тебе згадаю, брате мій?
Народе бідний! Жаль твоєї долі:
Одне ти знаєш — героїзм неволі!

ДЕНЬ ПЕРЕД ПЕТЕРБУРЗЬКОЮ ПОВІДДЮ 1824 р.
ОЛЕШКЕВИЧ¹

Все небо, що люті морози спалили²,
Посйніло, чорні пішли по нім цяти:
Так мрець, що чекає своєї могили,
Коли біля печі лежить серед хати,
Тепла лиш набравсь, а не сили живої
І дихає ліком в страшному спокої.

Війнув теплий вітер. Склепіння хмаристе,
Як дім повітряний, як велетнів місто;
Хитнулося в небі й, мов чаїв облуда,
Руйновищем впала додолу споруда,
І дим, ніби ріки, у вулиці ринув,
Змішавши з випаром теплим, вільготним,
Зводніли сніги, й доки вечір пролинув,
Весь брук залило ніби Стіксом болотним.
З полоззя карети зняли, зникли сани;
Вже бруком колеса гримлять переможно;
Ta в мороці юлистім крізь дим і тумани
Той повіз очима вловити не можна,
Бо видний лише з ліхтаревого блиску,
Що блима, як вогник блудний на багниську.

Край берега кілька ішло юнаків,
Любили смерком над Невою гуляти,
Аби урядовців на бчах не мати
І в місці безлюднім не стріти шпиків.
Ішли, озивалися словом чужким
І пісні чужкої тихенько мурчали,
А часом спинялись, назад позирали,
Чи хто їх не слухав: — не стрілись ні з ким.
Отак над Невою ішли вездовж русла,
Що скелі над ним, як альпійські відроги,

І стали аж там, де до річки пішда
У камені рубана смуга дороги.
І раптом відтіль, де стояли юрбою,
Узріли людину внизу над водою;
Не шпиг, певне, був, бо дивився у воду,
Але й не човняр, бо хто ж плава по льоду?
Не був то й рибалка, бо мав у руці
Ліхтарик лише та якісь папірці.
Наблизились трохи; не скинув і оком,
Шнура потягнув, що у воду звисав,
Ось витяг, вузли полічив, записав,—
Здавалося — міряв, чи річка глибока.
І блиск ліхтаря одбивався від льоду,
Освічував книги його таємничі,
Блукав по нахиленім низько обличчі,
Жовтавім, як хмара над сонцем до сходу:
Шляхетне обличчя, вродливе і строге.
Він з книги своєї так пильно читав,
Що, кроки й розмову почувши з дороги,
Він навіть, хто будуть, у них не спітав,—
Руки лише поруком дав ніби знати,
Що просить, ба, ні! — вимагає мовчати.
Гдивне було щось в тім русі легкому,
Бо ж ось юнаки, що над ним саме стали
І тихо шептались, сміялись, по тому
Замовкли несміло й його не урвали.
Та раптом один подивився і скрикнув:
«To він! «Але ж хто він?» «Поляк це, маляр,
Ta kraще сказати — чаклун, бо свій дар
Давно занехаяв, від пензлів одвикув,
Все з біблії вчить та з чаклунських книжок,
І каже, що з духами має зв'язок!»
Тимчасом підвішись, маляр говорив
Немов сам до себе, складавши писання:
«Хто завтра ще житиме — чуда дожив,
To друга вже проба, але не остання;
Потряс бог щаблі ассирійського трону,
Потряс бог у гніві ґрунти Вавілону,
Ta бачити третє — не дай мені, боже!»
Так мовивши, стрічних лишив над водою,
По сходах зійшов нешвидкою ходою

Та хутко і зник десь по тої бік горожі.
Ніхто з них не втімив, що мова та значить:
Одні з них із сміхом, а хто в здивуванні,
Гукнули всі разом: «Чаклун наш дивачить!»
Постояли з хвильку в пітьмі у мовчанні,
І бачивши: ніч понад долом бурхлива,—
Самі по домах розійшлися квапливо.
Один не пішов. Вгору сходами збіг,
Побіг вздовж тераси — не вбачив людини,
Ліхтар лиши її вдалині постеріг:
Лелів ніби світло блідої зорини.
Хоч він не добачив, яке те обличчя,
Хоч він не дочув, що про нього казалось,
Та голос чудний і слова таємничі
Так, дуже вразили! — По хвиді згадалось,
Що він чув той голос, і біг у знемозі
Крізь ніч і слоту по незнаній дорозі..
Від руху швидкого, здавалося, гас
І мерхнув ліхтар ув імлі тій вологій,
І меншав неначе; та ось він нараз
Застиг нерухомо на площі розлогій.
Юнак свої кроки подвоїв, добіг;
На площі каміння лежало горою;
На брілі одній маляра постеріг:
Стояв нерухомо, огорнений млою.
Була голова непокрита і плечі;
Правиця піднесена; блимнув ліхтар,
І знати було, що крізь мlu порожнечі
Вдивляється в мури палацу маляр.
В тих мурах вікно біля самого рогу
Світилось; він світло в вікні споглядав
І в небо шептав, мов молившися богу,
І голос піdnis, і в пітьму проказав:
«Не спиш, бачу, царю?! — Вже ніч пізня долі,
Поснули дворяни, а ти не спиш, царю?
То духа наслав бог з ласкавої волі,
Щоб знати ти, що грім над тобою у хмарі.
Та цар хоче спати!.. Заплющує очі
І скоро засне; але ж божим велінням
Від ангела був він у сні серед ночі
Не раз остережений віщим видінням.

Давніше і він був незлім чоловіком;
Дедалі поволі тираном ставав;
Зійшли божі ангели; зрештою, з віком
Частіш на диявольську стежку звертав.
І раду останню, чуття ці пророчі
Він викине з думки, як марення ночі,
А завтра ще вище похлібці-холопи
Пиху йому здіймуть, аж чорт його вхопить...
Піддані з домків, та нікчемність убога
Покарані будуть раніше за нього;
На мертві у гніві грімниці наславши,
Перун у верхів'я та вежі влучає,
Людей же караючи, в доли б'є завше
І винних найменше — він перших карає...
Поснули в пияцтві, сварках чи розкоші,
Прокинеться завтра — мерців лише купа.
Тож спіть без турбот, як звірина та глупа,
Аж вас божий гнів, як мисливець, сполоше,
І, нищивши все, що по нетрях спітка,
Натрапить наречті барліг хижака.
Я чую! Он там! — де все кригою скуют,
Вже виткнулись вихори, — моря почвари,
Вже крила собі поробили із хмари,
Все всілись на кригу, зняли з неї путу;
Я чую! — вже моря розгойдані хлані
Гризуть, поривають вудила крижані,
І вир мокру шию до хмари здіймає;
Уже! — бо ланцюг одним-одним тримає!
Урветься! — я молотів чую кування...»
Сказав і, збагнувши, що хтось наслухав,
Свічу погасив і в імлі він пропав.
Так бліснув і зник, як нещаст' віщування,
Що серце неждано проніжє, мов стріли,
І зникнє — страшне, але незрозуміле.

Цей уривок російським друзям
присвячує а т о р

ДО ПРИЯТЕЛІВ-РОСІЯН

Чи вам я впам'ятку? — Я, тільки-но згадаю,
Як друзі гинули в вигнанні, в кайданах,
Пригадую і вас у цім далекім краї,
Встаєте, як живі, у мене ви в очах.

Де ви? Рилєєв той, що благородну шию
Я по-братерському колись йому стискав¹,
На шибениці він: велів так цар Росії,
До дерева ганьби пророка прив'язав.

Рука Бестужева, поета і жовніра²,
Тепер одірвана від шаблі, від пера,—
До тачки деспотом рука прикута щира
Ї польська з нею вряд і поруч, як сестра.

На інших, може, з вас ще тяжча кара впала.
Хтось, може, звабився принадою чинів,
І плаzuватъ душа перед тираном стала,
І він поклони б'є там, де поріг царів,

Продажним язиком його тріумфи сдавить
Ї з муки братівої глузує перед ним,
Моєю кровлю свого меча кривавить
І гордий злочином, як подвигом гучним.

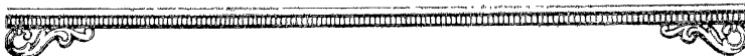
Коли здаля до вас, до скутого народу
На північ прилетять мої пісні-жалі
І продзвенять вгорі над вічним краєм льоду, —
Хай волю вам звістять, як весну — журавлі.

По голосу мене пізнаєте; закутий,
Тирану лестячи, як уж, я плаzuвав,
Лиш вам одкрив усе, що думатъ міг і чути,
Мов голуб, простоту для вас незмінно мав.

Тепер над світом став я з келихом трутязни,
Гіркі мої слова, пекучі повсякчас;
Ця гіркість, виссана із крові ѹ сліз вітчизни,
Хай ваші кайдани понищить, а не вас.

А хто в словах моїх образи тінь вбачає,
Той пса нагадує, що так навик носить
Свого нашийника, аж руку ту кусає,
Що від нашийника бажа його звільнить.

ПРИМІТКИ

Частина поданих тут приміток належить В. Ведіній, а деякі з них взято з приміток Міцкевича (часом в скороченому вигляді). Ті з приміток, що склав сам Міцкевич, позначенено: *Авт.*

ЛІРИКА

П і с я ф і л а р е т і в

¹ *Архімед* — славетний математик, фізик і інженер, народився в Сіракузах близько 287 р. до н. е.

² *Ньютон, Ісаак* (1643—1727) — великий англійський фізик і математик, що сформулював основні закони механіки і відкрив закон всесвітнього тяжіння.

³ *Закріє оці Федя...* — приятелька членів товариства філаретів Феліція Пшедішевська, в яку був закоханий товариш Міцкевича Томаш Зан, один із організаторів патріотичних студентських товариств у Вільню.

О д а д о м о л о д о с т і

Вірш цей, написаний в Ковно в 1820 році, вперше був надрукований в 1827 році у Львові. З цензурних міркувань Міцкевич не включив його в перший том своїх творів. Але в списках «Ода до молодаості» була широко відома і служила бойовим маніфестом передової польської молоді.

¹ За епіграф взятий рядок з вірша Шіллера «Наступ нового сторіччя», що в перекладі означає: «Старі форми руйнуються».

² Гідра — у старогрецькій міфології потвора з дев'ятьма головами, яку умертив Геракл (Геркулес).

³ Центавр — за старогрецькою міфологією гірський і лісний дух, напівлюдина, напівкінь.

Шашки

Вірш цей, написаний в 1819 році, Міцкевич читав на засіданні товариства філоматів. В початковому варіанті вірш мав вступ і закінчувався словами: «Який тут прибрано в легкі, співучі рими». Пізніше, в 1822 році поет додав підальшу частину, де відтворив свої почуття до Марілі Верещак.

¹ Локріянин звелів, зламавши право карне... — поет має на увазі старогрецького законодавця Залеукуса, що жив у 7 ст. до н. е. і родом був з Локрії.

² Хто на дванадцяти таблицях кодекс дав,
Поганий приклад сам у місті показав.—

Міцкевич говорить про найвизначнішу пам'ятку раннього римського права — дванадцять таблиць, видані в 450 р. до н. е. Людина, що сама показала поганий приклад — це Аппій Клавдій, якого звинувачували в замаху на незайманість Біргінії.

³ Богдихан — титул імператорів Китаю.

⁴ «Шашки, як і шахи, винайдені для навчання східних монархів». Авт.

⁵ О Віда, що явив нам свій талан баґатий,
Так славно прибраний у польські пишні шати...—

Віда — італійський поет. Його поему «Шахи» прекрасно переклав Ян Кохановський (1530—1584) — славнозвісний польський поет, основоположник польської поезії.

⁶ Уже хотів був Карл від трону відректись,
Ta лиши прийшла йому на поміч орлеанка,
To здався і Альбіон, і всі повсталі франки.—

Мова йде про один із епізодів Столітньої війни між Францією і Англією, коли під впливом воєнних невдач (в 1429 р. англійці взяли Париж і обложили Орлеан) дуже похитнулася влада французького короля Карла VII. Орлеанка — Жанна Д'Арк, якій вдалося піdnити бойовий дух у французьких військах.

Альбіон — так називалися в стародавні часи Британські острови.

⁷ Відважний і меткий, кричить бійцям сармат... — Сарматами стародавні греки називали групи воявничих племен, що заселяли Дон, Азовське море і Північний Кавказ.

⁸ Хто, наче Фабій той, поволі в бій іде...— Фабій Максим Квінт — римський диктатор, який в боротьбі з Ганнібалом (217 р. до н. е.) уникав рішучого бою, намагаючись дрібними сутічками виснажити армію Карфагену. В народі Фабіо Максиму було дано прізвисько «Кункітатор», що означає «Повільний».

⁹ О ти, яку повік я буду пам'ятати,
Чиє святе ім'я не смію я назвати...—

Цими словами поет звертається до Марилі Верещак.

¹⁰ Згадай, як оганьбив себе Тідея син,
Коли з мечем напав на Кіферею він...—

За легендою син Тідея Діомед, один із героїв Троянської війни, під час битви з Енеєм влучив списом у Кіферею (Афродіту).

Йоахиму Лелевелю

¹ Йоахим Лелевель (1786—1861) — професор загальної історії Віленського університету, користувався великою пошаною і любов'ю серед студентської молоді. Пізніше видатний революційний діяч, друг Герцена. Під час повстання 1830—31 рр. виступив за негайне наділення селян землею, прихильно зустрів «Комунастичний Маніфест» Маркса і Енгельса. Лелевель мав вплив на формування суспільно-політичних поглядів Міцкевича.

² Епіграф узяв Міцкевич з одній Городця. В дослівному перекладі на українську мову він звучить так: «Грізні ряди міжусобиць, війн і нещасть, гра долі, тяжкий Союз наших вождів, і зброя... Такий предмет твій, сповнений небезпек, ти з ним вступаєш просто в полу́м'я, що приховане під оманливим попелом».

³ I Болеслав ти давно перевершив...— Болеслав Хоробрий (992—1025) — польський князь.

⁴ З чола їх падає Плутонове забralo...— «Плутонове забralо робило невидимим тих, які його носили». Авт.

⁵ Іскандер — Олександр Македонський (356—323 р. до н. е.).

⁶ Платон — стародавній грецький філософ-ідеаліст.

⁷ Уперше бачимо суспільство ще незнане —
З Євфрату берегів до самих веж Лівану.—

Поет має на увазі Ассирію.

⁸ За мірмідонську він вважав себе породу.— Мірмідоняни, за грецькою міфологією, люди, що походять від мурашок.

⁹ Та ось мідійця меч свистить над головою,
І східний ідол світ уже скорив ордою...—

Мідія — країна стародавньої Азії, яка була розташована в західній частині Іранського плоскогір'я. В 607 р. до н. е. мідійці розгромили Ассирію.

¹⁰ Ксеркс — персидський цар (486—465 р. до н. е.), що вів боротьбу з греками.

¹¹ Європи син тоді, уникнувши розгрому,
Пішов до Азії, у землю невідому...—

Мова йде про Олександра Македонського, який розгромив Персію і вирушив у похід на Індію.

¹² Тоді взяли його в жорстокі пута з криці
Суворі пастухи, годованці вовчиці.

В 148 р. до н. е. Македонія була перетворена в римську провінцію. Рим, за легендою, був заснований Ромулом, якого ніби вигодувала вовчина.

¹³ Ви, діти запальні країни заметлі...— Поет має на увазі германські племена, які в давнину жили в Скандинавії, тобто на півночі. Звідси — країна заметлі.

¹⁴ Вони їх рицарським зміцняли мужнім словом.— Як пояснює Адам Міцкевич, «рицарським словом» він називає гасло паладінів «Redresser lestorts» («Мститись за образи»).

¹⁵ ...клали голову за віру в Іудеї.— Мова йде про військові походи західноєвропейських феодалів на Схід у середні віки. Походи дії носили назву хрестових, загарбницькі їх цілі прикривалися релігійними гаслами.

¹⁶ Від стрілянини булл хитались древні трони,
Рим знов почав давати землі свої закони...—

Мається на увазі ріст влади римського папи в середні віки.

¹⁷ Іспанець досягнув з Кадікса берегів —
Багатих, золотих, незнаних ще країв...—

Поет говорить про відкриття Колумбом Америки в 1498 році.

¹⁸ ...ринула з-над Сени грізна лава...— мова йде про французьку буржуазну революцію 1789 року.

¹⁹ Створити нові міста за прописом Платона...— Це значить створити аристократичну республіку, яку стародавній грецький філософ вважав ідеальним суспільно-політичним ладом.

²⁰ Там імператором вчорашиї консул став...— Консул Наполеон Бонапарт проголосив себе в 1804 році імператором.

²¹ Там щедро польську кров Домбровський проливав...— Генріх Домбровський (1755—1818), генерал, брав діяльну участь у визвольному повстанні під проводом Костюшка. Пізніше один із ініціаторів створення польських легіонів на службі Франції в надії на те, що французький імператор визволить Польщу. Польські легіони були використані Наполеоном як знаряддя загарбницької політики.

До М... (Марилі)

Вірш присвячений Марілі Верещак, в яку молодий поет був захочаний.

Матр ос

¹ Матір зустрів я, незламну спартанку,—

Що ій слової й нестатки²

Дона у неї — мов сяєво ранку,—

Дівчина з сердцем сарматки.

Поет віддає тут шану Аполонії Паговській і її дочці Людвізі Костровицькій, які надавали допомогу ув'язненим філаретам, серед яких був і А. Міцкевич.

С хід і Північ

¹ А. Сенковська — дружина відомого вченого, енавідца Сходу, реакціонера за переконанням О. Сенковського, з яким поет познайомився, перебуваючи в Росії. Сенковський справив на А. Міцкевича негативне враження.

² Бюльбюль — по-арабські слової.

П л а в е ць

Цей вірш поет написав в альбом Йоанни Залєської, дружини польського поміщика, що жив на Україні.

Г од и на

¹ Іксіон.— Як розповідає стародавня грецька міфологія, за любов до богині Гери він був прив'язаний до колеса, що вічно оберталося.

На фрінжі б'ку кімнату

¹ Зінаїда Волконська (1792—1862), яка сама займалася письменництвом діяльністю, відкрила в 20-ті роки XIX ст. в Москві літературний салон, де бували Пушкін, Міцкевич, Вяземський, Беневітінов, Жуковський та інші. Одну з кімнат цього популярного салону, витриману в грецькому стилі, польський поет і оспівує в своєму вірші.

² Помпей це руїновища німі.— Помпей — античне місто Середньої Італії, на березі Неаполітанської затоки, яке було засипано попелом і лавою під час вибуху Везувія в 79 році н. е.

³ Лета — в греко-римській міфології річка в підземному царстві мертвих. Мерці, напившись води з цієї річки, забували про своє минуле.

⁴ Міцраїм — староєврейська назва Єгипту.

⁵ Сатурн — за римською міфологією бог сівби, покровитель землеробства.

⁶ Елладою звалася окрема територія стародавньої Греції, пізніше ця назва була перенесена на Грецію в цілому.

⁷ І країца з німф усіх — супутниця моя.— Поет має на увазі княгиню Вілкенську, яка супроводжувала його.

⁸ Славільник, він утік із Афродіти лона
І рубінові ссе солодкі виногrona.—

Поет говорить про сина Урана і Афродіти — Ероса, що в грецькій міфології виступав як символ любовної пристрасті.

⁹ Меркурій — римський бог тваринництва, торгівлі і доріг.

Фарис

¹ Фарис — вершник. «Це почесна назва у арабів-бедуїнів, яка означає те саме, що рицар в середні віки». Авт.

² Касида — один із жанрів стародавньої арабської поезії, що виник у V столітті. В касидах прославлялися подвиги героїв або багатих покровителів.

³ Емір Тадж-Уль-Фехр.— «Під цим ім'ям відомий був на сході граф Вацлав Ржевуський (тадж означає вінок, фехр — слава)». Авт. Польський граф Ржевуський (1765—1831), відомий мандрівник і природознавець, довгий час жив серед арабів, вивчаючи стародавні письмена. Він прославився як сміливий вершник.

⁴ Іван Козлов (1779—1840) — російський поет, приятель А. Міцкевича. Він один із перших переклав на російську мову «Кримські сонети» Міцкевича.

⁵ Ця строфа, за свідченням А. Міцкевича, є перекладом арабського чотиривірша, вміщеного в примітках до «Арабської антології» Лагранжа.

⁶ «Широко на Сході розповсюджено повір'я, що яструби наперед відчувають смерть і кружляють над людиною, яка має помре. Тільки-но помре подорожній, кілька їх з'являється поблизу, хоча до цього їх не було видно». Авт.

К о л и п т а с т в о в н е г о д у ...

Вірш цей Міцкевич написав в альбом Кароліни Яніш перед від'ездом з Росії в 1829 році. З Кароліною Яніш, в майбутньому відомою поетесою Кароліною Павловою, Міцкевич познайомився в салоні княгині Волконської і мав навіть намір одружитися з нею. Яніш на все життя зберегла почуття глибокої любові до польського поета. Вона присвятила йому кілька віршів, переклада на німецьку мову поему «Конрад Валленрод», кілька творів Міцкевича перекладені нею на французьку мову.

Д о м о г о ч и ч е р о н е

Поет звертається в цьому вірші до Генрієтти-Єви Анквіч, з якою познайомився в 1829 році під час перебування в Італії.

¹ Чичероне — провідник. Генрієтта-Єва Анквіч була провідниціком А. Міцкевича по Риму.

Д о м а т е р і - п о л ъ к и

За свідченням деяких біографів А. Міцкевича, загальний сумний настрій вірша викликаний отриманою поетом звісткою про смерть двох близьких університетських товаришів — Соболевського і Дашикевича.

С м е р т ь п о л к о в н и к а

¹ Стефан Чарнецький — видатний польський полководець, який вів успішну боротьбу з шведською навалою (1655—1660).

² Тадеуш Костюшко (1746—1817) — вождь польського національно-визвольного повстання 1794 року.

³ Емілія Плятер — учасниця польського повстання 1830 року. За бойові заслуги їй було присвоєно звання капітана.

Р е д у 1   О р д о н а

Учасники оборони Варшави 1831 року вважали, що повстанець Юліан Костянтин Ордон, не бажаючи здаватися, висадив у повітря склад бойових припасів і сам загинув. Як виявилось пізніше, цей подвиг зробила інша людина. З Ордоном, який в дійсності емігрував, А. Міцкевич зустрічався за кордоном.

¹ Ад'ютант — польський поет. Стефан Гарчинський (1805—1833), приятель Міцкевича. «Цей вірш, написаний під впливом оповідання Гарчинського, я вміщую серед творів друга як спільну нашу власність. Я присвятив його останньому польському ватахжку, який не приходив у відчай, бажаючи боротися до кінця». Авт.

² I полководець іх — герой Кавказу славний.— Мається на увазі генерал-фельдмаршал російської армії І. Ф. Паскевич (1782—1856). З 1826 року Паскевич командував російськими військами на Кавказі. В 1831 р. він був призначений командуючим військами, що придушували повстання в Польщі.

П і с н я п і л і г р и м а

¹ Менестрелі — так називалися в середні віки мандрівні (здесь більшого) музиканти, носії народних пісенних традицій.

П а н и ч і д і в ч и н а

Першу частину цього вірша написав Антоній Одінець, а дві наступні — Адам Міцкевич.

БАЛАДИ І РОМАНСИ

Р о м а н т и ч н і с т ь

¹ Епіграф узятий Міцкевичем з «Гамлета» Шекспіра; в українському перекладі це означає:

«Мені здається, я бачу... Де?
— Перед очима душі моєї».

Вірш являє собою художню відповідь відомому польському математику і астроному Яну Снядецькому, який в своїй статті «Про класичні і романтичні твори» (1819) закликав «тікати від романтизму, як від школи зради і зарази».

Світезі

¹ Михайло Верещак — брат коханої Міцкевича Мариї Верещак.

² Плужини — маєток, де проживав Михайло Верещак.

³ Цирин — містечко поблизу Новогрудка.

Світезянка

¹ «Є повір'я, що на берегах Світезі з'являються ундини, чи водяні німфи, які народ називає світезянками». Авт.

Рибка

Як зазначав А. Міцкевич, тему балади взято з народної пісні.

Люблю я!

¹ Рута — невеликий хутір поблизу Новогрудка.

² Ave Maria (лат.) — католицька молитва на честь Богородиці.

Пані Твардовська

¹ Твардовський.— В Польщі широко була відома легенда про Твардовського, який бродав душу чортові, щоб мати змогу виконувати всі свої пристрасті.

² Чортик там на дні таївся...

Сущий німець Күцополій...—

У народному уявленні чорт часто виступав у вигляді німця, що пояснюється багаторічним утиском і стражданням, якого зазнавав польський народ від німців-хрестоносців.

Тукай

Цю баладу Міцкевич почав писати в 1819 році, живучи в Ковно, серед чужих йому по духу людей, вдалині від друзів. Звідси настрій пригніченості в творі, пронизуючий його мотив самотності. Дві останні частини балади написав друг Міцкевича Одинець.

Лілеї

¹ «З народної пісні». Авт.

Лірик

¹ «Тема з народної пісні». Авт.

² «Ці тріолети взяті з віршів Томаша Зана». Авт.

Три Будриси

¹ *Будрис* — вигадане прізвище від *Будревича* — студентського товариша Міцкевича.

² *Ольгерд і Кейстут* — сини великого князя литовського Гедиміна. *Скіргелл (Скиргайл)* — син Ольгерда. Жили і діяли в 14 ст. Кейстут прославився боротьбою з христоносцями.

Ренегат

Вміщені в цьому томі дві частини балади «Ренегат» являють собою натхненну імпровізацію, яку Міцкевич виголосив 1824 р. у Віленській тюрмі. Пізніше поет написав і третю частину.

¹ *Евлісові тіні...* — Евліс — дух темряви, сатана у магометян.

² *Ефенді* — шанобливе звернення у мусульман на зразок «ясновельможний».

³ *Диван* — державна рада.

⁴ *Альдебаран* — назва зірки червоного кольору в сузір'ї Бика.

⁵ *Лехістан* — Польща.

⁶ *Падишах* — титул турецького султана.

⁷ *Паша трибуничужний* — сановник, перед яким носили три бунчуки.

⁸ *Яничари* — регулярна турецька піхота 14—15 ст., що формувалась з хлопчиків, підлеглих Туреччині країн, насильно навернених на мусульманство. Яничари користувалися в Туреччині особливими правами і привileями.

⁹ *Назаретка* — вжито тут у значенні християнка. Назарет — місто в Палестині, де, за легендою, народився Христос.

¹⁰ *Джургістан* — одна з провінцій Кавказу.

¹¹ *Каді* — суддя в мусульманських країнах.

Втеча

¹ Це оповідання відоме народам всіх християнських країн. Поети по-різному його переробляли. Бюргер побудував на ньому свою «Ленору». Не знаючи німецької народної пісні, не можна вста-

новити, наскільки Бюргер змінив її зміст і стиль. Цю баладу я склав за піснею, яку колись чув у Литві, співану по-польськи. Зміст і будову я зберіг вірно, але кілька лише рядків збереглося в моїй пам'яті, і вони служили мені за зразок стилю». *Авт.*

² *Дім мій на горі Мендовга*.— «Гора Мендовга поблизу Ново-грудка служить за кладовище, тому вираз «піти на Мендовгову гору» означає вмерти». *Авт.*

БАЙКИ

Д р у з і

Байка ця являє собою оригінальну розробку Езопівського сюжету.

Х в о р и й к о р о л ь т а л и с и

Міцкевич використав сюжетну канву байки Лафонтена.

Л и с і ц а п

На основі деяких сюжетних елементів байки Лафонтена «Хворий лев і лисиця» Міцкевич створив оригінальний сатиричний твір.

Т х і р н а в и б о р а х

В цій байді Міцкевич влучно висміяв сварки серед польських емігрантів з приводу поразки революції 1830—31 рр., той факт, що кожна політична група обвинувачувала іншу в слабості і зраді.

Ж а б и т а ї х н і к о р о л і

Ідка сатира на внутрішні шляхетські свари в Польщі, що привели до занепаду польську державу.

О с е л і с о б а к а

Самостійна розробка сюжету байки Лафонтена.

Г о л е н о, с т р и ж е н о

Тему цю розробив у польській літературі байкар Вацлав Потоцький.

ЛЮБОВНІ СОНЕТИ

¹ Епіграф Адам Міцкевич узяв з першого сонету Петрарки. В перекладі на українську мову він означає: «Коли я був почести іншою людиною, ніж тепер».

Стрілець

¹ *Діана* — богиня мисливства у стародавніх римлян.

² *Кайн* — за біблейською легендою старший син Адама, який убив свого брата Авеля.

Візит

¹ *Стікс* — у грецькій міфології річка в підземному царстві мертвих.

Прощання

Вірш, як гадають, присвячений польській аристократці Кароліні Собанській, що була коханкою царського генерала Вітта. Міцкевич познайомився з нею під час свого перебування в Одесі в 1825 році.

Данаїди

В грецькій міфології Данаями звалися 50 дочок Аргоського царя Даная, які вбили своїх чоловіків (крім одної). За цей злочин вони повинні були вічно літи воду в бездонні бочки. Тут вони символізують ненаситну жадібність.

Віправдання

¹ ...Алкея ліру я почав на лад Урсина... — Алкей — поет-лірик стародавньої Греції (народився близько 640 р. до н. е.). Урсина Юліан — Урсин Немцевич (1758—1841), відомий польський поет, автор «Історичних пісень», в яких оспівувалися географічні події польської історії.

² Останній рядок сонета А. Міцкевич не закінчив.

КРИМСЬКІ СОНЕТИ

¹ Епіграф взятий з Гете — тільки не з «Хульд-Наме», як по-милково вказує Міцкевич, а з додатку до «Західно-східного дива-ну». В дослівному перекладі на українську мову означає: «Хто хоче зрозуміти поета, повинен побувати в поетовій країні».

А к е р м а н с ь к і с т е п и

¹ *Лампа Акермана* — маяк поблизу Акермана, порту на березі Дністровського лиману.

М о р с ь к а т и ш а

¹ *Тарханкут* — виступ на заході Кримського півострова.

В и г л я д г і р і з с т е п і в К о з л о в а

¹ *Козлов* — Євпаторія, місто на західному побережжі Криму.

² *Чи Диви ряд фортець поставили міцних.* — «Диви, за міфологією стародавніх персів — злі генії, що колись панували на землі; потім вони були вигнані ангелами і тепер живуть на краю світу, за горою Каф». Авт.

³ *Чи Цареград горить на грані небозводу...* — «Верхів'я Чатир-Дагу після заходу сонця через відбиття променів деякий час здаються ніби охопленими вогнем». Авт.

⁴ *Чатир-Даг* — «Найвища гора в пасмі Кримських гір на південному березі; її видно здалеку в різних сторін мало не за двісті верст у вигляді величезної хмарі синюватого кольору». Авт.

Б а х ч и с а р а й

¹ «В долині, оточений з усіх боків горами, лежить місто Бахчисарай, колись столиця Гіреїв, кримських ханів». Авт.

² *Валтасар* — вавілонський цар, що жив у VI ст. до н. е. Існує легендарне оповідання, за яким під час бенкету, влаштованого Валтасаром, на стіні з'явився чудодійний напис, що пророкував йому близьку загибель.

Б а х ч и с а р а й у н о ч і

¹ *Ізан* — скликання віруючих мусульман на молитву з галерей мечеті.

Г р о б н и ц я П о т о ц ь к ої

«Недалеко від ханського палацу підноситься гробниця, збудована в східному стилі, з круглим куполом. Серед мешканців Криму існує переказ, що цей пам'ятник був поставлений Керім-Гіреем на могилі невільниці, яку він дуже кохав. Була то ніби полька, з роду Потоцьких. Автор розумно і хороше написаної «Подорожі по Тавріді» Муравйов-Апостол вважає, що переказ цей не обґрунтovanий

і що в гробниці була похована якась грудинка. Ми не знаємо, на чому базується його думка, бо твердження про те, що татарам у середині XVIII віку нелегко було б полонити невільницю з роду Потоцьких, не переконує. Відомі останні заворушення козаків на Україні, які привели до того, що багато людей було взято в полон і продано татарам. У Польщі є багато шляхетських родин, які носять прізвище Потоцьких — згадувана невільниця не обов'язково повинна була належати до знаменитого роду володарів Умані, які менш були доступні нападам татар і козаків. За народною легендою про Бахчисарайську гробницю, російський поет Олександр Пушкін з властивим їому талантом написав поему «Бахчисарайський фонтан». *Авт.*

Могили гарему

¹ «Розкішнім саду серед струнких тополів і шовковиць стоять білі мармурові гробниці ханів і султанів, іхніх жінок і родичів; в недалеко розташованих двох будовах лежать труни, звалені безладу; вони колись були багато оббиті, тепер же стирчать голі дошки і шматки матерії». *Авт.*

² *Перлини осяйні* — існі красуні.

³ *Над ними зносяться тюрбани кам'яні.* — «Мусульмани над могилами чоловіків і жінок ставлять камінні тюрбани різної для обох статей форми». *Авт.*

⁴ *Бунчуки* — знак достоїнства польських і українських гетьманів. Це — палиці довжиною 2,5 метрів з кулею на верхньому кінці і пасом волосся з кінського хвоста. В Туреччині бунчуки були принадлежністю паші.

⁵ *Гяур* — невірний, поганин. Цим ім'ям мусульмани з презирством називали всіх немагометан, особливо християн.

Байдари

¹ *Байдари.* — «Красива долина, якою звичайно в'їжджають на південний берег Криму». *Авт.*

Алушта вдень

¹ *Алушта.* — «Одне з прекрасніших місць Криму; туди ніколи не доходять північні вітри, і подорожній в листопаді часто шукає прохолоди від тінню все ще зелених волоських горіхів». *Авт.*

² *Намаз* — «мусульманська молитва, яку читають сидячи і б'ючи поклони». *Авт.*

³ *Як з чоток дорогих, рубіни і гранати.* — «Мусульмани користуються під час молитви чотками, які у знатних осіб бувають з коштовного каміння». *Авт.*

Ч а т и р -Д а г

¹ *Мов ангел Гавріїл, усім лихим на страх...* — «Я ставлю ім'я Гавріїла, як всім відоме, хоč дійсним стражем небес, за східною міфологією, є Рамек (сузір'я Арктур)». *Авт.*

² *Драгоман* — перекладач, тєсмач.

Д о р о г а над прірвою в Ч у ф у т -К а л е

¹ *Чүфут-Кале.* — «Містечко на високій скелі; будинки, які стоять на березі, подібні до ластовиних гнізд; стежка, що веде на гору, круті і нависла над прірвою. В самому місті стіни будинків майже з'єднуються з ребрами скелі; коли подивишся через вікно, то зір губиться у незмірній глибині». *Авт.*

² *Тут кінським маєш ти довіритись ногам...* — «Кримський кінь в тяжких і небезпечних переправах неначє дістає особливий інстанкт обережності і певності; перш ніж зробити крок, він, тримаючи в повітрі ногу, шукає каменів і пробує, чи безпечно може стати». *Авт.*

Г о р а К і к і Н е і с

¹ *«Птах-гора* — відомий з «Тисячі і одної, ночі», славетний в перській міфології, багато разів описуваний східними поетами птах Сімург. «Він великий (розповідає Фірдоусі в «Шах-Наме»), як гора, а мідний, як фортеця, він може нести в своїх пазурах слона»; і далі: «побачивши воїнів, (Сімург) зірвався, мов хмара, із скелі, на якій живе, і полетів у повітрі, як ураган, кидаючи тінь на війська вершників». *Авт.*

² *Той острів — хмара то...* — «Якщо в височині гір, піднесеніх в надхмарну височину, глянути на хмари, що плинуть над морем, то здається, що вони лежать на воді у вигляді великих білих островів. Це цікаве явище я спостерігав з Чатир-Дагу». *Авт.*

Р у і н и замку в Б а л а к л а в і

¹ «Над затокою тієї ж назви лежать руїни замку, який збудували колись греки, що прибули з Мілету. Пізніше генуезці поставили на цьому місці фортецю Цембало». *Авт.*

Аю-Даг

¹ Аю-Даг — «Ведмідь-гора», міститься на південному березі Криму, недалеко від Гурзуфа.

² Твоя подоба це, посте молодий! — За твердженням Густава Олізара (Густаву Олізару присвятив вірш О. С. Пушкін — «Графу О.») сонет «Аю-Даг» А. Міцкевич присвятив йому, і це звертання стосується його.

ГРАЖИНА

¹ Тевтонський пес із ордену лихого!
Віками смокчуть прусську кров вони...—

Тевтонський орден — військово-феодальна організація, створена німецькими хрестоносцями в Палестіні в 1190 р. В 1226 р. мазовецький князь Конрад, для полегшення боротьби з сусідніми пруссами, запросив собі на допомогу Тевтонський орден. Багатолітня кривава боротьба закінчилася майже повним винищеннем пруссів. Підтримуваний папством і німецькими феодалами, Тевтонський орден в 14 ст. почав посиленій наступ на Литву. «...прусси і брати їх літовці,— пише Міцкевич в своїх примітках,— відчували до німців віковічну ненависть, яка стала мало не рисою їх характеру. Не тільки в часи поганства, але й після прийняття християнства, коли ховали літовця чи прусса, плакальщиці співали над ним: «Іди; нещасний, з цього скорботного світу в кращий, де хитрі німці не будуть панувати над тобою, а ти над ними».

² Хоч німець, бач, та знат людську він мову.— «Не тільки про характер німців, але і про їх розумові здібності серед пруссів і літовців існувала досить невигідна думка. Прислів'ям стало у них «дурний, як німець». Авт.

³ Вітолъд (1392—1430) — литовський князь, що значно поширив кордони Литовської держави, вів боротьбу з хрестоносцями. Вітолъд брав участь у Гропівальдській битві (1410), яка похитнула міць Тевтонського ордену. За словами Міцкевича — «Вітолъд, син Кейстута, один з найбільших мужів, яких дала Литва».

⁴ Лідський край.— Ліда — невелике містечко на північний схід від Новогрудка.

⁵ Як сонце із-за Шорсівських полів
Мендовгову гробницю осіяє.—

Шорси — місцевість поблизу Новогрудка. Мендовг (1230—1263), «великий литовський князь, перший хто визволив Литву з чужозем-

ного гніту, зміцнив її і став страшним для сусідів. Він прийняв християнську релігію і за дозволом папи коронувався литовським королем в Новогрудку в 1252 р. Під Новогрудком є гора, яку досі звуть Мендововою і яка є, напевно, могилою цього героя». Аvt.

*6 Ale з магістром ордену тевтонів
Угоду потаємну я уклад...—*

На чолі Тевтонського ордену стояв магістр, або гросмейстер, якого вибирали на все життя.

⁷ Як зайде Семизір пори нічної.— «У стародавніх литовців був свій спосіб позначення пори року, місяців і годин. Сузір'я, яке згадується тут, на їхній мові називається Resit». Аvt.

*8 Три тисячі іх латників при зброї
І піших кнектів вдвое більше теж...—*

«Військо хрестоносців складалося спочатку з самих братів ордену, збройносців і мирян, які належали ордену, з рейтерів чи вершників, добровольців або рекрутованих піхотинців, які перебували на грошовому утриманні і називались ландскнектами, фускнектами або кнектами». Аvt.

⁹ У кожного із них залізний змій...— Мається на увазі вогнепальна зброя, якою литвини тоді ще не володіли.

¹⁰ Гедимін (1316—1341) — великий литовський князь, був забитий вогнепальною зброєю під облозі фортеці Велони.

*11 Як вужча часом зазове литвин
Знадвору гостем до своєї хати...—*

«Литвини шанували вужів, яких приручали по домах і годували»... Аvt.

¹² Ми добре знаємо його умови...— «Вся мова Літавора — вірне відбиття того, що в ті часи думали про Вітольда удільні князі». Аvt.

¹³ «Трохи з двома замками, один з яких збудований на острові серед озера, були столицею Кейстута, а потім стали володінням Вітольда». Аvt.

¹⁴ Чудово, біля Ковна у долині...— «На віддалі кількох верст від Ковна серед гір тягнеться долина, вся в квітах і перерізана струмком. Одне з кращих місць у Литві». Аvt.

¹⁵ До земель тих, що від Ердвілла мав...— Ердвілл — литовський феодальний князь (кінець XII — початок XIII століття).

¹⁶ «Вайделотами називано жердів, обов'язком яких було розповідати або сспівувати народові подвиги предків на всіляких обрядах, особливо в час осінніх свят Козла». Авт.

¹⁷ Ольгердовича з трону він прогнав...— «Вітолъд вигнав з Вільна Скиргайл (сина Ольгерда) і сам заволодів велиокняжеським престолом». Авт.

¹⁸ Гінців він, мов крівейто, посилає...— «У стародавніх литовців правління почали було теократичним. Жерді користувались великим впливом. Головний жрець звався «кріве-крівейто» або «кірвейто». Авт.

¹⁹ Так батько Німан, на шляху своїм
З Румшиським давнім велетнем зустрівшись...

«Недалеко від містечка Румшишек є найбільша на Німані підводна скеля, небезпечна для судноплавства, яка зветься Велетнем». Авт.

²⁰ Німецький бранець бовванів під ним...— «Військовополонених, особливо німців, литвино спалювали в жертву богам. Для цього обряду призначався вождь або найвизначніший з роду і відваги рицар; якщо кілька чоловік попадало в полон, тягнули жеребок, хто повинен стати нещасною жертвою». Авт.

²¹ А рицарі несуть
Останки князя на сумне багаття...—

«Звичай спалення тіл, розповсюджений у багатьох стародавніх народів, зберігся у Литві аж до прийняття християнства. Літописці вбачали в цьому доказ походження литовців від греків або римлян. Похоронні обряди неодноразово описує і Стрийковський, особливо після смерті славетного Кейстута. Тіло його (Кейстута) доставив у Вільно з усіма князівськими почестями Скиргайл, брат Ягелла. Складавши величезне багаття з сухого дерева на віленськуму кладовищі, все підготували до спалення тіла згідно з їх поганськими звичаями; убрали його в зброю і князівську одежду, з шаблею, списом і сагайдаком, поклали на вогнище, а разом з ним вірного слугу, найкращого коня, теж живого, в зброй, пару хортів, соколів і гончих, а також рисячі й ведмежі кігті і мисливський ріг. Потім, вознісши богам молитву і оспівавши подвиги його, які він зробив за життя, запалили купу смоляних дерев, і так все тіло згоріло; потім, зібравши попіл і обгорілі кістки, поховали їх у домовині». Авт.

²² I зник в огні...— «Литвини в тяжкій хворобі або в великому нещасті мали звичай спалювати себе живцем у своїх будинках.

Найперший іх король і верховний жрець Вайдевутас і його наступники скінчили своє життя самогубством, кинувшись у вогнище. Таке самогубство на їх думку було дуже почесним». Авт.

КОНРАД ВАЛЛЕНРОД

¹ Епіграф до «Конрада Валленрода» взятий Міцкевичем з трактата італійського історика і політичного діяча Макіавеллі (1469—1527) «Il príncipe» («Князь») і дослівно означає: «Повинні-бо ви знати, що є два способи боротьби... треба бути лисицею і левом».

² Бонавентура та Йоанна Залєські — знайомі поета, з якими він підтримував дружні стосунки під час свого перебування в Росії.

³ Земля Палемона — литовська земля. Назва пішла від Палемона, який згідно з легендою був первім литовським князем.

⁴ На Мар'єнбурзькій вежі задзвонили... — «Мар'єнбург, по-польськи Мальборг, укріплене місто, яке колись будо столицею хрестоносців, за Казиміра Ягеллона воно було приєднане до Речі Посполитої, пізніше було передано в заставу маркграфам Бранденбурзьким і перейшло врешті у власність прусських королів. У склепах замку були гробниці великих магістрів, деякі з них збереглися й досі». Авт.

⁵ То по Кастилії гнав маврів лотих... — Кастилія — центральна частина Іспанії. Маври — жителі північної Африки, які в VIII столітті завоювали більшу частину Іспанії. Іспанці вели з ними запеклу боротьбу аж до XV ст., яка закінчилася в 1492 році падінням Гренади і вигнанням маврів з Європи.

⁶ Сіон — висота, на якій в давнину був побудований Єрусалим, головне місто Палестини.

⁷ Замкнулась добровільно у темницю
І за життя найшла собі гробницю... —

«Хроніка того часу розповідає про селянську дівчину, яка, прибувши в Мар'єнбург, висловила бажання, щоб її замурували в окремій келії, і там закінчила своє життя. Могила її уславилась чудами». Авт.

⁸ Адже ім'я почули ви Конрада —
Ім'я ж хороброго це Валленрода.—

«Якщо під час виборів великого магістра не було одностайної і твердої думки, то випадки, подібні описаним вище, сприймалися як знамення з неба і мали вплив на рішення капітула». Авт.

⁹ Ягелло (Ягайлло) (1350—1434) — великий князь литовський, брав діяльну участь у міжусобній феодальній боротьбі, зокрема з своїм двоюрідним братом Вітольдом.

¹⁰ Неугасимий огонь Свенторога.— Свенторог — великий князь литовський (XIII ст.). В Віленському замку Свенторога, як писав Міцкевич в примітках, «колись підтримувався Зніч, або вічний вогонь».

¹¹ Там трубадур із берегів Гаронни...— Трубадури — провансальські мандрівні поети-співці в середні віки, творчість яких була тісно звязана з лицарською культурою, з оспіуванням подвигів лицарів і їх кохання. Гаронна — річка у Франції.

¹² Зловісну постать діви-моровиці...— «Простий народ у Литві уявляє собі морову пошесту у вигляді діви, поява якої, описана тут за народною легендою, попереджує про страшну хворобу». Авт.

¹³ В місті Ковні лежить Перуна майдан предковічний...— «Перекунас, бог грому в Литві і Похист, бог негоди на Русі. До цього часу в Новогрудку вказують місце, де стояли святині цих богів. Тепер на цьому місці збудований костьол Базиліанів». Авт.

¹⁴ Вальтера дано ім'я мені, прізвище додано Альфа...— «Вальтер фон Стадіон, німецький лицар, взятий литовцями в полон, оженився з дочкою Кейстута і таємно виїхав з нею з Литви. Нерідко траплялось, що прусси і литвини, яких ще дітьми викрали і виховали серед німців, верталися на батьківщину і ставали запеклими ворогами німців». Авт.

¹⁵ Вінрих, магістр хрестоносців...— Мається на увазі Вінрих фон Кніпроде, магістр хрестоносців.

¹⁶ Клайпеда (Мемель) — порт на Балтійському морі.

¹⁷ Полонга — містечко на балтійському узбережжі, розташоване на північ від Клайпеди.

¹⁸ Кейдані — містечко поблизу Ковна.

¹⁹ Рудавська долина — місце, де відбулась у 1370 році битва між литовськими військами Кейстута й Ольгерда і хрестоносцями, очолюваними Вінрихом фон Кніпроде.

²⁰ Альпухара — гориста місцевість на півдні гір Сієрра-Невада в Іспанії.

²¹ Гренада — місто в південній Іспанії.

²² I одностайно всі ґукнули: «Горе!» — «В середні віки, коли могутні дуки і барони часто чинили всілякі злочини, коли авторитет звичайних трибуналів був слабий для притягнення іх до порядку, було створено таємне братство, члени якого, не знаючи один одного, зобов'язувалися під присягою карати винних, не шкодуючи

власних друзів чи родичів. Як тільки таємні судді виносили смертний вирок, про це сповіщали засудженному, кричучи до його під вікнами або десь в іншому місці в його присутності: «Горе!» Це слово, повторене тричі, було пересторогою; той, хто його чув, готувався до смерті, яка неминуче і несподівано повинна була його співати від невідомої руки. Таємний суд називався ще фемічним або вестфальським. Важко визначити, коли він виник; на думку деяких, він був заснований Карлом Великим. Спочатку потрібний, він пізніше давав привід до різних зловживань, і уряди змушені були неодноразово притягати до відповідальності самих суддів, потім зовсім скасувати цю установу». Ает.

* * *

Міцкевич дає і загальну історичну довідку до всієї поеми, в якій пише: «Ми назвали нашу повість історичною, бо характери дійових осіб і всі важливіші події, які згадуються в ній, описані з історичною достовірністю. Тогочасні хроніки, що збереглися в часткових і неповних списках, часто треба відгадувати і доповнювати домислами, щоб мати змогу на основі їх відтворити історичне ціле. В історії Валленрода я допустився домислів, але маю надію, що зможу виправдати їх подібністю до історичної правди. За хроніками Конрад Валленрод не походив з відомого в Німеччині роду Валленродів, хоча й видавав себе за його члена. Він мав бути чиймсь позашлюбним сином...» Про характер цієї людини ми читаемо різноманітні і суперечливі перекази. Більша частина літописців залишає йому гордість, жорстокість, пияцтво, сувере ставлення до підлеглих, малу турботу про віру і навіть ненависть до духівництва... З другого боку, літописці того часу визнають за ним велич розуму, мужність, благородство і силу характеру; дійсно, без виняткових якостей він не зміг би утриматися при владі серед загальної ненависті і поразок, в які він кинув Орден. Згадаймо тепер поведінку Валленрода. Коли він став на чолі Ордену, був відповідний момент для війни з Литвою, бо Вітольд обіцяв сам повести німців на Вільно і щедро винагородити їх за допомогу. Валленрод однак відтягував війну і, що ще гірше, відштовхнув Вітольда і так необачно йому звірівся, що князь цей, помирившись таємно з Ягеллом, не тільки пішов з Пруссії, але й по дорозі, входячи до німецьких замків, як приятель, спалював їх і вирізував їх гарнізони. При такій несприятливій зміні обставин треба було відмовитися від війни або

вести її дуже обережно. Великий магістр оголошує хрестовий похід, спустошую казну Ордену на приготування (5.000.000 марок, коло мільйону угорських злотих, сума на ті часи величезна) і йде на Литву. Він міг би здобути Вільно, коли б єв змарнував часу на бенкетах і на очікуванні підкріплення. Надійшла осінь. Валленрод, залишивши табір без продовольства, в великому безпорядку йде до Пруссії. Літописці того часу і пізніші історики не можуть відшукати причини такого несподіваного відходу, вони не знаходять в тогасніх обставинах жодного до цього приводу. Деякі пояснювали втечу Валленрода його божевіллям. Всі ці перелічені протиріччя в характері і вчинках героя можна погодити, якщо припустити, що він був літвином і вступив до Ордену, щоб помститися над ним. Дійсно, його правління найбільш відчутно підірвало міць хрестоносців. Припускаємо, що Валленрод був Вальтером фон Стадіоном, скоротивши лише на якийсь десяток років час, що минув між від'їздом Вальтера з Литви і появою Конрада в Мар'єнбурзі. Валленрод помер несподівано в 1394 році; дивні випадки супроводжували його смерть. «Він умер,— повідомляє хроніка,— в люті, без останнього миропомазання, без пасторського благословення. Незадовго до його смерті буяли хуртовини, зливи, повіді; Вісла і Ногат прорвали свої греблі... в той же час вода проклада собі нове русло там, де стоять Пілау». Гальбан, або як звати його літописці, лікар Леандер фон Альбанус, чёрнець, єдиний і невідлучний товариш Валленрода, хоч і носив маску благочестя, був, за свідченням літописців, еретиком, поганином, а може навіть і чаклуном. Про смерть Гальбана нема доказів відомостей. Деякі пишуть, що він потонув, інші, що він загадково зник або був викрадений сатаною. Хроніки ми наводили здебільшого з твору Кодебу. «Стародавня історія Пруссії, легенди і оповідання». Гарткнох, називаючи Валленрода «безумним», подає про нього дуже короткі повідомлення».

ПОМИНКИ. ЧАСТИНА ТРЕТЬЯ

І м пр о в і з а ц і я

¹ Така в Самсона мить була знаменна,
Коли сліпий стояв він в храмі, як в пустині...—

Самсон — герой біблійної легенди, який, потрапивши в полон, своїми власними силами розвалив колони і склепіння храму ворогів і сам загинув під руїнами.

ПОМИНКИ. ДОДАТОК ДО ТРЕТЬОЇ ЧАСТИНИ

Пам'ятник Петру Великому

¹ *Два други молоді стояли під дощем,
Одним по-братньому накрившися плащем...—*

Міцкевич має на увазі себе і Пушкіна.

² *На мосянжового піднявшися буцефалом...—* Буцефалом називався кінь Олександра Македонського. Згодом ця назва використовувалась для визначення могутніх, сильних коней.

³ *Народів любленець стоїть там, Марк Аврелій...—* Марк Аврелій — римський імператор (121—180), що правив спираючись на земельну знать. За своїми філософськими переконаннями був стоїком. Він проповідував любов і співчуття до людей, хоч де йому не заважало жорстоко розправлятися з рабами, які неодноразово поставали під час його правління.

⁴ *Пактолр — річка в Малій Азії, яка тепер носить назву Сарабат. На цій річці легіони Марка Аврелія здобули перемогу над варварами.*

В своїх примітках А. Міцкевич писав: «Величезний пам'ятник Петру, роботи Фальконе; і скульптура Марка Аврелія, яка стоїть в Римі в Капітолії, описані тут вірно».

Огляд війська

¹ *Є плац, що дехто звє його — цукувальня...—* Поет говорить про Марсове поле у Петербурзі, де відбувалися огляди військ і воєнні паради.

² *Ще Жоміні казав, усіми знаний,
Що молодець не вершник, а буланий.—*

Анрі Жоміні (1779—1869) — француз за походженням, генерал-ад'ютант російської армії. У свій час широко були відомі його воєнні праці з питань стратегії і військової історії наполеонівської епохи. В воєнних операціях, на думку Жоміні, моральний і соціальний фактор не відіграють жодної ролі. На цю особливість праць генерала з іронією натякає Міцкевич.

³ *Гвардійського баского скакуна
На добрих трьох солдатів тут міняють...—*

«Коні в російській кінноті красиві і дорого коштують. За солдатського гвардійського коня часто платять кілька тисяч франків. До-

рослу людину, високу на зрост, можна купити за тисячу франків. Жінок під час голоду в Білорусії продавали в Петербурзі за двісті франків. З соромом треба визнати, що деякі польські пани поставляли цей товар». *Авт.*

⁴ *На кожному, немов на арлекіні,
Виблискують цяцьковані стрічки.* —

«Російських орденів, рахуючи різні їх класи і царські шифри і так звані пряжки, які одержувались за вислугу років, налічується до шістдесяти. Буває, що на одному мундирі блищить двадцять відзнак». *Авт.*

⁵ *Собі не ріжуть горла, не вмирають...* — «Кілька років тому один з придворних чинів зарізався, тому що на якийсь урочистості йому було відведено більш низьке місце, ніж йому належало за ієрархією. Він був Вателем чиновництва». *Авт.* Ватель — кухар, який закінчив життя самогубством, вважаючи себе збезпеченним тим, що обід для короля Людовіка XIV був зготовлений з запізненням.

⁶ *Старий Красіцький наш не помилявся...* — Ігнатій Красіцький (1735—1801) — польський поет-сатирик і байкар.

⁷ *Відкрито Царспедію в Росії.* — «Царепедія» — іронічна переробка назви твору грецького історика Ксенофонт (V ст. до н. е.). «Кіропедія», що означає «виховання Кіра». В творі на прикладі Кіра Ксенофонт змалював виховання ідеального монарха.

День перед Петербурзькою повіддою 1824 р.

¹ Олешкевич, Юзеф (1777—1839) — художник, член Академії мистецтв у Петербурзі. За словами Міцкевича, це «художник, відомий в Петербурзі своєю цнотливістю, глибокою ерудицією і містичним віщунством».

² *Все небо, що люті морози спалили...* — В своїх примітках до «Мідного вершника» О. Пушкін писав: «Міцкевич прекрасними віршами описав день перед Петербурзькою повіддою в одному з кращих своїх віршів — «Oleszkiewicz». Шкода тільки, що опис його неточний. Снігу не було — Нева не була вкрита льодом. Наш опис вірніший, хоч в ньому і нема яскравих фарб польського поета».

До приятелів-росіян

¹ *Рилєєв той, що благородну шию
Я по-братерському колись йому стискав.—*

Рилєєв, Кіндрат Федорович (1795—1826) — відомий російський революційний поет, один з керівників діячів декабристського руху, друг Міцкевича.

² *Рука Бестужева, поета і жовніра...— Бестужев-Марлінський Олександр Олександрович (1797—1837) — письменник, штабс-капітан гвардії. За участь у декабристському повстанні на Сенатській площі був висланий в Якутськ, пізніше переведений на Кавказ.*

**АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК ТВОРІВ АДАМА МІЦКЕВИЧА,
ПЕРЕКЛАДИ ЯКИХ ВХОДЯТЬ У ЦЕЙ ТОМ**

	Стор. тексту перекладу
Ajudah	256
Aluszta w dzień	249
Aluszta w nocy	250
Bajdary	248
Bąkczysaraj	244
Bąkczysaraj w nocy	245
Burza	242
Cisza morska	240
Czaty	186
Czatyrdah	251
Danaidy	234
Do Aleksandra Chodźki	74
Dobranoc	229
Dobry wieczór	230
Do D. D. Elegia. («Glybyś ty na dzień jedeń...»)	85
Do D. D. («Moja pieszczotka...»)	79
Do D. D. Wizyta. («Ledwie wnijdę...»)	231
Do Joachima Lelewela	63
Do Laury	216
Do M... («Precz z moich oczu...»)	70
Do małki Polki	100

	Стр. тексту перекладу
Do mego cziczerone	99
Do Niemna	222
Do... («Patrzysz mi w oczy...»)	225
Do przyjaciół Moskali	385
Do przyjaciół (posyłając im balladę «To lubię»)	150
Do wizytujących	232
Droga nad przepaścią w Czufut-Kale	253
Dudarz	179
Dumania w dzień odjazdu	89
Dwa słowa	81
Dzień dobry	228
Dzień przed powodzią petersburską 1824. Oleszkiewicz	381
Ekskuza	235
Farys	93
Gdy tu mój trup	112
Godzina	87
Golono, strzyżono	210
Góra Kikineis	254
Grażyna	259
Grób Potockiej	246
Improwizacja z «Dziadów», części trzeciej	353
Konrad Wallenrod	293
Król chory i lisy	201
Kurhanek Maryli	146
Lilie	169
Lis i kozieł	203
Luba, ja wzdycham	227
Majtek	72
Mogiły haremu	247
Mówię z sobą	217
Nad wodą wielką i czystą	111
Na pokój grecki	91
Niepewność	82
Nie uczona twa postać	218
Oda do młodości	50
Osioł i pies	208
Pani Twardowska	157
Panicz i dziewczyna	114

Стр.
тексту
перекладу

Pielgrzym	252
Pierwiasnek	121
Pierwszy raz jam niewolnik	226
Pieśń filaretów	47
Pieśń pielgrzyma	109
Pieśń żołnierza	102
Polały się łzy me	113
Pomnik Piotra Wielkiego	365
Potępi nas świętoszek	220
Powról taty	143
Pożegnanie	233
Przed wichrami i szronem	98
Przegląd wojska	368
Przyjaciele	199
Przypomnienie	215
Ranek i wieczór	221
Reduta Ordona	105
Renegat	190
Rezygnacja	224
Romantyczność	123
Rozmowa	84
Ruiny zamku w Balaklawie	255
Rybka	138
Sen	80
Stepy akermańskie	239
Strzelec	223
Śmierć pułkownika	103
Świtezianka	133
Świteź	126
Tchórz na wyborach	204
To lubię	152
Tukaj	161
Trzech Budrysów	188
Ucieczka	192
Warcaby	55
Widzenie się w gaju	219
Widok gór ze stepów Kozłowa	243
Wschód i północ	76

	Стор. тексту перекладу
Zaloty	78
Żaby i ich króle	206
Żeglarz («Ilekroć ujrzyisz...»)	77
Żeglarz («O morze zjawisk...»)	53
Żegluga	241

З М І С Т

Стор.

Адам Міцкевич. (Критико-біографічний нарис). Григорій Вервес 5

Л і р и к а

Пісня філаретів. <i>Переклад М. Пригари</i>	47
Ода до молодості. <i>Переклад П. Тичини</i>	50
Плавець («О море життєвель»). <i>Переклад Б. Тена</i>	53
Шашки. <i>Переклад М. Терещенка</i>	55
Йоахиму Лелевелю. <i>Переклад О. Новицького</i>	63
До М... (Марилі) («Геть з-перед очей моїх!»). <i>Переклад П. Тичини</i>	70
Матрос. <i>Переклад А. Малишка</i>	72
Олександрові Ходзьку. <i>Переклад М. Лукаша</i>	74
Схід і північ. <i>Переклад Т. Масенка</i>	76
Плавець («Коли узриш...») <i>Переклад М. Зісмана</i>	77
Залицяння. <i>Переклад М. Бажана</i>	78
Мазунятко. <i>Переклад М. Старицького</i>	79
Сон. <i>Переклад М. Старицького</i>	80
Два слова. <i>Переклад М. Бажана</i>	81
Непевність. <i>Переклад Л. Первомайського</i>	82
Розмова. <i>Переклад М. Бажана</i>	84
До Д. Д. Елегія. <i>Переклад С. Крижанівського</i>	85
Година. Елегія. <i>Переклад Р. Чумака</i>	87
Роздуми в день від'їду. <i>Переклад О. Ющенка</i>	89
На грецьку кімнату. <i>Переклад О. Новицького</i>	91
Фарис. <i>Переклад К. Герасименка</i>	93
Коли птаство в негоду... <i>Переклад Л. Первомайського</i>	98
До моого чичероне. <i>Переклад Т. Масенка</i>	99
До матері-польки. <i>Переклад М. Лукаша</i>	100
Пісня солдата. <i>Переклад М. Шеремета</i>	102
Смерть полковника. <i>Переклад М. Пригари</i>	103
Редут Ордона. <i>Переклад О. Новицького</i>	105
Пісня пілігрима. <i>Переклад А. Малишка</i>	109

Стор.

Над чистою великою водою...	Переклад М. Рильського	111
Як тут мій труп...	Переклад М. Рильського	112
Полились мої сльози...	Переклад М. Рильського	113
Панич і дівчина.	Переклад В. Струтинського	114

Балади і романси

Пролісок.	Переклад М. Пригари	121
Романтичність.	Переклад Г. Коваленко	123
Світезь.	Переклад М. Пригари	126
Світезянка.	Переклад М. Пригари	133
•Рибка.	Переклад М. Рильського	138
Поворот тата.	Переклад М. Коцбопинського	143
Могила Марилі.	Переклад М. Пригари	146
До друзів.	Переклад М. Рильського	150
Люблю я!	Переклад М. Рильського	152
Пані Твардовська.	Переклад М. Рильського	157
Туکай.	Переклад В. Швеця	161
Лілеї.	Переклад А. Малишка	169
Лірник.	Переклад А. Малишка	179
Чати.	Переклад М. Рильського	186
Три Будриси.	Переклад І. Кульської	188
Ренегат.	Переклад В. Струтинського	190
•Втеча.	Переклад Ів. Франка	192

Баїки

Друзі.	Переклад М. Пригари	199
Хворий король та лиси.	Переклад М. Пригари	201
Лис і цап.	Переклад М. Пригари	203
Тхір на виборах.	Переклад Т. Масенка	204
Жаби та їхні королі.	Переклад М. Лукаша	206
Осел і собака.	Переклад Б. Тена	208
Голено, стрижено.	Переклад М. Пригари	210

Любовні сонети

Спогад.	Переклад М. Рильського	215
До Лаури.	Переклад М. Рильського	216
Я мовлю сам собі...	Переклад Є. Дроб'язка	217
Чужа ти тонкощам...	Переклад Є. Дроб'язка	218
Побачення в гаю.	Переклад М. Рильського	219
Осудить нас ханжа..	Переклад Є. Дроб'язка	220
Ранок і вечір.	Переклад М. Рильського	221
До Німану.	Переклад М. Рильського	222
Стрілець.	Переклад М. Рильського	223
Резигнація.	Переклад М. Рильського	224
До...	Переклад М. Терещенка	225
Невільник, вперше я...	Переклад М. Рильського	226
Зітхаю, люба, я...	Переклад М. Терещенка	227

Стор.

Добридень. Переклад М. Рильського	228
Добранич. Переклад М. Рильського	229
Добревечір. Переклад М. Рильського	230
Візит. Переклад Г. Плоткіна	231
До візітерів. Переклад Г. Плоткіна	232
Прощання. Переклад М. Рильського	233
Данаїди. Переклад В. Струтинського	234
Виправдання. Переклад М. Рильського	235

Кримські сонети

Акерманські стéпи. Переклад М. Рильського	239
Морська тиша. Переклад М. Рильського	240
Плавба. Переклад М. Рильського	241
Буря. Переклад М. Рильського	242
Вигляд гíр із степів Козлова. Переклад М. Рильського	243
Бахчисарай. Переклад М. Рильського	244
Бахчисарай уночі. Переклад М. Рильського	245
Гробниця Потоцької. Переклад М. Рильського	246
Могили гарему. Переклад М. Рильського	247
Байдари. Переклад М. Рильського	248
Алушта вдень. Переклад М. Рильського	249
Алушта вночі. Переклад М. Рильського	250
Чатир-Даг. Переклад М. Рильського	251
Пілігрим. Переклад М. Рильського	252
Дорога над прíвою в Чуфут-Кале. Переклад М. Рильського	253
Гора Кікінєїс. Переклад М. Рильського	254
Руїни замку в Балақлаві. Переклад М. Рильського	255
Аю-Даг. Переклад М. Рильського	256

Поеми

Гра жина. Переклад М. Терещенка	259
Конрад Валленрод. Переклад М. Рильського	295
Поминки. Частина третя.	
Імпровізація. Переклад Б. Тена	353
Поминки. Додаток до третьої частини.	
Пам'ятник Петру Великому. Переклад М. Рильського . .	365
Огляд війська. Переклад О. Жолдака	368
День перед петербурзькою повідю 1824 р. Олешкевич.	
Переклад Г. Коваленко	381
До приятелів-росіян. Переклад М. Рильського	385
Примітки. Склала В. Ведіна	387
Алфавітний покажчик творів Адама Міцкевича, переведених яких входять у цей том.	412

Художнє оформлення М. Шанишевна

Відповідальній за випуск В. Струтинський
Художній редактор К. Калугін
Технічний редактор О. Яхніс
Коректор В. Слопих

*

Адам Минкевич
Избранные произведения в двух томах.
Том первый
(На украинском языке)

*

БФ 14111. Здано на виробництво 29/IV 1955 р.
Підписано до друку 5IX 1955 р.
Формат паперу 84×108^{1/2}. Паперових арк. 6,562.
Друк. арк. 21,525+6 вкл. Обліково-видавн.
арк. 16,056. Зам. 259. Тираж 16.000.

*

*

Надруковано з матриць Книжково-журнальної
фабрики Головвидаву Міністерства
культури УРСР у Київській обласній друкарні,
вул. Леніна, 19.

СЕВЕРНАЯ АМЕРИКА
УКЛАДАНІЕ